

Nina Mešl, Tadeja Kodele

UDEJANJANJE SODOBNE DOKTRINE SOCIALNEGA DELA**Od obravnavanja strank k sodelovanju z ljudmi**

Današnji izziv za prakso in znanost socialnega dela je, kako spodbujati okoliščine za razvoj in utrjevanje novih praks, temelječih na sodobni doktrini socialnega dela. Izkušnje sodelovanja s socialnimi delavkami v različnih kontekstih potrjujejo, da prepoznavajo pomen premika k sodelovalnim procesom podpore in pomoči ter da so ta teoretska izhodišča priuzele. Pred nami pa je nova naloga: soustvariti prakso, iz katere bo razvidno, da je sodelovalna paradigma tudi paradigma v uporabi. V skladu z razumevanjem izhodišč sodelovalnega socialnega dela je pomembno preseči ločevanje delovanja na mikro-, mezo- in makroravni ter iskati priložnosti v sodelovalnem dialogu vseh udeleženi v snovanju stroke in znanosti socialnega dela. V predstavitvi dela rezultatov projekta »Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje želenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja« avtorici razpravljata o priložnostih za skupni premik v usmeritev na področju socialnega dela od tega, »česa ni in kaj bi moralo biti,« k temu, »kaj je in kaj bi lahko bilo«.

Ključne besede: sodelovalno socialno delo, družine, soustvarjanje, jezik, izobraževanje.

Nina Mešl je doktorica znanosti socialnega dela. Na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani je zaposlena kot docentka za področje socialnega dela. Raziskovalno in pedagoško se ukvarja s procesi podpore in pomoči v socialnem delu, s posebnim zanimanjem za socialno delo z družino. Kontakt: nina.mesl@fsd.uni-lj.si.

Tadeja Kodele je magistrica znanosti, s temeljno izobrazbo socialnega dela. Na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani je zaposlena kot asistentka in raziskovalka. Raziskovalno in pedagoško se ukvarja s socialnim delom z mladimi in socialnim delom z družino. Kontakt: tadeja.kodele@fsd.uni-lj.si.

IMPLEMENTING CONTEMPORARY SOCIAL WORK DOCTRINE – FROM TREATING THE CUSTOMERS TO COLLABORATING WITH PEOPLE

Today's challenge for social work practice and science is to stimulate conditions for development and strengthening of new practices, based on a contemporary social work doctrine. Our experiences of collaboration with social workers in different contexts have confirmed that they recognize the importance of a shift towards collaborative processes of support and help and that they already espoused these theoretical starting points. Now we have a new task: to co-create practice where it will be evident that collaborative paradigm is also a paradigm-in-use. Understanding the starting points of collaborative social work, it is important to overcome division of working on micro, mezzo and macro levels and search for opportunities in collaborative dialogue of all participants in building a social work practice and science. Throughout the presentation of some results of the project Helping families in the community: co-creation of desired changes for reducing social exclusion and strengthening health, the authors discuss the opportunities for common shift in the field of social work from "what is missing and what should be" to "what is and what could be".

Keywords: collaborative social work, families, co-creation, language, education.

Nina Mešl, PhD, is an Assistant Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Her areas of research and teaching include processes of support and help in social work, with special interest in social work with families. Contact: nina.mesl@fsd.uni-lj.si.

Tadeja Kodele is Master of Science, with education in social work. She is employed at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana, as an assistant lecturer and researcher. Her areas of research and teaching include social work with youth and social work with families. Contact: tadeja.kodele@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Več aktualnih procesov naju je spodbudilo k premisleku o socialnem delu in o nujnih, zahtevnih, a ne nemogočih nalogah, ki jih moramo opraviti skupaj, da bomo obvarovali, kar imamo v socialnem delu dobrega, in razvili možnosti za še boljše prakse socialnega dela v Sloveniji. To so gotovo (znova) aktualna razmišljanja o reorganizaciji centrov za socialno delo, ki jih razumeva kot ključne institucije socialnega dela, temeljno varovalo za vse ljudi, velikokrat zadnje zatočišče najbolj razvrednotenih, stigmatiziranih, izključenih, ki se srečujejo s številnimi življenjskimi izzivi. Aktualni primer otrok, nameščenih v rejniško družino, in odziv družbe na strokovno delo centrov za socialno delo. Dragoceni pogovori s socialnimi delavkami¹ na

¹ V prispevku je za socialne delavce in socialne delavke ter za študente in študentke uporabljena ženska slovnična oblika, v skladu s spolno zastopanostjo zaposlenih v socialnem varstvu in študentov na Fakulteti za socialno delo.

centrih za socialno delo v okviru izobraževanj, ki smo jih v različnih kontekstih pripravili na Fakulteti za socialno delo. In gotovo bogato novo znanje, ki smo ga razvili v okviru akcijsko raziskovalnega projekta *Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje želenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja*².

V prispevku piševa o več temah, a povsod se prepletajo različne ravni, v katere se umešča socialno delo. V znanosti in stroki socialnega dela ne moremo delovanja na mikroravni, na kateri smo v odnosu s človekom, ki potrebuje podporo in pomoč, nikoli zares ločiti od delovanja na mezo- in makroravni, ki zagotavljata, da lahko socialna delavka deluje v skladu z razvito doktrino socialnega dela. Torej, da lahko kot spoštljiva in odgovorna zaveznica ljudi (Madsen 2007) sodeluje z ljudmi, ki so strokovnjaki na podlagi lastnih izkušenj, ter v delovnem odnosu soustvarjanja in v izvirnem delovnem projektu pomoči (po Čačinovič Vogrinčič 2006), v sodelovanju z vsemi udeleženi, uvaža zelene spremembe za več socialne moči, za preseganje socialne izključenosti, za dostojno življenje vsakega človeka.

V nadaljevanju povzameva temeljna konceptualna izhodišča socialnega dela, ki jih razumeva kot sodobno strokovno socialno delo, za katero se moramo zavzemati vsi udeleženi v snovanje naše znanosti in stroke (raziskovalci na fakulteti, socialne delavke v praksi, vodstva organizacij s področja socialnega varstva in seveda oblikovalci zakonodaje in politik – vse to je okvir za delo). Opiševa tudi nekaj ključnih premikov, za katere meniva, da se morajo zgoditi na področju znanosti in stroke socialnega dela. Potem predstaviva raziskavo in rezultate akcijsko raziskovalnega projekta *Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje želenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja*. Pri tem posebej poudariva izkušnje družin, ki so bile vključene v projekt. Prikaževa, kaj so sogovorniki opredelili kot novo izkušnjo sodelovanja, kaj je bilo v podpori in pomoči družinam drugače v primerjavi z drugimi oblikami pomoči, ki so jih doslej doživeli. Skleneva s povzetki ključnih prispevkov vseh udeleženi v razvijanje znanosti in stroke socialnega dela, da bi omogočili premik od sprejemanja sodelovalne paradigme v socialnem delu k udejanjanju te paradigme v vsakodnevni praksi.

Konceptualna izhodišča za sodelovalno socialno delo

Paradigmatski premik k socialnemu konstrukcionizmu (gl. npr. Andersen 1994, Anderson, Goolishian 1994, Hoffman 1994, Gergen 2001, Anderson, Gehart 2007) je korenito spremenil razumevanje procesov podpore in pomoči. Omogočen je obetaven prostor za sodelovanje, dialog, soustvarjanje želenih izidov, refleksijo, udeležnost, mobilizacijo virov, odpornost, skupno raziskovanje pomenov, soustvarjanje novih zgodb. Socialni konstrukcionizem omogoča razvijanje sodelovalnega socialnega dela, v katerem strokovnjaka kot nekoga, ki ve, kaj je za človeka dobra rešitev, in uporabnika, ki naj bi strokovnjakove nasvete upošteval, nadomesti občutljivo skupno raziskovanje sogovornikov, udeleženi v procesu soustvarjanja želenih izidov. V sodelovalnem socialnem delu izhajamo iz teoretskih izhodišč narativnih pristopov (gl. npr. dela White, Epston) in k rešitvi usmerjene terapije (gl. npr. dela de Shazer, Kim Berg³) kot podlage za skupno raziskovanje pomenov, dominantnih zgodb, izjem od zgodb, ki izključujejo, razvrednotijo, za soustvarjanje novih želenih življenj.

S premikom k socialnemu konstrukcionizmu razumemo, da so v socialnem delu osrednji procesi, ki jih razvijamo med udeleženi v projektu sodelovanja in pomoči. S sodelovanjem lahko omogočimo nove izkušnje spoštovanja, dostojanstva, upoštevanja in krepimo moč sogovornikov. Razumemo tudi pomen odnosa, s katerim začnemo pogovor s človekom. Še vedno je strokovno izhodišče, ki odlično opiše vlogo socialne delavke, že velikokrat citiran Madsenov

² Projekt financirata Norveški finančni mehanizem in Služba vlade RS za razvoj in kohezijsko politiko v obdobju od 16. 2. 2015 do 30. 9. 2016.

³ Navedeni avtorji so izvirni avtorji obeh pristopov. Za njimi so številni drugi avtorji razvijali ideje in objavljali s tem povezane članke in monografije.

opis (2007) spoštljivega in odgovornega zaveznika. To, da smo na strani ljudi, da smo osebno zavzeti, da ljudi podpiramo v ustvarjanju zelenih sprememb, je gotovo sodobna vloga socialnih delavk. O razumevanju pomena jezika piševa v naslednjem poglavju.

V Sloveniji imamo razvito znanje za ravnanje. Misli, da presega pogosto razpravo o razkoraku med teoretskim znanjem, razvitim na fakultetah ali raziskovalnih inštitutih, in potrebami prakse. Gre za znanje, ki je nastajalo v sodelovanju z ljudmi, ki so potrebovali pomoč, socialnimi delavkami v praksi in predavateljicami na fakulteti. Koncept delovnega odnosa in izvirnega delovnega projekta pomoči (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005, 2006) je specifično znanje socialnega dela, v katerem sodelujemo vsi udeleženi v raziskovanju zelenih izidov in poti do zelenih sprememb. Če razumemo koncept, sodelujemo z ljudmi z odprtostjo do nenehnega soustvarjanja novih znanj.

V projekt sodelovanja pa lahko ljudi zares povabimo le, če izhajamo iz temeljnega prepričanja, da so ljudje strokovnjaki za svoje življenje, da so kompetentni in da zametke rešitev imajo že v sebi. Verjameva, da so ljudje, čeprav se srečujejo s številnimi izzivi in potrebujejo pomoč in podporo za zelene spremembe, odporni (Walsh 2006). Ljudje so veliko več kot problemi, s katerimi se spoprijemajo. V socialnem delu potrebujemo premik od prevladujoče usmerjenosti, »česa ni in kaj bi moralo biti,« k odnosu, »kaj je in kaj bi lahko bilo« (Madsen 2007).

V več desetletjih razvijanja razumevanja in poskusov udejanjanja nove, sodelovalne paradigme izkušnje vedno znova kažejo na problem, kako preseči stare, znane, prevladujoče načine ravnanja, ki pogosto strokovnjaka silijo v vlogo nekoga, ki pozna resnico. Današnji izziv je spodbujati okoliščine za razvoj in utrjevanje novih praks, iskati poti, da bo paradigma sodelovalnega dialoga v procesih podpore in pomoči, ki smo jo morda že privzeli, postala tudi paradigma v uporabi, torej paradigma, ki bo ustvarjala naš vedenjski svet (Mešl 2008). V prispevku predstavlja delo v že omenjenem projektu, ki ga razumeva kot primer dobre prakse udejanjanja sodelovalne paradigme.

Ne gre le za nove besede!

Shazer (1994) v knjigi *Besede so bile na začetku čarobne* piše o temeljni vlogi jezika za razumevanje sveta in procesov pomoči. Med drugim zapiše:

Sodobni filozofi gledajo, kako smo uredili svet v naših jezikih in kako je naš jezik uredil naš svet. Tako ... moramo preučiti jezik, da bi lahko preučili sploh karkoli. (*Op. cit.*: 9.)

Kaj govorimo in kako govorimo, je odločilno. Tako npr. preoblikovanje »odnosnih problemov« v »individualni problem« ali »individualni problem« v »odnosnega« odločilno vpliva na to, kako govorimo o stvareh in kje iščemo rešitve (*op. cit.*: 10). Saleebey (1997) poudarja, da imajo besede moč; z njimi lahko moč dodajamo, navdihnemo ali pa demoraliziramo in uničimo. To pomeni, da morajo socialne delavke skrbno ravnati z besedami. Dobrodošel je premik k iskanju ustreznih besed za socialno delo, takšnih, ki dodajajo moč in ne razvrednotijo človeka. Sodobno socialno delo je razvilo »nove«, dobre besede, ki so na voljo, da jih uporabimo.

Čeprav je tudi Čačinovič Vogrinčič (2003) že na prehodu v novo tisočletje pisala o pomenu nastajanja novega jezika socialnega dela, ki vključuje, opogumlja, je to še danes aktualna tema, s katero se še vedno učimo ravnati. Avtorica (*op. cit.*: 199) je na primer poudarila pomen »novih« besed, ki v razvijajočem se jeziku socialnega dela poudarjajo paradigmatični premik v praksi in nadomestijo ali dopolnijo tradicionalne pristope. Govor o diagnozi, tretmanu, oceni, odločbi, obravnavi naj nadomestijo ali dopolnijo besede: odkrivanje, soustvarjanje, sodelovanje, dodajanje moči, delovni odnos, izvirni delovni projekt pomoči ipd. Besede diagnoza, tretman, ocena, obravnava niso dovolj dobre, ker dajo strokovnjaku nalogo in moč, da določi, označi. Ne obsegajo sodelovanja, soustvarjanja, procesa, ki vodi k odkritim in dogovorjenim dobrim izidom. Klient in stranka dobita alternativo v besedah, kot so: udeleženi v problemu in rešitvi, sogovornik, uporabnik, ekspert na podlagi osebnih izkušenj (Čačinovič Vogrinčič 2006: 10).

Socialne delavke še vedno prepogosto uporabljajo jezik, ki otežuje sodelovanje. Socialne delavke na primer kot svojo privzeto teorijo opredelijo delovni odnos soustvarjanja (gl. npr. Mešl 2008), v načinu uporabe jezika socialnega dela, ko opisujejo ravnanje v konkretnem procesu pomoči, pa je razbrati druge teorije, ki oblikujejo vedenjski svet socialne delavke (*op. cit.*: 54). Vendar ne gre samo za uporabo drugih besed. Jezik zares določa okvir za konceptualno drugačno ravnanje. Kadar na primer naše delo temelji na delovnem odnosu soustvarjanja, ne moremo govoriti o tem, da imamo stranko vključeno v obravnavo, čeprav je to v institucionalnem okviru centrov za socialno delo, zdravstvenih organizacij in tudi šolskih svetovalnih služb⁴ terminologija, ki se še vedno pogosto uporablja. Če bi zares razumeli koncept in bi pri svojih ravnanjih izhajali iz njega, bi nujno potrebovali druge besede za opis svojega dela. Ko s človekom vzpostavimo delovni odnos soustvarjanja, smo sodelavci v skupnem projektu pomoči. Tu ni prostora za strokovnjaka, ki obravnavna stranko, saj je razmerje moči v temelju zamišljeno tako, da je etika udeležnosti (Hoffman 1994) onemogočena, soustvarjanje pa se ne more zgoditi. Vsi udeleženi moramo skrbno upoštevati jezik socialnega dela in ga v vsakodnevni praksi dosledno uporabljati (v pogovoru z ljudmi, ki so prišli po pomoč, v zapisih o našem delu, v govoru o našem delu, v zakonodaji ipd.).

Vloga Fakultete za socialno delo pri ustvarjanju okoliščin za paradigmatški premik k sodelovalnemu socialnemu delu

Na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani v pogovoru s kolegi iz drugih držav (npr. v okviru mednarodnih konferenc, Erasmus izmenjav ipd.) dobivamo priznanja, da so koncepti socialnega dela, ki smo jih v preteklih desetletjih razvili, odlični koncepti, ker gre za specifično znanje socialnega dela, uporabno za sodelovalno prakso socialnega dela. Razvito znanje je nastalo na podlagi raziskovanja procesov socialnega dela, v nenehnem dialogu s socialnimi delavkami, praktiki in ljudmi, ki so v socialnem delu potrebovali pomoč.

Meniva, da imamo razvito odlično znanje socialnega dela o tem, kako ravnati, da bi lahko z ljudmi soustvarili želene spremembe, pa vendarle se v praksi socialno delo prepogosto konča, ko bi se podpora in pomoč šele morala zares začeti. V zvezi s tem se v več kot desetletnem sodelovanju v študijskem procesu izobraževanja prihodnjih socialnih delavk pogosto sprašujeva, kaj se zgodi z znanjem, ki ga poskušamo prenesti na prihodnje socialne delavke, kakšna je naša vloga pri tem, da bi zmanjšali ponekod še vedno prevelik razkorak med znanjem, ki ga študentke pridobijo na fakulteti, in ravnanjem v vsakodnevni praktični situaciji.

Parton in O'Byrne (2000: 2) vidita razloge za spremembe, ki so socialne delavke odmaknili od primarnega poslanstva naše znanosti in stroke, tudi v neuspehu pri razvijanju uporabnih teoretskih pristopov. Pišeta o pristopih, ki bi bili uporabni za praktike in bi neposredno poskušali oblikovati prakso – predvsem o pristopih, ki bi eksplicitno skrbeli za jezik in dialog in ki pomenijo jedro prakse (*ibid.*)⁵. O tem sta v sedemdesetih letih 20. stoletja pisala že Argyris in Schön (1974: 3). Opazila sta na primer, da so univerze bežale pred vprašanjem integriranja misli in akcije in svoje ravnanje utemeljevale s trditvijo, da je učinkovita akcija preveč praktična. Meniva, da smo v preteklih desetletjih naredili korak naprej, da smo razvili uporabna teoretska znanja za kompetentno socialnodelovno ravnanje. Meniva, da je še vedno pogosto omenjen razkorak med teorijo in prakso posledica dolgoletne tradicije razvijanja znanja, temelječega na dokazih (t. i. tehnična racionalnost)⁵. Tu so se res pojavljale težave pri uporabi znanja, razvitega ločeno od izkušenj praktikov. Čeprav sta razvijanje znanja, ki temelji na refleksiji o izkušnjah praktikov, in refleksivni pristop k razvijanju znanja (Mešl 2008) poskrbela za velike premike v uporabnosti znanja v praksi, potrebujemo vsi še veliko dobrih izkušenj, da bomo lahko ob dolgoletni tradiciji omogočili tudi kaj novega. Če bi preizkušanje novih znanj, temelječih na

⁴ V zdravstvu in šolstvu se sicer ne uporablja izraz stranka, še vedno pa se pogosto govori o obravnavi (družine, otroka ipd.).

⁵ Več o tem v Mešl (2008).

refleksivnem pristopu, pokazalo, da še vedno obstaja prepad med raziskovanjem, razvijanjem znanja in potrebami praktičnega ravnanja, potem moramo iskati nadaljnje poti, da to presežemo. Razvoj socialnega dela se nikoli ne konča, ker se moramo nenehno odzivati na potrebe ljudi in z njimi soustvarjamo potrebna nova znanja.

Tudi zato je bil eden izmed ciljev na začetku omenjenega projekta usposabljanje strokovnjakov s področja socialnega dela za delo z družino. V okviru praktičnega učenja, kot smo ga zastavili v projektu, smo želeli podpreti študentke pri oblikovanju lastnega strokovnega okvira. Praktično učenje smo oblikovali kot sodelovalni dialog med mentoricami na fakulteti in študentkami. To je študentkam omogočalo refleksijo o lastnem ravnanju v procesih podpore in pomoči, boljše sodelovanje, lažje poimenovanje in večjo razvidnost tega, kako delajo. Študentke so skupaj z mentoricami raziskovale uporabo teoretskega znanja v praksi in bile ob tem tudi aktivne udeleženke pri oblikovanju novega znanja. Pri tem smo izhajali iz teze, da se lahko študentke sodelovalnega socialnega dela z družino, ki temelji na delovnem odnosu soustvarjanja, učijo le ob izkušnji sodelovanja s profesorji, ki so spoštljivi in odgovorni zavezniki študentk, ki so strokovnjakinje na podlagi osebnih izkušenj v procesu učenja in bodo v procesih podpore in pomoči v praksi spoštljive in odgovorne zaveznice ljudi. Prav tako pa je pomembno, da nova znanja oblikujemo na podlagi raziskovanj prakse, skupaj z izkušenimi socialnimi delavkami v praksi, saj lahko le tako presegamo žal še vedno prepogost razkorak med teoretskim znanjem in ravnanjem v praksi⁶. Opisano izkušnjo razumeva kot primer dobre izobraževalne prakse za podporo razvoja prihodnjih socialnih delavk, da se bodo lahko v vsakodnevni praksi opirale na jasen osebni strokovni okvir, razmišljale o svojih ravnanjih in z refleksivno prakso tudi razvijale nova znanja za socialno delo. Izziv za fakulteto pa je, kako lahko presežemo okvir projekta in takšno izobraževanje zagotovimo vsaki študentki ter drug drugega podpremo pri razvijanju in udejanjanju take izobraževalne prakse.

Ob zagotavljanju kakovostnega izobraževanja pa ima fakulteta tudi druge pomembne naloge. Meniva, da imamo razvito znanje, ki ponuja priložnosti za sodelovanje, za ključne spremembe, potrebne v socialnem delu in celotni družbi. Žal se nas pogosto premalo sliši, predvsem se premalo sliši o dobrem. Fakulteto razumeva kot nujnega aktivnega sogovornika pri oblikovanju politik, ki bodo zagotavljale več prostora za socialno delo.

Institucionalni kontekst kot dejavnik sodelovalnega socialnega dela

Ko predstavljamo izhodišča sodelovalnega modela socialnega dela, socialne delavke z navdušenjem sprejmejo ideje kot ključno znanje, kot nujno izhodišče za sodobno socialno delo. Ob navdušenju velikokrat razmišljajo tudi o možnostih, kako jim organizacija, kjer so zaposlene, omogoča, da bi z ljudmi sodelovale na ta način.

V socialnem delu gre pravzaprav za pomoč ljudem pri reševanju problemov v okolju, kjer živijo. To je že samo po sebi zelo kompleksno delo, katerega kompleksnost povečajo tudi različni institucionalni okviri, znotraj katerih socialne delavke opravljajo svoje delo. Tudi Healy (2005: 4) piše o kompleksnosti in ugotavlja, da smo v vsaki specifični situaciji vpleteni v konstruiranje prakse socialnega dela in pogajanje o njej. Avtorica (op. cit.: 4–8) je razvila dinamični model socialnega dela, v katerem poudari štiri komponente, ki vedno znova konstruirajo prakse socialnega dela: institucionalni kontekst prakse (npr. javna politika, zakoni, politika organizacije), formalna strokovna baza socialnega dela (npr. formalne teorije, formalne spretnosti), naše razumevanje pomena prakse (npr. opis formalne vloge, značilnosti uporabnika, značilnosti socialne delavke), okvir za prakso (npr. razvite teorije strokovne prakse, praktična modrost, razvite spretnosti).

Torej so razmišljanja socialnih delavk ob predstavitvi sodelovalnega modela socialnega dela o okoliščinah, ki jih definira institucionalni kontekst, na mestu. Ta kontekst namreč že od nekdaj zelo vpliva na prakso socialnega dela. Tu gre za zakone, politiko, organizacijo institucij

⁶ Več o tem v Kodele, Mešl (2015).

ipd., to pa socialnim delavkam v praksi določa okvir, znotraj katerega lahko delujejo. Tu gre za formalno vlogo socialnih delavk.

Čeprav se je institucionalni kontekst v zgodovini razvoja socialnega dela zelo spreminjal, še danes obstajajo zelo pomembne, včasih celo nasprotne dimenzije v socialnem delu, saj morajo praktiki, še zlasti v vladnih organizacijah, združevati različne vloge. Parton in O'Byrne (2000: 3) pišeta npr. o vlogah praktičnega pomočnika, svetovalca, zaščitnika, supervizorja, zagovornika, opornika in podpornika, tudi o vlogi osebe, ki izvaja nadzor. V Sloveniji se ob tem še vedno slišati razprave, za katere meniva, da ne vodijo v pravo smer razumevanja, kaj je doktrina socialnega dela. Diskurz ločevanja dela v skladu z upravnim postopkom in socialnega dela pogosto opravičuje ravnanja, ki pomenijo slabo prakso. Zdi se, kot bi bilo opravičilo, da je socialnega dela konec, ko pri delu ravnamo po upravnem postopku. V socialnem delu soustvarjamo rešitve in to vključuje tudi odločanje, da bi lahko želene spremembe dosegli. Tudi če vodimo upravni postopek, smo še vedno socialne delavke in moramo vzdržati v tej vlogi, da bi varovali prostor za socialno delo.

Institucionalni okvir, ki poudarja zakonodajna in proceduralna vprašanja ter onemogoča socialno delo, lahko pri socialnih delavkah povzroča osebno nezadovoljstvo. Razumeva, da se to lahko potem kaže na procesu dela, a institucionalni okvir, ki zaposlenim ne omogoča, da bi lahko opravljali kompetentno socialno delo, je treba zavrniti in iskati načine za uvajanje sprememb. Ob aktualni reorganizaciji centrov za socialno delo, ki poteka v Sloveniji, je to gotovo izziv vseh udeleženi v sistemu socialnega varstva.

O projektu »Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje zelenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja«

V študijskem letu 2013/2014, prvem letu rednega izvajanja magistrskega programa »socialno delo z družino«, smo z manjšo skupino študentk v okviru predmeta »praktikum« snovali pilotni projekt *Soustvarjanje pomoči z družino v skupnosti*. Projekt nas je spodbudil k razmišljanju o možnostih nadgradnje našega dela in tako so nastali prvi zametki ideje za projekt *Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje zelenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja*⁷. V projektu izhajamo iz več ciljev, ki so usmerjeni v soustvarjanje sprememb z družinskimi člani za zmanjševanje razlik v zdravju, oblikovanje modela pomoči družinam v skupnosti in usposabljanje strokovnjakov za delo na področjih sodelujočih fakultet⁸.

V nadaljevanju se osredotočava na delo Fakultete za socialno delo. Najprej na kratko predstaviva izhodišča modela sodelovalnih procesov socialnega dela z družino v skupnosti, ki so nas vodila pri sodelovanju z družinami. Pri sodelovanju z družino v skupnosti smo izhajali iz sodobne doktrine socialnega dela, zato je bila naša prva naloga z družino vzpostaviti in vzdrževati delovni odnos soustvarjanja in izvirni delovni projekt pomoči. Pomoč družinam v skupnosti v okviru našega projekta smo zastavili kot pomoč družinam, ki se izvaja na domovih ljudi, tam, kjer družina živi. V izvirnem delovnem projektu pomoči, ki ga soustvarimo z družino, pa povežemo tudi druge vire v skupnosti, ki lahko podprejo družino na poti do zelenih sprememb (npr. šola, center za socialno delo, dobrodelne organizacije, sorodniki, sosedje). Socialna delavka je spoštljiva in odgovorna zaveznica ljudi (Madsen 2007), ki upošteva glas družine in vsakega družinskega člana in jih podpre pri uresničevanju konkretnih korakov do zelenih sprememb. Pomembno je, da v sodelovanje stopa osebno zavzeto, da vztraja v izvirnem delovnem projektu pomoči in da pomaga obup, pogostega spremljevalca družin s številnimi izzivi, preoblikovati v upanje.

Vsaka študentka, ki se je odločila za opravljanje prakse v projektu, je začela sodelovati z najmanj eno družino in z njo vzpostavila izvirni delovni projekt pomoči (po Čačinovič Vogrinčič

⁷ V projektu, ki je potekal v okviru Norveškega finančnega mehanizma 2009–2014, so sodelovale Univerza v Ljubljani (Fakulteta za socialno delo, Fakulteta za šport in Zdravstvena fakulteta), Norges Teknisk Naturvitenskapelige Universitet z Norveške in Zveza prijateljev mladine Moste-Polje.

⁸ Več o projektu na spletni strani: http://spds.fsd.uni-lj.si/o_projektu/.

2006). Projekt je okvirno potekal eno študijsko leto. Študentke, ki so že diplomirale na Fakulteti za socialno delo, so samostojno obiskovale družine na njihovem domu in z družinskimi člani v delovnem odnosu (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005) soustvarjale želene izide. Pri tem so se opirale na teoretsko znanje, pridobljeno med študijem, »tukaj in zdaj« razmišljale o dogajanju in iskale načine, kako vzdrževati delovni odnos z družino.

Študentke so imele intenzivno podporo v majhnih mentorskih skupinah⁹ in možnost rednih individualnih konzultacij z mentorico na fakulteti. Družine, s katerimi so študentke sodelovale, so bile družine, ki se v svojem vsakdanjem življenju, kot se izrazita Melo in Alarcão (2011), srečujejo s številnimi notranjimi in zunanji povzročitelji stresa, pogosto povezanimi z neugodnimi življenjskimi razmerami, zaradi katerih je družina preobremenjena in destabilizirana. Številne med njimi nimajo zadovoljenih osnovnih potreb, nenehno se morajo spoprijemati z različnimi izzivi (npr. iskanje službe z majhnimi možnostmi za zaposlitev, nizki dohodki za preživetje, nezmožnost pomagati otrokom pri šolskih zadevah, lahko doživljajo breme bolezni, odvisnosti, zlorabe, nasilje, zatiranje, brezdomstvo). Predvsem pa je tem družinam skupno to, da se srečujejo z revščino. Melo in Alarcão (*ibid.*) te družine poimenujeta družine s številnimi izzivi. V projektu smo se odločili za to poimenovanje, ker želimo poudariti, da so družine, vključene v projekt, veliko več kot problemi, s katerimi se srečujejo. Pri sodelovanju z njimi smo izhajali iz že zapisanega temeljnega premika, ki ga v sodobnem socialnem delu nujno potrebujemo, in nismo bili usmerjeni v to, »česa ni in kaj bi moralo biti«, ampak v to, »kaj je in kaj bi lahko bilo« (Madsen 2007).

V nadaljevanju predstavlja rezultate projekta iz perspektive družin o njihovi izkušnji sodelovalnega socialnega dela v skupnosti.

Izkušnje družin s številnimi izzivi o izkušnji sodelovalnega socialnega dela v skupnosti – raziskava

Oprelitev raziskovalnega problema

Izkušnje sodelovanja s socialnimi delavkami v različnih kontekstih (npr. na seminarjih, izobraževanjih, v pogovoru z njimi) nam potrjujejo, da socialne delavke sprejemajo nova znanja, da koncepte vidijo kot nujen način dela in kot oporo za ravnanje v praksi. Zaradi različnih okoliščin (npr. sistemske ovire, pomanjkanje časa, nereflektirano teoretsko znanje) pa vse prepogosto v vsakdanji praksi tega novega znanja ne udejanjajo. Zato je tudi bil eden izmed ciljev projekta *Pomoč družinam v skupnosti: soustvarjanje zelenih sprememb za zmanjševanje socialne izključenosti in krepitev zdravja* usposobiti prihodnje socialne delavke za socialno delo z družino, da bi lahko teoretske koncepte uporabile pri sodelovanju z družinami in tako razvile kompetence za reflektivno uporabo znanja v praksi. Na podlagi izkušenj dela v projektu naju je zanimalo, v čem je bila izkušnja družin s sodelovalnim socialnim delom v skupnosti drugačna od njihovih (zdajšnjih in preteklih) izkušenj z drugimi oblikami pomoči.

Vrsta raziskave

Raziskava je kvalitativna. Podatke sva pridobili s pomočjo poglobljenih zaključnih intervjujev, ki smo jih raziskovalke izvedle z družinami ob koncu sodelovanja s študentkami, in jih analizirali po metodi kvalitativne analize (Mesec 1998).

Populacija in vzorčenje

Populacija so družine s številnimi izzivi v Sloveniji. Vzorec je nenaključen, priložnosten. V projekt je bilo vključenih 28 družin, od tega je 6 družin zaradi različnih razlogov (npr. vključenost družine

⁹ Študentke (20) so bile razdeljene v štiri mentorske skupine, v vsaki skupini jih je bilo po pet, vsaka skupina je imela svojo mentorico.

v druge oblike pomoči, boizen v družini) predčasno prekinilo sodelovanje s študentkami. Tako so študentke med študijskim letom kontinuirano sodelovale z 22 družinami. Tri študentke so sodelovale s po dvema družinama, druge pa z eno. V povprečju so se študentke z družino srečevale enkrat na teden oz. enkrat na 14 dni, v celotnem študijskem letu so z družinami študentke imele v povprečju 14 srečanj. Kontakte družin, ki so sodelovale v projektu, nam je večinoma posredoval naš partner v projektu, Zveza prijateljev mladine Moste-Polje, po predhodni seznaitvi družin s projektom in vabilu k sodelovanju. Štiri družine pa so v sodelovanje s študentkami stopile prek centrov za socialno delo. Družine, vključene v projekt, so prihajale iz različnih slovenskih regij. Največ jih je izhajalo iz Ljubljane z okolico (18 družin), dve družini sta bili iz Prekmurja, dve pa iz Dolenjske. Ob koncu sodelovanja z družinami smo raziskovalke Fakultete za socialno delo opravile poglobljene zaključne intervjuje s 17 družinami. V analizi, ki jo predstavlja v nadaljevanju, so vzorec tiste družine (17), s katerimi smo opravili zaključne intervjuje.

Zbiranje podatkov

Raziskovalke Fakultete za socialno delo so ob koncu sodelovanja družin s študentkami izvedle zaključne intervjuje s 17 od 28 družin, vključenih v projekt. Poglavitna razloga za to, da raziskovalke niso izvedle zaključnih intervjujev z vsemi družinami, sta bila predvsem dva: družine so bodisi odklonile sodelovanje v intervjujih bodisi nam ob koncu sodelovanja s študentkami ni več uspelo vzpostaviti stika z družinami. Zaključni intervjuju so potekali zelo različno, ponekod so bili vključeni vsi družinski člani, ponekod so v intervjujih sodelovali le eden ali oba starša, ponekod eden od staršev skupaj z otroki ipd. Namen zaključnih intervjujev je bil raziskati, kako so bile družine zadovoljne s sodelovanjem s študentko, kako je sodelovanje potekalo, kaj so bile ključne spremembe, kaj je bilo v tem sodelovanju drugače od drugih oblik pomoči ipd. Za namen tega članka predstavlja rezultate analize enega vprašanja iz zaključnih intervjujev, v katerem smo družinske člane spraševali o tem, kaj je bilo v načinu procesov podpore in pomoči v projektu drugače od drugih pomoči, ki jih je družina prejela.

Izjave posameznih družinskih članov, ki smo jih pridobili iz zaključnih intervjujev, sva šifrirali tako, da sva izjave najprej označili z zaporedno številko vprašanja (npr. vprašanje številka 3: I3), dodali zaporedno številko družine ter črko glede na začetno črko posameznega družinskega člana (npr. družina 5 in odgovor matere: I3.D5M). Zadnja številka pomeni zaporedno številko izjave (npr. I3.D5M.2).

Analiza podatkov

Zbrano gradivo sva analizirali po metodi kvalitativne analize (Mesec 1998). V analizi je zajeto gradivo iz odgovorov na šesto vprašanje iz zaključnih intervjujev z družinami, v katerem nas je zanimalo, kaj je bilo v načinu dela v projektu drugače od drugih pomoči, ki so jih ali jih še prejemale. Gradivo sva razčlenili na smiselne enote kodiranja (posamezni stavek ali odstavek) in vsaki izbrani enoti glede na vsebino pripisali ustrezen pojem (neposredno poimenovanje – *op. cit.*: 107). Pri izboru pojmov sva izhajali iz teoretskih izhodišč in zdravorazumskih pojmov. Izjave sva nato združili v skupine po skupnih kodah in množico dobljenih pojmov povezali v nadrejene kategorije. Iz množice podatkov sva dobivali vedno preglednejšo gradivo in tako sestavljali besednjak pojmov nastajajoče poskusne teorije.

Rezultati

Ugotovitve predstavlja po vsebinskih sklopih, oblikovanih na podlagi analize gradiva. Za podkrepitev ugotovitev sva ponekod ob rezultatih z ležečim tiskom pripisali tudi izjave družinskih članov, zapisane so v pogovornem jeziku, tako kakor so družinski člani odgovarjali na zastavljena vprašanja.

Dejavnik odnosa v procesih podpore in pomoči

Večina družin, vključenih v projekt, je že imela izkušnje pomoči v okviru drugih organizacij (vladnih in nevladnih z različnih področij, npr. socialnega varstva, zdravstva). Ob razmisleku o izkušnji sodelovanja v projektu v primerjavi z drugimi izkušnjami pomoči je bilo največkrat izraženo nezadovoljstvo s prejeto pomočjo znotraj institucionalnega okvira centra za socialno delo. Družinski člani so govorili o institucionalnih ovirah, kot je številčnost uporabnikov, s katerimi sodeluje ena socialna delavka, in o zakonodajnih ovirah. Kot največji vir nezadovoljstva pa so družinski člani navedli teme, povezane s kakovostjo vzpostavljenega odnosa. To znova potrjuje, da je odnos med socialno delavko in uporabnikom eden od ključnih dejavnikov, ki pripomorejo k učinkovitemu izidu procesov podpore in pomoči (npr. Lambert, Barley 2001, Madsen 2007, Bouwkamp, Bouwkamp 2014). Intervjuvanci so pogrešali pristne reakcije strokovnih delavk, govorili so o njihovi nezainteresiranosti, neprijaznosti, o občutku neslišnosti, o tem, da strokovna delavka ni bila pripravljena pomagati. Dejali so, da jim ni bil všeč uraden odnos, ki so ga na primer ponazorili s tako izjavo:

Ono je pa čist drugače, to, to, to, to. Vprašajo, poveš svoje, kaj bi zdaj naredili, bomo to probali, bomo to probali, ampak je vseeno nek uradniški odnos to. (I6.D20M.7)

Predvsem pa jim ni bilo v pomoč, če so doživljali strokovne delavke kot ljudi, ki so usmerjeni v problem, v to, česar ni mogoče narediti.

Najhujše je pa, da prideš in ti reče: Ne, ne morem, ne gre. (I6.D15M.3)

Meniva, da institucionalni okvir, ki ga oblikuje zakonodaja na področju socialnega varstva, pravila posameznih organizacij ipd. nikakor ne smejo upravičiti strokovne in osebne nezavzetosti strokovnih delavcev. A razumeva, da lahko institucionalni okvir, ki poudarja zakonodajna in proceduralna vprašanja in onemogoča socialno delo, povzroča osebno nezadovoljstvo socialnih delavk. To se lahko potem kaže v delu, a institucionalni okvir, ki ne omogoča kompetentnega opravljanja dela, je treba zavriniti.

Odločitev za odnos spoštljivega in odgovornega zaveznika ljudi (Madsen 2007) je nujna strokovna odločitev socialne delavke, h kateri nas zavezuje tudi etika socialnega dela. To je bilo tudi temeljno izhodišče našega projekta. Izkušnja, da je socialna delavka na strani ljudi, da nenehno raziskuje elemente kompetentnosti, povezanosti in upanja (*op. cit.*: 22), da je zaveznica, ki aktivno podpira družinske člane pri grajenju zelenih življenj, ki varuje, da se slišijo glasovi, ki so pogosto preslišani (*op. cit.*: 42), je bila za družine pomembna nova izkušnja. Za družine so bili ključni osebni odnos, osebno vodenje (Bouwkamp, Vries 1995) in delo v sedanjosti.

Hitra, dostopna pomoč in osebno zavzeta socialna delavka

Družinam je veliko pomenilo, da je bila pomoč hitra in dostopna. Pomembno jim je bilo, da so imele nekoga, na katerega so se lahko obrnile po pomoč, da je bila ta oseba navzoča v njihovem življenju, da so imele nekoga, ki jih posluša.

Tu si pa samo ti, tvoji problemi in ona, ki te zna poslušat. (I6.D8M.2)

Pomembna izkušnja za družine s številnimi izzivi je tudi izkušnja, da nekdo kljub oviram, ki se pojavljajo v izvirnem delovnem projektu pomoči, vztraja in ne obupa.

Jaz si želim v življenju eno osebo, ki ne bo odnehala. (I6.D2M.18)

Pomembno jim je bilo, da si je socialna delavka vzela čas za sodelovanje, da sta se vzpostavila zaupanje in povezanost med sogovorniki. Večkrat so intervjuvanci omenili predvsem osebno zavzetost socialne delavke.

Enostavno ta pristop. Ona je dala vse od sebe, da meni pomaga. (I6.D15M.1)

Tudi t. i. skupni dejavniki (Lambert, Barley 2001) so bili večkrat navedeni kot dejavnik uspeha. Družine so opisovale študentkine lastnosti kot pomembne zanje.

Ona je lahko delala, ker je ona taka oseba. Tukaj ni toliko to, kaj je ona naučena na faksu, kaj ste jo naučili. Res, ne morem dovolj poudariti humanosti. (I6.D2M.5)

Če se sogovorniki značajsko niso ujeli, to se je zgodilo v eni družini med študentko in očetom, je to pripomoglo k sogovornikovemu nezadovoljstvu.

Pa kako bo ona socialni delavec, če ne zna govoriti! R2: Česa, vašega ...? Ne zna se pogovarjati. Mi je preveč tiha. (I6.D11O.2)

Družinski člani so v zaključnih intervjujih kot dejavnike, ki so pripomogli k uspehu, omenili še pristnost reakcij, humanost, sočutje in toplino.

Ti če nimaš te humanosti pa tega sočutja, te topline... (I6.D2M.6)

Pridruževanje sogovornikom

Kot dobro izkušnjo v procesu podpore in pomoči so intervjuvanci omenili še izkušnjo pridruževanja socialne delavke sogovorniku. Pomembno je, da socialna delavka začne sodelovati z družino tako, da se v pogovoru pridruži uporabnikom, da omogoči, da izrazijo svoja pričakovanja, svoje želje, svoje potrebe, ne pa da uveljavi svoje ideje o pravih rešitvah. Proces pomoči se začne s pridruževanjem (Bass *et al.* 2001) družini tam, kjer družinski člani – s svojo zgodbo, v okoliščinah, v katerih živijo – trenutno so. Vsak nadaljnji korak je možen šele, ko se sporazumemo, ko raziščemo zelene poti, soustvarimo možen korak, se o njem dogovorimo.

Ja, ja, ona se je totalno prilagodila meni in potrebam mene in moje družine. (I6.D2M.9)

Pridružiti se družini ne pomeni, da se v procesu podpore in pomoči družini kot socialne delavke izgubimo, da ostanemo ves čas le pridružene družinski zgodbi, njihovim pričakovanjem, željam ipd. Koncept osebnega vodenja (Bouwkamp, Vries 1995), ki opiše nalogo socialnih delavk v procesih pomoči, omogoča oboje, pridruževanje in vodenje k želenim spremembam. Osebno vodenje omogoča strokovno, aktivno ravnanje, v katerem se socialna delavka osebno odziva, zaupa svoje izkušnje družini, pokaže nove, možne poglede na rešitve. Najprej je pomembno, da se družini pridružimo, da ne odhitimo s svojimi idejami o dobrem izidu od izkušenj družinskih članov, še preden smo jih zares slišali in upoštevali. V delovnem odnosu soustvarjanja pa je varen prostor tudi za različne poglede, za več razvidnosti, za nove izkušnje.

Pomen strokovnega opravljanja socialnega dela

Za soustvarjanje želenih izidov z družinami ni dovolj le dobro srce (čeprav je seveda pomembno izhodišče za sodelovanje z ljudmi), temveč je ključno, da imamo sodobna znanja, da znamo vzpostaviti delovni odnos z ljudmi, ki temelji na etiki udeležnosti (Hoffman 1994) in perspektivi moči (Saleebey 1997). Pomen strokovnosti socialne delavke so poudarile tudi družine v zaključnih intervjujih.

Ja, enako je bilo to, da je bila res tako strokovna. To. Ker je bila že res taka, kot je treba. S tem sem bila zadovoljna. (I6.D10M.6)

Nova paradigma soustvarjanja pomoči, ki temelji na postmodernizmu in socialnem konstrukcionizmu (gl. npr. Andersen 1994, Anderson, Goolishian 1994, Hoffman 1994, Gergen 2001, Anderson, Gehart 2007), pa je lahko za družinske člane tudi tuja. V eni izmed družin, ki so sodelovale v projektu, je oče v zaključnem intervjuju izrazil nezadovoljstvo, ker je v procesu pomoči pričakoval svetovanje, pričakoval je, da bo socialna delavka družini dala več nasvetov, ki bodo pomenili rešitev. A socialne delavke, ki izhajajo iz postmoderne paradigme, ne poskušajo

same – brez sodelovanja z ljudmi – definirati njihovih izkušenj in seveda tudi rešitev ne morejo definirati same, to pa lahko za ljudi pomeni novo izkušnjo načina sodelovanja v procesih pomoči. Tudi Madsen (2003: 48), katerega delo temelji na socialnem konstrukcionizmu in postmodernih idejah, meni, da so lahko te ideje frustrirajoče, nejasne in zapletene, a tudi čudovito osvobajajoče. Pomeni so konstruirani v pogovoru in dialogu, to pa pomeni, da je profesionalno znanje socialnih delavk vedno znova izzvano (Mešl 2008: 29), hkrati pa tak način sodelovanja postavi uporabnike v vlogo aktivnih sodelavcev. Skupaj moramo vzdržati negotovost, ko raziskujemo pomene in soustvarjamo novo zgodbo. Ena izmed družin je v zaključnem intervjuju poudarila dobro izkušnjo soustvarjanja rešitev v nasprotju s prejetjem nasvetov.

D12M: »Zdaj je bilo drugače, da ...« (op. a.: od obiskovanja otroške psihiatrinje) D12H: »Da sva midve delale same, da sva midve večino opravile. XX (otroška psihiatrinja) je govorila to, to in to naredite in pridite potem nazaj povedat, kaj je bilo.« (I6.D12H.1)

Prav sodelovalno partnerstvo, v katerem spoštljiv in odgovoren zaveznik ter osebe, ki so strokovnjaki na podlagi osebnih izkušenj, v delovnem odnosu soustvarjajo želene izide, je bila ključna, nova izkušnja družin. Povabilo družinam kot nepogrešljivim sodelavcem k sodelovanju in varovanju izkušnje sodelovanja ter upoštevanje vsakega družinskega člana sta temeljna premika v procesih pomoči, ki smo jih razvijali v projektu.

Socialno delo v skupnosti

Kot posebnost projekta, ki je bila družinam všeč, so intervjuvanci omenili sodelovanje z družino v skupnosti, kjer živijo. Koristno se jim je zdelo, da družine prejmejo pomoč na njihovem domu, saj to pripomore k večji sproščenosti družinskih članov in vpliva na njihovo vedenje.

Je hodila domov, kjer smo se obnašali kot v domačem okolju. (I6.D19M.8)

Pomoč na domu družin omogoča tudi vzpostavitev posebnega stika med socialno delavko in družino in zagotovi več časa za sodelovanje v izvirnem delovnem projektu pomoči.

Ker je res tak bolj poseben kontakt. To mi je všeč. Saj to manjka pri nas. (I6.D10M.2)

Gotovo je ideja »dela na družinskem ozemlju« (Madsen 2007: 35) metafora, ki lahko podpre sodelovalno partnerstvo. To metaforo lahko razumemo dobesedno, a tudi metaforično. Socialno delo na domovih ljudi je konkreten primer preobrata od profesionalnega prostora k družinskemu. Še posebej je delo na domovih ljudi učinkovito pri družinah, ki jih tradicionalni programi ne podprejo na poti k želenim spremembam (*ibid.*).

Podpora pri uresničevanju soustvarjenih dogovorov

Za družine v projektu je bila zelo pomembna podpora pri konkretnih korakih za doseganje želenih sprememb. Koncept izvirnega delovnega projekta pomoči usmeri vse udeležene prav v to, da se soustvarjene rešitve, želeni razpleti, ki se oblikujejo v delovnem odnosu, prevajajo v akcijo, dejanja, konkretne korake, ki udejanjijo dogovore (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2005: 15). Socialna delavka je osebno udeležena v projektu. Ko družina sama ne zmore narediti vseh korakov, socialna delavka predvsem na začetku sodelovanja, ko družina še nima dovolj družbene moči, poskrbi, da jih naredijo skupaj.

Oni je vprašal na socialno. Pozanimal se je, kako to, da ne dobim socialne izredne pomoči. Trikrat sem vložila vlogo in mi je niso hoteli dat. Hotela sem novo ležišče, ker sem imela celega uničenega. Spali smo na tleh. Nikakor nisem mogla dobiti. Tri mesece sem not vlagala in je nisem dobila. Četrtrič mi pa je uspelo, ker sem skupaj s ŠD16 izpolnila. (I6.D16M.4)

Gre za ravnanja, ki jih Lüssi (1991) v sistemskem nauku o socialnem delu poimenuje kot temeljena ravnanja socialnega dela. Ravnanje oskrbe, s katerim socialna delavka stoji ob strani

družinam pri vsakdanjem premagovanju življenjskih zadev, tako da zanje opravlja finančne in druge zadeve, da z njimi sprejema odločitve, jim zagotavlja manjše usluge pomoči, vzdržuje stik z njimi, jim je v podporo v osebno pomembnih stvareh, da bi bili kos nalogam, ki jih morajo opraviti, pa jih v določenem času ne morejo. In tudi ravnanje, poimenovano »priskrba«, s pomočjo katerega socialna delavka družini nekaj priskrbi; to je lahko denar, določena stvar, izobraževanje, delo ali kakršnakoli druga usluga – bodisi iz lastnih sredstev institucije bodisi od drugih organizacij in ljudi. Lüssi (*op. cit.*: 94) poudari, da sistemsko usmerjena socialna delavka takšne pomoči ne opravlja zlahka, temveč jo vključi v kak obsežen projekt reševanja problema. Priskrbovalna pomoč mora biti usmerjena v podporo ljudem za daljši čas, da se bodo tako spet vključili v družbeni sistem. Predvsem poskuša socialna delavka mobilizirati vire na področju naravne socialne mreže.

Saj mi je tudi pomagala pri inštrukcijah, za brezplačno pravno pomoč mi je obrazce zrihtala. (I6.D8M.9)

Pregled razvoja socialnega dela z družino pokaže, da je bila pomoč družinam v socialnem delu aktualna tema že v zgodovini. Wood in Geismar sta celo zapisala (Wise 2005: 1), da socialno delo »dolguje svoje začetke profesionalizacije družini z več problemi«. Socialne delavke so potrebovale odgovore, ko so vsak dan srečevale ljudi s kompleksnimi socialnimi problemi, ki so potrebovali pomoč (Mešl 2008: 95). Pogled v zgodovino pokaže, da so že na začetku 19. stoletja v Ameriki delovale prostovoljne »obiskovalke« na domu revnih (Wise 2005: 1), obstajala so združenja, ki so aktivno pomagala družinam v finančnih, zdravstvenih, čustvenih in drugih stiskah. Tudi začetki profesionalizacije socialnega dela so bili usmerjeni v pomoč družinam.

Parton in O'Byrne (2000: 2) poudarjata, da so tradicionalno socialne delavke gradile svojo strokovnost na zmožnostih, da so znale vzpostaviti odnos z zelo različnimi ljudmi, znale so raziskati vire v okolju in to uporabiti v dobro uporabnika, znale so se pogajati z različnimi posamezniki, skupinami in organizacijami in mobilizirati njihove energije, znale so vstopiti v druge pomenske svetove, da bi ponudile pomoč. Opisujeta torej ravnanja, ki so jih družine v projektu opisale kot pomembne dejavnike uspeha, ki pa se razlikujejo od izkušenj pomoči, prejetih v drugih kontekstih socialnega dela v današnjem času.

Parton in O'Byrne (*ibid.*) izražata skrb, da je socialno delo – tako način, kako razmišljamo o njem, kot način, kako ga izvajamo v praksi – postalo zelo obrambno, pretirano postopkovno in ozko (glede na ocenjevanje, upravljanje in zavarovanje tveganja). Opozarjata tudi na rezultat tega: socialne delavke porabijo vedno manj časa za delo z ljudmi in za pogovor z njimi. Menita, da je tako, kot bi socialno delo postalo skoraj asocialno. Poskusi, da bi naredili socialno delo bolj racionalno in predvidljivo, je imelo za posledico (verjetno nenamerno) odmikanja socialnega dela od tega, kar je značilno zanj, in od bistvenih elementov, ki sestavljajo njegove glavne moči.

Sklep

Izkušnje družin iz projekta potrjujejo, da je v stroki socialnega dela potreben premik iz pogosto (pre)togih institucionalnih okvirov k ljudem v skupnost, kjer se v izvirnem delovnem projektu pomoči srečamo vsi udeleženi na človeški ravni in aktivno sodelujemo pri soustvarjanju želenih izidov. Varovanje soustvarjanja želenih izidov je temeljni izziv za sodobno socialno delo z družinami s številnimi izzivi.

Ko predstavljamo rezultate našega projekta, dobivamo pozitivne odzive, pogosto pa je slišati tudi razmišljanje o tem, zakaj tako ni mogoče delati in česa ni, da bi bilo to mogoče. To izhodišče nam prepogosto zamegli možno in nove priložnosti. V projektu nas je pri sodelovanju z družinami s številnimi izzivi varovala temeljna sprememba v usmerjenosti od tega, »česa ni in kaj bi moralo biti,« k temu, »kaj je in kaj bi lahko bilo«. Prav ta usmerjenost nas lahko varuje tudi zdaj, ko iščemo načine za ustvarjanje okoliščin za sodelovalno socialno delo v skupnosti. Pogosto nam je v pomoč, če drug drugega povabimo k iskanju in ustvarjanju možnega.

Kako lahko skupaj ustvarimo nove priložnosti za ustvarjanje več možnega? Pomembno je, da vsi udeleženi (socialne delavke v praksi, Fakulteta za socialno delo in ministrstvo kot nosilec socialne politike)¹⁰ prispevajo svoj delež. Prispevek socialnih delavk vidiva v tem, da spoštljivo ravnaajo z razvitim znanjem in ga uporabljajo v praksi, da dosledno govorijo jezik socialnega dela. To omogoča njihovo aktivno sodelovanje pri razvijanju novega znanja – socialne delavke naj uporabljajo svoje okvire za prakso, da bi vplivale na formalno osnovo prakse in na institucionalne kontekste naših aktivnosti. Healy (2005: 219) namreč opozarja, da je grajenje lastne teorije na tih in neformalen način premalo, da bi lahko gradili most med formalno teoretsko podlago stroke in teoretskimi osnovami, ki jih razvijajo praktiki. Ob tem pa je pomembno, da socialne delavke vedno znova aktivno opozarjajo na sistemske razmere, ki ustvarjajo okoliščine, v katerih je težko ravnati v skladu s sodobno doktrino socialnega dela.

Če želimo, da socialne delavke uporabljajo novo znanje v praksi in z njim spoštljivo ravnaajo, pa je pomembno, da zaposleni na Fakulteti za socialno delo razvijamo izobraževanje, ki študentke nenehno podpira pri integriranju teoretskih znanj in ravnanja v praksi, da bi razvili svoj strokovni okvir za delo in ga z reflektivnim pristopom na podlagi izkušenj nenehno razvijali. Pomembno je, da vzdržujemo sodelovalni dialog z vsemi udeleženiimi v praksi socialnega dela, omogočamo razvijanje novega znanja, smo odprti za skupno delo, za nove izkušnje iz prakse in za skupno iskanje novih poti. To pa hkrati pomeni tudi odločno zavračati nesprejemljivo in aktivno opozarjati na sistemske razmere, ki onemogočajo socialno delo, in sooblikovati drugačne razmere.

Tako socialne delavke, ki vsak dan sodelujejo z ljudmi, ki potrebujejo podporo in pomoč, kot tudi Fakulteta za socialno delo so ključne sogovornice s predstavniki Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, da bi skupaj v sodelovalnem dialogu sodelovali pri oblikovanju vključujoče socialne politike. Zato prispevek ministrstva vidiva v ustvarjanju možnosti za dialog, v katerem se bodo slišali in upoštevali glasovi vseh udeleženihi. Predvsem pa je pomembno, da je skupaj z vsemi udeleženiimi usmerjeno v iskanje možnega in soustvarjanja pogojev, da se možno lahko zgodi.

Naj skleneva z mislijo avtorjev Philips *et al.* (2014), ki pišejo o pomenu dialoga, participacije v produkciji novega znanja, kamor vključujemo vse glasove in odprto sprejemamo tudi različna razumevanja in poglede. Pravijo (*op. cit.*: 2), da lahko dialog gradi mostove med različnostmi, ker se v dialogu z razlikami ravna kot z dinamično in pozitivno silo v sodelovalnem procesu ustvarjanja pomenov in ne kot z oviro za soobstoj. Dialoški pristopi želijo izkoristiti transformativno moč socialnih in kulturnih razlik in sodelovalno generirati nova, skupna znanja, ki so pogosto znanja za ravnanje. Oblikujejo lahko podlago za ravnanje, ki pogosto vključuje krepitev moči posameznikov in skupnosti. In prav v takem dialogu na vseh ravneh delovanja v socialnem delu vidiva priložnost za soustvarjanje okoliščin, da udejanjimo sodelovalno paradigmo, ki jo razvijamo in ponekod tudi že uresničujemo.

Viri

- Andersen, T. (1994), Reflection on reflecting with families. V: McNamee, S., Gergen, K. J. (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage (54–67).
- Anderson, H., Gehart, D. (ur.) (2007), *Collaborative therapy: relationships and conversations that make a difference*. New York, London: Routledge.
- Anderson, H., Goolishian, H. (1994), The client is the expert: a not knowing Approach to therapy. V: McNamee, S., Gergen, K. J. (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage (25–39).
- Argyris, C., Schön, D. (1974), *Theory in practice: increasing professional effectiveness*. San Francisco: Jossey-Bass.

¹⁰ Sodelovalne procese vselej razumeva kot sodelovanje vseh, predvsem varovanje prostora za sodelovanje ljudi, ki potrebujejo pomoč in so ključni sodelavci v procesih podpore in pomoči. V nadaljevanju pa posebej omenjava akterje, ki jih razumeva kot odgovorne za vzpostavlanje možnosti za sodelovalno socialno delo.

- Bass, L. L., Dosser, D. A., Powell, J. Y. (2001), Words can be powerful: changing the words of helping to enhance systems of care. *Journal of Family Social Work*, 5, 3: 35–48.
- Bouwkamp, R., Vries, S. de (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.
- Bouwkamp, R., Bouwkamp, S. (2014), *Blizu doma: priročnik za delo z družinami. Ravnanje z interakcijskimi vzorci v družini, pri procesih podpore in pomoči ter na področjih psihosocialnega dela*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Pedagoška fakulteta, Inštitut za družinsko terapijo.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2003), Jezik socialnega dela. *Socialno delo*, 42, 4–5: 199–203.
- (2006), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., Možina, M. (2005), *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Gergen, K.J. (2001), *Social construction in context*. London, Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Healy, K. (2005), *Social work theories in context: creating frameworks for practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Hoffman, L. (1994), A reflexive stance for family therapy. V: McNamee, S., Gergen, K. J. (ur.), *Therapy as social construction*. London: Sage (7–24).
- Kodele, T., Mešl, N. (2015), Refleksivna uporaba znanja v kontekstu praktičnega učenja. *Socialno delo*, 54, 3–4: 189–203.
- Lambert, M. J., Barley, D. E. (2001), Research summary on the therapeutic relationship and psychotherapy outcome. *Psychotherapy: theory, research, practice, training*, 38, 4: 357–361.
- Lüssi, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Haupt.
- Madsen, W. C. (2003), *Collaborative therapy with multi-stressed families: from old problems to new futures*. New York: The Guilford Press.
- (2007), *Collaborative therapy with multi-stressed families* (2. izdaja). New York: The Guilford Press.
- Melo, A. T. de, Alarcão, M. (2011), Integrated family assessment and intervention model: a collaborative approach to support multi-challenged families. *Contemporary family therapy*, 33, 4: 400–416.
- Mesec, B. (1998), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Mešl, N. (2008), *Razvijanje in uporaba znanja v socialnem delu z družino: procesi soustvarjanja teoretskega znanja v praksi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Parton, N., O'Byrne, P. (2000), *Constructive social work: towards a new practice*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, St. Martin's Press, cop.
- Phillips, L., Kristansen, M., Vehviläinen, M., Gunnarsson, E. (2014), *Knowledge and power in collaborative research: a reflexive approach*. New York: Routledge.
- Saleebey, D. (ur.) (1997), *The strenght perspective in social work practice*. New York: Longman.
- Shazer, de S. (1994), *Words were originally magic*. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Walsh, F. (2006), *Strengthening family resilience* (2. izdaja). New York: The Guilford Press.
- Wise, J. B. (2005), *Empowerment practice with families in distress*. New York: Columbia University Press.

Srečo Dragoš

BEGUNCI IN SLOVENCİ

V času razpada nekdanje skupne države Jugoslavije, ko je nastala nova država Slovenija, smo na začetku devetdesetih let sprejeli okrog 70.000 beguncev (3,5 % slovenskega prebivalstva). Kljub temu takrat Slovenija ni razpadla in zaradi sprejema beguncev se nobenemu družbenemu sloju ni poslabšal življenjski standard, čeprav je Slovenija v tistem času kot nova država še veljala za precej negotov projekt, se spoprijema s hudo ekonomsko krizo in brezposelnostjo, medtem ko je bil izid vojnih dogodkov na Balkanu še povsem nepredvidljiv. Danes je povsem drugače: beguncev v Sloveniji skorajda ni, naša država pa je po zapiranju pred njimi druga najbolj restriktivna država v Evropi, tako absolutno kot relativno. Ozadje protibegunske panike je povezano z zelo negativno strukturo in trendi javnega mnenja na ključnih področjih socialne in sistemske integracije. Ob izrazitem trendu povečevanja revščine in razgradnje temeljnih mehanizmov socialne države se slovensko javno mnenje vse bolj nagiba v avtoritarno smer, postaja douznetno za domoljubna čustva in nekritično povečevanje slovenstva, hkrati pa se z zavračanjem kapitalizma (spet) ogreva za socializem. S tem so izpolnjeni vsi pogoji za razvoj dogodkov iz prve polovice 20. stoletja – za nacionalsocializem.

Ključne besede: socializem, avtoritarni sindrom, panika, demokracija, nacionalsocializem.

Doc. dr. Srečo Dragoš je predavatelj na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: sredo.dragos@fsd.uni-lj.si.

REFUGEES AND THE SLOVENES

In the early 1990s, during the disintegration of our ex common state of Yugoslavia, when the new state of Slovenia was established, we received approximately 70,000 refugees (amounting to 3.5% of the population of Slovenia). Despite this massive intake of refugees, at that time Slovenia didn't disintegrate and no social stratum's living standard deteriorated, although at that time Slovenia was regarded as a rather uncertain project, was faced with a serious economic crisis and unemployment, and the outcome of war on the Balkans looked completely unpredictable. The situation today is the opposite: there are practically no refugees in Slovenia, and our country is the second most restrictive country in Europe (both in absolute and relative numbers), as far as getting protected against them is considered. The backdrop of this anti-refugee panic is related to a very negative structure and trends of public opinion in the key fields of societal and systemic integration. Regarding a pronounced tendency toward increased poverty and decomposition of basic mechanisms of the welfare state, the public opinion of the Slovenes is progressively moving in an authoritarian direction, is getting susceptible to patriotic sentiments and uncritical glorification of "Sloveneness", but at the same time it is rejecting capitalism and (again) getting enthusiastic about socialism. Therefore all conditions are met for an evolution of events similar to those from the first half of the 20th century – in other words, for national socialism.

Keywords: socialism, authority syndrome, panic, democracy, national socialism.

Srečo Dragoš, PhD, is an Assistant Professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: sredo.dragos@fsd.uni-lj.si.

»Sram me je, da prihajam s konca Evropske unije, ki noče biti odprta do beguncev.«

Paweł Adamowicz (župan Gdanska, 2016)

Uvod

Zaradi vojne ob razpadu nekdanje skupne države Jugoslavije smo na začetku devetdesetih let v novo državo Slovenijo sprejeli več beguncev. Takrat smo po ocenah Rdečega križa imeli v Sloveniji registriranih 45.000 beguncev iz BiH, ob tem pa še približno 25.000 neregistriranih beguncev, ki so živeli pri sorodnikih ali prijateljih. Torej je Slovenija imela okrog 70.000 beguncev (Utenkar 2015). Seveda se je tudi takrat v javnosti pojavljala bojazen pred to veliko številko imigrantov – 3,5 odstotka matičnega prebivalstva – a takratnim političnim elitam je uspelo strahove pomiriti. In imele so prav. Slovenija ni razpadla, zaradi sprejema in oskrbe beguncev pa se nobenemu družbenemu sloju ni poslabšal življenjski standard, čeprav je Slovenija

v tistem času kot nova država veljala za precej negotov projekt, hkrati se je spoprijemala še s hudo ekonomsko krizo in brezposelnostjo (zaradi razpada trgov nekdanje Jugoslavije) in tudi izid vojnih dogodkov na Balkanu je bil še povsem nepredvidljiv.

Danes je situacija v Sloveniji povsem obrnjena. Beguncev pri nas skoraj da ni, precejšen del javnega mnenja pa je podlegel ksenofobiji, ki se je začela na pobudo političnih elit. Zdi se, da so izkušnje z relativno nekonfliktnim sprejemom beguncev z začetka devetdesetih let namerno zamolčane, da bi se pozabile. Kajti prav Slovenija ostaja v vsej EU tista država, ki ima najmanj beguncev na svojem ozemlju, in to tako v absolutnem kot relativnem številu, tj. glede na število matičnega prebivalstva. Slovenija se je zelo hitro obdala z bodečo žico (takoj za Madžarsko), hkrati pa ni nič manj nestrpna do beguncev kot preostala Evropa. Kaj se dogaja?

V nadaljevanju članka bom predstavil podatke iz raziskav slovenskega javnega mnenja, ki kažejo povečanje avtoritarnih stališč, eno od največjih stopenj nezaupanja (v primerjavi z drugimi evropskimi državami) v ključne državne institucije, povečanje ksenofobije in socialne distance. Osnovna teza tega prispevka je, da razlog nasprotovanja in celo strahu pred begunci niso begunci, pač pa vse tisto, kar se je v Sloveniji dogajalo že pred njihovim prihodom. Begunci so katalizator nestrpnosti na Slovenskem, ne pa njen vzrok. Vzrok nestrpnosti na Slovenskem so politične elite in država, ki je nismo znali uporabiti v prosocialno smer družbenega razvoja.

Moralna panika?

Ne pozabimo, da mukoma iskane, usklajevane in pozno sprejete obvezne kvote za sprejem beguncev predstavljajo za vsako od držav EU manj kot pet stotink odstotka imigrantov glede na matično prebivalstvo: Nemčija 0,049 %, Francija 0,047 %, Španija 0,041 %, Poljska 0,031 %. Za primerjavo: v Jordaniji je delež beguncev 38,5 %, v Libanonu 26,3 %, v Siriji 5,5 %. Pa niti te evropske številke – škandalozno prenizke – ne držijo, saj se izvajanje kvot odkrito bojkotira. V Sloveniji se o njih nikoli ni niti razpravljalo, raje smo se prepirali o glasbenih.¹ Prva, ki je postavila žico, prva, ki je zavrnila begunske kvote in celo tožila EU zaradi njih, je Madžarska, zato je najbolj kriva. Slabša od nje je samo še Slovenija. Kajti takrat, ko smo začeli posnemati Orbana, pri nas še ni bilo beguncev, v nasprotju z Madžarsko, ki jih je pred postavitvijo žice imela že veliko.²

Visoki komisariat Združenih narodov za begunce (UNHCR 2016) opozarja, da se je samo v enem letu, tj. z 2014 na 2015, število beguncev na svetu povečalo s 60 na 65,3 milijona ljudi. Številka v celotni zgodovini našega planeta še nikoli ni bila tako visoka. Znotraj tega trenda se seveda v različnih delih sveta dogajajo različne tragedije. Od leta 2000 je v Sredozemskem morju, množičnem grobišču, utonilo 25.000 ljudi, v zadnjem letu in pol (do julija 2016) pa 6200 beguncev (AI 2016 a: 6).³ Ob tej tragediji je tudi predsednik slovenske vlade Evropi ponudil roko, češ da smo sicer tudi mi proti obveznim kvotam za sprejem beguncev, a bi kljub temu »Slovenija lahko sprejela od 15 do 20 beguncev iz držav Severne Afrike,« kot se je izrazil Miroslav Cerar (Vičič 2015). Pri tem je vedel, da je Slovenija bogatejša od Madžarske, da ima

¹ V zvezi s kvotami je v javnosti potekala burna polemika samo o glasbenih; gre za vprašanje, kolikšen delež slovenske glasbe naj bo obvezen na radijskih programih. Polemika o glasbenih kvotah je dosegla največjo javno intenzivnost v prvi tretjini leta 2016, torej v istem času, ko so bili v Sloveniji ljudje najbolj zaskrbljeni zaradi beguncev. V istem času o kvotah za sprejem beguncev ni bilo razprave niti med političnimi strankami niti v širši javnosti, čeprav so begunske kvote – za razliko od glasbenih – za Slovenijo občutno pomembnejše. Pokazatelj, da pri glasbenih kvotah ni v ospredju skrb za slovenski jezik (pač pa interesi avtorjev), je tudi poimenovanje, saj se vztrajno govori o *kvotah*, namesto o *deležih*.

² Preden je Orbana vlada jeseni 2015 postavila žičnato ograjo, je v istem letu na Madžarsko prišlo okrog 400.000 beguncev (*Delo* 2016 a).

³ V tej tragični številki še niso vštete žrtve največjega brodoloma, nastalega po zaprtju balkanske tranzitne poti, ki se je zgodil 17. aprila 2016. Zaradi preusmeritve prebežne poti je v smeri iz Egipta proti Italiji v enem dnevu utonilo okrog 500 ljudi.

veliko večjo gospodarsko rast in da ima izkušnjo z začetka devetdesetih let, ko so begunci pri nas predstavljali kar 3,5 % prebivalstva. Kljub temu je premier Cerar hotel »razbremeniti« Evropo s sprejemom beguncev v Slovenijo v višini zgolj ene tisočinke odstotka (0,001 %) matičnega prebivalstva. V tem cinizmu ni šel tako daleč niti madžarski Orban.

Je pa občutek za pravičnost tudi na Slovenskem podoben sosednjemu, madžarskemu. Javni in pravni standardi nedopustnega – čeprav so bili nedorečeni že prej – se v času spoprijemanja z begunskim vprašanjem opazno znižujejo.⁴ Del tega je tudi izjemno restriktivna slovenska azilna zakonodaja, zaradi katere smo v Sloveniji leta 2015 pozitivno rešili samo 50 prošenj za azil. Kaj to pomeni v evropski primerjavi, je razvidno iz preglednice 1, ki prikazuje delež azilantov glede na matično prebivalstvo sprejemne države (izračun je narejen na podlagi uradnih podatkov o prosilcih za azil za leto 2015; Eurostat 2016: 3).

Preglednica 1: Delež prosilcev za azil glede na matično prebivalstvo sprejemne družbe leta 2015.

Država	Število prebivalcev (v milijonih)	Število azilantov (pozitivno rešene prošnje)	Delež azilantov glede na prebivalce
Avstrija	8.576	17.750	0,207 %
Nemčija	81.197	148.215	0,183 %
Francija	66.030	26.015	0,039 %
Grčija	10.858	5.875 ⁵	0,054 %
Italija	60.796	29.630	0,049 %
Latvija	2.013	30	0,001 %
Lihtenštajn	0.037	10	0,027 %
Luksemburg	0.543	210	0,039 %
Madžarska	9.856	545	0,006 %
Malta	0.423	1.320	0,312 %
Slovenija	2.066	50	0,002 %
Poljska	38.530	695	0,002 %
Norveška	5.084	7.150	0,141 %
Švedska	9.593	34.470	0,359 %
Švica	8.081	14.135	0,175 %
Španija	46.030	1.030	0,002 %
EU	508	33.350	0,007 %

V času zadnje begunske krize (do maja 2016) je bilo v Sloveniji doslej rešenih 339 prošenj za azil, od tega jih je bilo pozitivno rešenih samo 17.⁶ Med temi redkimi osebami, ki jim je bil odobren azil, je tudi Ramin Šadani iz Irana, ki je delal kot prevajalec na meji v času begunske krize, zdaj pa prevaja v azilnem domu; svojo izkušnjo v zvezi s pridobivanjem statusa je strnil takole:

⁴ Ob prvem prihodu beguncev na slovenske meje je desničarski časopis *Demokracija* (izdaja ga podjetje v lasti stranke SDS) zapisal, da bo Evropa razpadla, »če ne bo EU drastično posegla s fizičnim uničenjem in prepovedjo izvajanja islamskega načina življenja, ki predpostavlja edino pot uničenja krščanske civilizacije na stari celini« (Ferluga 2015: 8). Kljub protestom nekaterih nevladnih organizacij proti takšnemu hujškauštvu ni citiranega razpihanja nestrpnosti obsodil niti en politik, reagiral ni niti sodstvo.

⁵ Dejansko število beguncev je seveda občutno večje. Največji razkorak med podeljenimi azili in siceršnjim številom beguncev je v Grčiji (najmanjši pa v Sloveniji). »V Grčiji je – kot neposredna posledica umazanega dogovora med Evropsko unijo in Turčijo ter zaprtja tako imenovane balkanske begunske poti – trenutno ujetih okoli 55.000 ljudi. Večina je zaprtih v tako imenovanih namestitvenih centrih, ki grozljivo spominjajo na koncentracijska taborišča.« (Videmšek 2016). Kljub tej tragediji beguncev in same Grčije, ki je največja žrtev napačne ekonomske in begunske politike EU, ne gre pozabiti, da 55.000 beguncev, ujetih v Grčiji, pomeni zgolj pol odstotka grškega prebivalstva.

⁶ V zadnjih dvajsetih letih je Slovenija podelila azilni status zgolj 18 ljudem na leto (Petrovčič 2016).

Po zakonu bi moral odgovor na prošnjo za azil dobiti v šestih mesecih, ne glede na to, ali bi bil pozitiven ali negativen. A sem nanj v azilnem domu čakal dve leti. (Petrovič 2016: 29.)

Ob tem je treba opozoriti na novejši dokument OZN z naslovom *Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti* (UNESCO 2001).⁷ V tem dokumentu so kulturne pravice izrecno deklarirane za »sestavni del človekovih pravic, ki so splošno veljavne, nedeljive«. Iz tega izhajata dva pomembna poudarka. Prvi je v zvezi s pravicami posameznika, drugi pa opozarja na koristi in priložnosti celotnih družb, če omogočajo omenjeno pravico:

- Vse osebe imajo pravico, da se lahko udeležujejo v kulturnem življenju, ki ga sami izberejo, in da izvajajo svoje kulturne prakse, ob spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin. (*Ibid.*: 5. člen.)
- Ustvarjanje črpa iz korenin kulturne tradicije, vendar se razcveti v stiku z drugimi kulturami. (*Ibid.*: 7. člen.)

Ne le pripadniki dominantnih etnij in narodov, tudi pripadniki marginaliziranih manjšin so ljudje, tudi najrazličnejši begunci in migranti. Zato citirana deklaracija (že zgolj) ignoranco do kulturne identitete posameznikov in skupin kvalificira za kršitev človekovih pravic, hkrati pa opozarja, da okolja, ki dopuščajo takšno diskriminacijo, škodijo tudi sama sebi, saj si režejo korenine lastne ustvarjalnosti. Prenesimo zdaj ta abstraktni poudarek na evropske razmere. Preglednica 1 prikazuje nastajanje evropske identitete, brez katere se EU upravičeno počuti nezadostno že od vsega začetka. Jedro te identitete je strah pred begunci, prav ta je najmočnejši skupni imenoalec različnih identitet evropskih članic.

Evropska degradacija človečnosti je trikratna: vzročna, sistemska in fragmentarna. Prva se je zgodila z vojaškimi intervencijami držav EU na neevropskih ozemljih, tam, kjer so nastala žarišča begunske krize. Druga je v neodzivnosti in nepripravljenosti političnega, pravnega in logističnega sistema EU za blaženje posledic, ko so begunci začeli pritiskati na evropske zunanje meje. Tretja, najnevarnejša degradacija človečnosti pa se je začela po tistem, ko sta prvi dve postali očitni.

Kako ravnajo evropske države, ko so spoznale, da EU ne deluje? Odzvale so se s povsem samovoljnimi praksami,⁸ katerih edina skupna značilnost je zapiranjem navzven, ograjevanje in prelaganje begunskega bremena na druge. Represivno-izolacionistični fragmentaciji se ni uspelo izogniti nobeni članici EU, saj niti ena ni sprejela beguncev na svoje ozemlje niti v višini enega odstotka lastnega prebivalstva, in to kljub temu, da bi bil ta odstotek še vedno škandalozno prenizek, tudi če bi se kje realiziral.

Tako imamo na eni strani te vseevropske degradacije najbolj multikulturno in najbolj »odprto« Švedsko iz kluba najbogatejših držav sveta, ki je na vrhuncu krize z begunci sprejela največji delež azilantov glede na matično prebivalstvo – ta pa ne dosega niti pol odstotka! Takoj na drugem mestu je Malta s skoraj desetkrat večjo kvoto azilantov kot Luksemburg, ki je daleč najbogatejša država EU; čeprav Malta razpolaga z najmanjšo površino ozemlja v EU, ima tudi skoraj desetkrat večjo kvoto azilantov od Francije, največje ozemeljske tvorbe. Na tretjem mestu je Avstrija, čeprav jo je EU kritizirala zaradi zapiranja pred begunci, in za njo bogata Nemčija, ki je v tej zvezi najglasnejša in najvplivnejša. To pa so tudi edini evropski »prvaki« v solidarnosti, če jo merimo v desetinkah odstotka. Pa še to merilo solidarnosti (desetinke %) je očitno pregrobo. Kajti velikodušnost drugih EU članic je treba meriti s stotinkami in tisočinkami odstotka.

⁷ Neposreden povod za nastanek te deklaracije je bil teroristični dogodek 11. septembra 2001 v ZDA, poglobitvi razlogi pa so globalizacijski, migracijski in multikulturacijski tokovi in problemi (o terminologiji v tej zvezi gl. Dragoš 2005 b: 52–67).

⁸ Ta problem ponazarja evropski poslanec Igor Šoltes (2016) s tem podatkom: »Razlike med azilnimi zakonodajami so trenutno tako velike, da so v nekaterih državah članicah v letu 2014 prošnje proslincev za azil iz Iraka ugodno rešili le v 13 odstotkih primerov, medtem ko je bil delež ugodno rešenih podobnih prošenj v drugih državah članicah lahko zelo visok, tudi do 94 odstotkov. Že samo ta primer kaže na nujnost uskladitve nacionalnih zakonodaj.«

Na nasprotnem ekstremu najbolj zaprtih do beguncev so vse nekdanje socialistične države, ki jih v primerjavo iz preglednice 1 lahko vključimo samo tako, da tistih nekaj deset tisočink njihove »solidarnosti« zaokrožimo navzgor, torej na tisočinko odstotka (to velja za celotno višegrajsko skupino,⁹ tudi za Hrvaško, in pa v preglednici prikazane Poljsko, Latvijo, Madžarsko, Slovenijo kot tudi za povprečje EU). Nič boljše slike ne dobimo niti v primeru, če bi se, denimo, uresničila ideja ekonomista Thomasa Pikettya, da je treba začeti reševati EU tako, »da bi morale največje države evrskega območja – Nemčija, Francija, Italija in Španija, ki skupaj predstavljajo več kot 75 odstotkov prebivalstva in prav toliko BDP – postati trdno jedro integracije« (Piketty 2016: 4).¹⁰ Omenjene štiri države, ki predstavljajo tri četrtine evropskega bogastva in Evropejcev, so skupaj podelile – na vrhuncu krize z begunci – samo 0,081 odstotka azilov glede na svoje prebivalstvo.

V tej žalostni zgodbi pomeni dno, kot rečeno, Madžarska, saj je prva začela ograjevanje (ožičenje) in sprožila plaz. Dokaz, da je možno pasti še nižje od dna, pa je Slovenija. Ima še manj podeljenih azilov od Madžarske,¹¹ tako absolutno kot relativno, čeprav je Slovenija (s Češko) najbogatejša in tudi po vseh drugih makroekonomskih kazalcih najuspešnejša država od vseh postsocialističnih držav. Hkrati je prav Slovenija dokaz, da bi lahko – če bi hotela – brez večjih težav povečala razmerje svoje azilne kvote glede na matično prebivalstvo, kar za neverjetnih 174.900 odstotkov¹², če bi se hotela približati prej omenjenemu razmerju ob rojstvu slovenske države (3,5 %), ki je bilo doseženo v precej ostrejših ekonomskih in politično negotovih razmerah na začetku devetdesetih let.¹³ Slovenska politika je tako zelo evropska, da bolj ne bi mogla biti. Pri tem bi naloga evropske politične levice morala biti, kot pravi Žižek, nič manj kot rešitev Evrope pred samo seboj:

V bistvu obstajata trenutno dve močni Evropi: antipriseljenska, rasistična Evropa in pa ta anonimna bruseljska Evropa. Obe sta grozljivi. Če je to edina izbira, je z Evropo konec. (Citirano po Browne 2016.)

Digresija: ob omenjenih dogodkih ne gre pozabiti, da niso ključne osebnosti, ampak trendi. Kljub vsemu slovenskega premiera Cerarja ne moremo uvrstiti na desnico, saj je značilen predstavnik politične sredine. Kar velja za aktualno vlado in vladajočo stranko, ki jo Cerar vodi,

⁹ Višegrajska skupina je politična koalicija dela vzhodnoevropskih postsocialističnih držav: Madžarske, Češke, Slovaške in Poljske. Zveza je bila ustanovljena leta 1991 v madžarskem mestu Višegrad. Slovenija se tej zvezi ni priključila zaradi dveh razlogov: ker je samo sebe imela za bolj »evropsko« državo od vseh omenjenih in ker se je čim hitreje želela otresti lastne (stigmatizirane) socialistične preteklosti. Slovenija je dokaz, da pojav snobizma ni omejen le na mikroraven posameznikov in skupin.

¹⁰ To je sicer nesmiselna in škodljiva ideja (ki jo pa v zadnjem času ponavlja tudi predsednik naše države, Borut Pahor). Dejstvo je, da evropski prostor – karkoli si že predstavljamo ob tem – ni zmožen niti konfederacije niti še bolj ohlapnejših povezav, saj ni sposoben mednarodnega soglasja niti v zvezi z učinkovito skupno monetarno politiko, niti skupno regulacijo migracijske krize, niti skupno obrambo zunanjih meja EU, niti z enotno politiko do drugih kriznih žarišč (balkanske vojne, Ukrajina). Ena od največjih slabosti pa je popolna ignoranca vseh političnih elit v EU do skupnih, minimalnih, a obveznih socialnih standardov. Ne le da o njih ni nobene razprave, nikoli doslej ni bilo niti ene same pobude v tej smeri. V takšnih razmerah so fantazije o federativni EU primer politične slepote.

¹¹ Kljub temu poteka (v času nastajanja tega članka) razprava v slovenskem parlamentu celo o referendumu, ki naj bi ga razpisali o zavračanju beguncev. Pobudnik referenduma je politična stranka SDS (*Delo* 2016 b).

¹² Z drugimi besedami: razlika med deležem azilantov v letu 2015 in med deležem sprejetih beguncev na začetku devetdesetih let je glede na matično prebivalstvo 3.498 odstotne točke.

¹³ Kljub temu premier Cerar zavrača kritike ksenofobne slovenske politike z izgovorom, da gre za nekaj povsem drugega. V tej zvezi pravi: »Teza, da Slovenija ni humanitarna, je žaljiva, ne samo do vlade, ampak do množice ljudi, ki požrtvovalno z garaškim delom skrbijo za migrante /.../. Pred nami je nova humanitarna dilema, koliko ljudi lahko še sprejme okolje, da zanje ustrezno poskrbi« (Trampuš 2016: 33). Prav to ni res! Dilema, koliko beguncev sprejeti, da ne bomo prekoračili zmogljivosti nacionalnih držav, ni niti evropska, še manj slovenska. Dejanska dilema ni v zvezi z zgornjo mejo sprejemanja beguncev, ki ji prav nihče v EU ni prišel niti blizu, ampak s spodnjo mejo: problem je, kakšno nižanje standardov in zapiranja si še lahko privoščimo, da se pri tem ne izoliramo navzven in ne povampirimo navznoter.

velja v največji meri tudi za samega premierja: Miroslav Cerar prisega na poštenost, se sklicuje na krščanske vrednote, osebno je brezmadežen (nima »okostnjakov v omari« niti v davčnih oazah) in tudi njegovo dejansko delovanje je usklajevalno ter nikoli politično razdiralno. In kakšen je učinek? Ob odsotnosti politične leveice, ko se hkrati krepi skrajna desnica,¹⁴ se spravljalnost sredinske politične drže vse bolj pomika v desno. To je osnovna značilnost evropske politike, zlasti slovenske. To velja na vseh področjih, od vprašanja v zvezi z neoliberalizmom, privatizacijo, krčenjem države pa vse do socialne politike in odnosa do beguncev. Ta trend je že star. Ista stališča, ki so na Slovenskem še pred drugo svetovno vojno veljala za značilno desničarska, veljajo danes za skrajno levičarska (Dragoš 2007, 2011, 2016 b). Ker v sodobni politiki nihče noče veljati za »skrajnega« levičarja, politični akterji rešujejo svojo »sredinskost« z vse očitnejšim pomikanjem v desno. V tem vseevropskem trendu najbolj izstopajo nekdanje socialistične države in prav to je – paradoksalno – ena od najbolj razdiralnih posledic nekdanje komunistične dediščine.

V razmerah, v katerih politični akterji razpihujejo moralno paniko, čeprav sprejemni centri za begunce ostajajo v Sloveniji prazni, se je tudi po slovenskih mestih razširila epidemija množičnih protestov proti sprejemanju beguncev.¹⁵ A koncept moralne panike je trikrat prekratek, da bi ostali pri njem. Najprej zato, ker je površen, njegov namen ni analiza globinske dinamike družbe. Koncept se zadovolji z opisom in klasifikacijo dogodkov na površini. To je res nujen in nepogrešljiv korak, a zgolj prvi (ne pa zadnji) pri razumevanju pojava. Druga nevarnost moralne panike je v sintagmi, ker zamegljuje razliko z navadno paniko, iz katere je koncept izpeljan. Ni nepomembno, kako se kaki stvari reče. Kajti v družboslovju presenetljivo pogosto nasledimo posploševanju z mikropsihološke na makrodružbeno raven, ko analogije hitro zdrsnejo v enačaj (recimo, družba je organizem, družina kot osnovna celica družbe, država kot podjetje, izpeljava stalinizma ali nacizma iz osebnostnih lastnosti njihovih voditeljev ipd.).

Moralna panika ni povečan del navadne, je nekaj povsem drugega (Dragoš 2016 a). Navadna panika pomeni impulziven, iracionalen odziv na življenjsko grožnjo, ko se povsem neorganiziranim udeležencem zazdi, da obstaja izhod samo za nekatere, ne pa za vse, ali pa ga sploh ni (med množico v zaprtem prostoru se pojavi dim ali ogenj, vrata samo ena ali zaklenjena ipd.). Te značilnosti so pri moralni paniki, v nasprotju z navadno, zgolj sporadične ali pa odsotne. Protesti proti beguncem – in enako je s protesti proti izgradnji džamije¹⁶ – v Sloveniji niso impulzivni, niso refleksi zaradi življenjske ogroženosti. Protesti so bolj ali manj organizirani, iracionalnost praviloma v veliki meri in racionalno uporabljajo organizatorji in nikakor ni res, da bi udeleženci ne videli izhoda in bili brez rešitev, nasprotno, okrog njih se strukturirajo, jih agitirajo, z njimi tudi izsiljujejo. Tretjič, za množične pojave moralne panike ne velja zgolj to, da so lahko zmanipulirani, ampak lahko tudi sami manipulirajo, zlasti ko se organizirajo. Zato je pri razumevanju premikov iz množic v strukturirano skupino včasih bolje namesto moralne panike uporabiti druge koncepte, kot so skupina pritiska, koncept ideologije ali pa družbene mimikrije (Smrke 2007).

¹⁴ V Sloveniji je to predvsem stranka SDS (gl. opombo 9).

¹⁵ Najodmevnejši so bili v mestih Kidričevo, Šenčur, Logatec, Lenart, Vrhnika, Ljubljana in Kranj. Moralna panika je bila največja in najbolj bizarna v Kranju: tam so občani z odločnim protestom zavrnili nameravano namestitev manjšega števila beguncev, ki so vsi bili mladoletni otroci, ki so ostali brez staršev ali bližnjih sorodnikov – te otroke naj bi namestili v prazni stavbi dijaškega doma, a se to ni zgodilo zaradi omenjenega odpora občanov. Proti sprejemu begunskih otrok je bila tudi občinska oblast, izrecno pa tudi 24 učiteljev tamkajšnje gimnazije, ki so napisali ogorčeno peticijo (Delo 2016 c). Enak odpor je bil tudi v Logatcu: tam je občinski svet sprejel sklep, da se begunski otroci ne smejo vključiti v vrtec in osnovno šolo, dokler se ne bodo dovolj naučili slovenskega jezika – ta sklep je bil sprejet kljub temu, da je neustaven, protizakonit, torej pravno neveljaven (Vižintin 2016).

¹⁶ Čeprav so muslimanska prizadevanja po izgradnji džamije v Sloveniji stara že 47 let, v celotni državi Sloveniji še vedno ni zgrajene niti ene džamije (po tem smo unikatni v EU). Sicer je muslimanska manjšina v Sloveniji druga največja (neslovenska) etnična skupina kot tudi druga največja religijska opredelitev (več o tem: Dragoš 2005 a, 2014).

Avtoritarnost in socialna distanca

Izvor panike na površju so globlje tektonske spremembe. Za potres na slovenskem ozemlju so ključni štirje izraziti premiki: povečanje avtoritarnih stališč, alarmanten razpad zaupanja v institucije, tudi v institucijo kapitalizma, večanje socialne distance in zaostrovanje socialnega vprašanja. Pri tem je možno, da vrstni red omenjenih tektonik sploh ni bistven. Zares eksplozivni sta njihovo sovpadanje in piromanstvo tistega, ki v to zmes prvi pritakne vžigalico.¹⁷ Že leta 2013 – torej še pred prihodom beguncev na slovenske meje – je avtoritarnost postala v Sloveniji večinsko stališče naše družbe (preglednica 2). Kar 62,4 % slovenskega prebivalstva

Preglednica 2: Slovenska politična kultura (povzeto iz SJM 2015: 60, 35–36; Toš 2014: 506 ss).

V %	STRINJANJE S TRDITVAMI:	1995	2000 (rang) ¹⁸	2009	2013	2015
Raziskava SJM	1. Potrebujemo močnega voditelja. ¹⁹	45,4	/	37,6	55,2	62,4
	2. Demokracija je vedno najboljša.	38,6	/	36,0	27,7	22,5
	3. Ljudje, izvoljeni za poslance, si prizadevajo izpolniti predvolilne obljube.	18,5	/	21,0 ²⁰	/	10,0
	4. Večini državljanov lahko zaupamo, da delajo to, kar je najboljše za državo.	22,4	/	24,6	/	14,6
	5. Do sindikalnih pravic delavcev imam pozitiven odnos.	83,1	69,4	71,9	76,8	73,1
	6. Do socializma imam pozitiven odnos.	30,9	35,0	37,0	41,1	38,2
	7. Do kapitalizma imam pozitiven odnos.	24,6	19,6	11,6	9,6	11,4
	8. Do liberalizma imam pozitiven odnos.	9,2 ²¹	30,9	22,4	21,8	23,8 ²²
	9. Do majhnih socialnih razlik imam pozitiven odnos.	73,2	78,2	74,0	84,5	82,6
	10. Pri nas ljudje z visokimi dohodki plačujejo prenizke davke.	60,9	/	54,5	/	57,1
	11. Pri nas ljudje z nizkimi dohodki plačujejo prenizke davke.	1,3	/	1,5	/	0,9
	12. Kam bi v političnem smislu uvrstili sami sebe? ²³	na levoico	19,4	17,8 ²⁴	18,4	17,5
	na desnico	11,7	10,3	12,3	10,2	11,0
Raziskava PC ²⁵	a. Vrnitev k monarhiji bi bila boljša	/	17,7 (3.)	/	/	/
	b. Treba je odstraniti parlament in imeti močnega voditelja.	/	17,7 (7.)	/	/	/
	c. Vlado in parlament nadomestiti z oblastjo strokovnjakov.	/	63,1 (8.)	/	/	/
	d. Pomembno je, da spoštujemo politične institucije in da ne kršimo zakonov.	/	76,1 (13.)	/	/	/
	e. Politične stranke imajo prevelik vpliv v naši družbi.	/	66,6 (3.)	/	/	/
	f. Ljudje, kot sem jaz, nimamo nobenega vpliva na to, kar počne vlada.	/	76,6 (4.)	/	/	/
	g. V Sloveniji ni preveč, temveč premalo politično aktivnih ljudi.	/	28,2 (3.)	/	/	/
	h. Večini ljudi lahko zaupamo.	15,3	23,6 (8.)	21,5	10,0	15,0
	i. V verskih razpravah ne smemo sklepati kompromisov z drugače mislečimi. ²⁶	/	15,8 (13.)	/	/	/
	j. Mnogim se zdi današnja situacija zapletena in zmedena. Vendar pa jo jaz kar dobro obvladam.	/	81,0 (1.)	/	/	/
	k. Večina mojih načrtov je uspešnih.	/	83,3 (1.)	/	/	/
	l. Ponosen sem, da sem državljan/ka naše države.	/	90,2 (3.)	/	/	/

¹⁷ V Sloveniji je to stranka SDS (Slovenska demokratska stranka) s svojim vodjem Janezom Janšo. SDS je najmočnejša opozicijska stranka v parlamentu, ki ima v vseh javnomnenjskih meritvah največjo podporo javnosti, ki je konstantna (MMC 2016). V zvezi z begunci je SDS prva in najglasnejša politična stranka pri razpihovanju ksenofobije v Sloveniji. Stališča te stranke do beguncev so razvidna iz spletne strani SDS: <http://www.sds.si/oznaka/migranti?page=1> (15. 4. 2016).

¹⁸ Številka (v oklepaju v spodnji polovici preglednice) pomeni rang Slovenije med 14 postsocialističnimi državami, vključeni mi v raziskavo PC (gl. op. 25): na prvem mestu je država z največjim odstotkom strinjanja in na štirinajstem mestu država z najmanjšim odstotkom.

¹⁹ Pri prvih dveh odgovorih (v tej preglednici) se je anketno vprašanje glasilo: »Včasih demokracija ne deluje. Kadar se to zgodi, nekateri menijo, da potrebujemo močnega voditelja, ki bi uredil stvari; drugi pa menijo, da je tudi takrat, ko stvari ne delujejo, demokracija najboljša. Kaj vi mislite o tem?«

²⁰ Podatek je iz leta 2006, isto velja (v tem stolpcu) tudi za podatke pri odgovorih št. 4, 10 in 11.

²¹ Podatek velja za konec leta 1994.

²² Podatek velja za leto 2014.

²³ Merjeno z 10-stopenjsko lestvico; v preglednici so (pri obeh opcijah) združeni deleži skrajnih štirih stopenj.

²⁴ Podatek pri tem vprašanju, prikazan za leto 2000, je izmerjen leta 1999 (tretja meritev).

²⁵ PC – gre za mednarodno raziskavo z naslovom Politična kultura in demokratične vrednote v novih demokracijah (Political Culture and Democratic Values in New Democracies). Izvajali so jo leta 2000 v trinajstih evropskih državah: Albanija, Bolgarija, Češka, Estonija, Grčija, Nemčija (posebej za nekdanjo Vzhodno in Zahodno Nemčijo), Madžarska, Poljska, Romunija, Rusija, Slovaška, Slovenija in Španija (Toš 2014: 419–582).

²⁶ Strinjanju s tem stališčem je podoben tudi delež pritrdilnih odgovorov v zvezi s trditvijo: »Za naš gospodarski razvoj je pomembno, da se upoštevajo religiozna moralna načela.« S tem se v Sloveniji strinja le slabih 23 odstotkov anketirancev, to je najmanjši delež med vsemi nekdanjimi socialističnimi državami. Ista ugotovitev velja za obe leti merjenja, tako leta 1997 kot leta 2007 (Toš 2014: 71).

bi raje namesto demokracije izbralo močnega voditelja in le 22,5 % prebivalstva misli nasprotno, da je demokracija tudi v krizi še vedno najboljša možnost. Gre za alarmanten trend. Med začetkom zadnje ekonomske krize in njenim koncem (2009–2015) se je zgolj v šestih letih delež avtoritarnih stališč povečal za 66 odstotkov, opredelitev za demokracijo pa se je zmanjšala za dobrih 37 odstotkov in postala izrazito manjšinsko prepričanje.

Boljše razumevanje navedenih števil dobimo z vpogledom v notranjo strukturo avtoritarne kategorije, torej teh 62,4 % respondentov, ki na račun demokracije preferirajo močnega voditelja. Ko avtoritarnost križamo z drugimi kvalifikatorji (za podrobnejše podatke o tem gl: Toš, Vovk 2014: 95), dobimo takšno sliko:

- a) Starost: višja kot je starost, večji je delež podpornikov močnemu voditelju, in obrnjen.
- b) Izobrazba: bolj izobraženi raje izberejo demokracijo kot močnega voditelja in obrnjen.
- c) Kvalifikacija: največji delež izbire za močnega voditelja izražata kategoriji brezposelnih in upokojencev, sledijo delavci in uslužbenci, najmanjši delež navdušenja nad avtoritarno opcijo pa je med tistimi, ki se še šolajo.
- d) Vernost: za močnega voditelja se najpogosteje odločajo (samoizjavljeni) verni respondenti, v nekoliko manjši meri neverni in v še manjši meri tisti, ki se izjavljajo za »prepričane ateiste«.
- e) Hierarhija vrednot: največji delež avtoritarne opredeljenih predstavljajo tisti, ki v izbiri med tremi vrednotami (»svoboda«, »varnost«, »enakost«) postavijo na prvo mesto enakost, takoj za njimi so takšni, ki na prvo mesto postavijo varnost (razlika med obema skupinama je zgolj 1 %), najmanjši delež med avtoritarne opredeljenimi pa so liberalci, ki jim je na prvem mestu svoboda.
- f) Politična orientacija: med zagovorniki avtoritarne opcije je največ desno opredeljenih respondentov, na drugem mestu so podporniki politične sredine, sledijo politično neopredeljeni, najmanjša med avtoritarci pa je kategorija zagovornikov politične leve.
- g) Materialni status: za avtoritarne opcije se najbolj izrekajo tisti, ki životarijo na meji revščine, sledijo respondenti, ki so že v revščini, na tretjem mestu v tej izbiri je nižji srednji sloj, najmanj pa je tistih, ki sodijo v višji srednji sloj in med bogate.
- h) Bivališče: najštevilčnejša izbira avtoritarne opcije je med tistimi, ki živijo na vasi, sledijo živeči v primestnih naseljih, najmanj avtoritarcev pa je v mestnih okoljih.
- i) Spol: moški pogosteje izberejo avtoritarne opcije kot ženske.

Skratka, portret značilnega zagovornika avtoritarne izbire v Sloveniji je: starejši nezaposleni moški, z zgolj osnovnošolsko izobrazbo, ki je veren in živi na vasi na meji revščine ali pod njo, se ima za zagovornika politične desnice in ima raje enakost kot pa varnost ali svobodo. Kaj lahko v zvezi s to kategorijo naredi državni aparat? Kratkoročno je lahko država – če hoče – najbolj vplivna v zvezi z alinejo *g* in dolgoročno pri *b*. Na drugih področjih je precej bolj omejena (npr. pri *c*) ali pa povsem nemočna, pri alineji *d* pa ji je intervencija celo prepovedana.

V zvezi s socialnimi trendi – gre za eno najpomembnejših področij, kjer je tudi vpliv države največji (alineja *g*) – je treba poudariti, da so trendi pri povečevanju revščine in družbenih neenakosti v Sloveniji izrazito neugodni. Ker sem o tem pisal že v drugih prispevkih (Dragoš 2006, 2009, 2013 a, b, 2015 b, c, Dragoš *et al.* 2010, Leskošek, Dragoš 2014), si v nadaljevanju tega besedila raje pogledimo podatke o nestrpnosti in nezaupanju. Kajti prav kombinacija socialne razslojenosti in negotovosti, nezaupanja in socialne distance do drugih skupin je tisto *g(n)* ojšče, brez katerega ni mogoče pojasniti prevladujoče usmeritve v avtoritarnost.

Pred skoraj četrt stoletja, torej po prvih letih samostojne Slovenije, ko je veljalo, da se konsolidacija nove države končuje, je bila izmerjena socialna distanca do tujcev pričakovana. Takrat je bila v Sloveniji občutno večja od socialne distance v zahodnoevropskih državah, hkrati pa povsem povprečna znotraj skupine nekdanjih socialističnih držav, iz katerih smo izšli. Znotraj razpona socialne distance, kakršen je bil izmerjen v državah nekdanjega socializma,²⁷ ni Slovenija nič posebnega, saj zavzema sredinsko mesto (več o tem v: Mihelj 2004, Hafner-Fink 2004,

²⁷ V nekdanjih socialističnih državah je bila na lestvici socialne distance en ekstrem Romunija z večinskim deležem prebivalstva (62,5 %), naklonjenega socialni distanci; nasprotni, najmanjši ekstrem (z najmanj distance) pa je bil izmerjen v nekdanji Vzhodni Nemčiji (13,6 %).

Dragoš 2014). Kar v tej zvezi Slovenijo oddaljuje od precej nižjih števil v zahodnoevropskih državah, so njena majhnost, občutek ranljivosti zaradi odsotnosti državniške tradicije, zgodovinska izkušnja nacionalne ogroženosti, latentna ksenofobna politika²⁸ (ki je vse manj latentna) in tradicionalno majhna socialno-geografska mobilnost. To so verjetno ključni razlogi za večji delež slovenske distance do tujcev, kot pa je izmerjen v Zahodni Evropi. Da kljub temu Slovenija ni imela tako velikih števil kot države višegrajske skupine, pa je razložljivo z imigrantsko izkušnjo Slovenije, ki je zaradi svojega gospodarskega položaja v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni veljala za deželo priseljevanja²⁹ (za delavce iz republik Jugoslavije); od tega priseljevanja je slovensko gospodarstvo imelo precejšnjo korist, hkrati pa ni bilo nikoli opaznejših etničnih ali političnih trenj med priseljenci in matičnim prebivalstvom.

S socialno distanco je podobno kot s strahom, ni nujno nekaj stalnega, še manj dokončnega. Kot fenomen je socialna distanca bolj antropološka kot sociološka kategorija (Dragoš 2015 a), iz prve v drugo se spremeni šele s kultivacijo. Ko se distanca do tujcev poveže s konkretnimi institucionalnimi projekti in politikami, jo lahko zmanjšujemo ali pa povečujemo. Distanco lahko preusmerimo v toleranco kot podlago za morebitne politike multikulturalizma ali pa v nestrpnost, ki je najpripravnější za načrtno vzbujanje ksenofobije (podobna razlika je tudi med strahom in sovraštvom; Iveković 2016: 10). Največji institucionalni projekt Slovenije je bil ustanovitev lastne države (1991). In kako smo s tem zgodovinskim dogodkom posegli v socialno distanco, ki jo izraža prebivalstvo?

Že prvo desetletje po osamosvojitvi se je Slovenija še bolj oddaljila od Zahodne Evrope ter se nekoliko približala najbolj nestrpnim postsocialističnim državam iz višegrajske skupine. Po meritvah mednarodne raziskave ESS (2015)³⁰ se slovensko javno mnenje izreka za zelo visoko (strogo) vrednotenje priselivitvenih pogojev za tujce, saj je Slovenija po tem merilu skupaj s Poljsko v samem vrhu (med trinajstimi evropskimi državami, kjer so potekale meritve; gl. Hafner-Fink 2004); še ostrejša pogoja priseljevanja izražajo le na Madžarskem. Omenjeni priselivitveni pogoji, po katerih so v raziskavi ESS spraševali anketirance, so:

- a) da ima dobro izobrazbo,
- b) da njegovi bližnji sorodniki že živijo v državi,
- c) da zna govoriti uradni jezik države (za Slovenijo: "da zna slovensko"),
- d) da je usposobljen za take delovne spretnosti, ki jih država (Slovenija) potrebuje,
- e) da sprejme način življenja v državi (za Slovenijo: "slovenski način življenja"),
- f) da prihaja iz krščanskega okolja,
- g) da je belec,
- h) da je premožen.

Po strogosti meril za priseljevanje je Slovenija, kot rečeno, v samem vrhu postsocialističnih držav, ki so tudi same v vrhu evropskih držav, in to v času, ko se je začelo večletno obdobje ekonomske konjunktore in zadnje ekonomske krize sploh še ni bilo na vidiku, kaj šele beguncev

²⁸ Nacionalni projekt nastanka samostojne države Slovenije ima že v svoj temelj od samega začetka vgrajen ksenofoben in rasističen »virus«, ki ga nikoli nismo premagali: februarja 1992 je vrh slovenske politike povsem nezakonito in anonimno izbrisal iz Registra stalnih prebivalcev Slovenije kar 25.671 oseb na etnični podlagi, čeprav so povsem legalno živeli v Sloveniji. Prizadetim so to storili brez obvestila, brez opozorila in brez možnosti pritožbe. To je praktično pomenilo, da so »prenehali« obstajati. Šlo je za »administrativni genocid«, kot so to birokratsko potezo uničevanja življenj upravičeno imenovali kritiki. Prizadeti državljani so postali »izbrisani« in s tem so jim bile odvzete številne človekove pravice, ki mnogim med njimi še danes niso popravljene (AI 2016 b, Dedič *et al.* 2003, Kogovšek, Petković 2010). In ne pozabimo: najbolj vztrajno nasprotuje popravni krivic največja opozicijska politična stranka, ki ima med vsemi političnimi strankami v Sloveniji tudi največjo javno podporo, to je stranka SDS.

²⁹ To velja za celotno obdobje Jugoslavije, izrazito pa po letu 1970. Od takrat so se neto migracije v Slovenijo začele vsako leto povečevati po stopnji, ki je že leta 1974 dosegla najvišji delež neto migracijskega priliva v republiko Slovenijo, ki je bil kadarkoli registriran od druge svetovne vojne, potem pa se je ta delež še stopnjeval (Mežnarič: 1986: 61).

³⁰ European Social Survey (Jowell 2003, Hafner-Fink 2004).

na mejah. Celo če pogledamo vrednotenje slovenskih respondentov po tistih posamičnih merilih s seznama, ki so najbolj ksenofobni – torej merila na podlagi verskega fundamentalizma (*f*), rasizma (*g*) in elitizma (*h*) – dobimo enako skrb zbujujočo sliko:

- pri pogoju, da mora priseljenec izhajati iz krščanskega okolja (*f*), se Slovenija uvršča na visoko četrto mesto med trinajstimi državami (za Poljsko, Madžarsko in Italijo),
- po rasističnem merilu, da mora priseljenec biti belec (*g*), se Slovenija uvršča na visoko drugo mesto (pred njo je samo Madžarska),
- po elitističnem merilu, da mora priseljenec biti premožen (*h*), se Slovenija uvršča na visoko tretje mesto (pred njo sta samo Italija in Poljska).

Podobne podatke kaže tudi nacionalna raziskava slovenskega javnega mnenja iz leta 2003 (Toš 2004). Na primer:

- s stališčem, da bi ljudje »morali podpirati svojo državo, pa četudi v čem nima prav«, se strinja kar polovica slovenskega prebivalstva (49,3 %) in le slaba tretjina nasprotuje temu stališču (29,0 %; *ibid.*: 493);
- da tujcem »ne bi smeli dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji«, se strinja 40,7 % prebivalcev, nasprotnega mnenja je 33,8 % (*ibid.*: 494);
- s stališčem, da se »zaradi priseljencev povečuje število kaznivih dejanj«, se strinja dobra polovica prebivalstva (52,0 %) in le četrtina jih nasprotuje tej trditvi (25,5 %);
- s stališčem, da »priseljenci zasedajo delovna mesta ljudem, ki so bili rojeni v Sloveniji«, se strinja 46,6 %, nasprotnega mnenja je 29,4 % prebivalcev;
- s stališčem, da »država porabi preveč denarja za pomoč priseljencem«, se strinja 43,6 %, nasprotnega mnenja je 23,1 % prebivalcev;
- da bi bilo treba število priseljencev v Sloveniji zmanjšati, se strinja 48,6 % prebivalstva,³¹ nasprotno mnenje, da bi bilo treba število priseljencev povečati, pa izraža le 3,0 % (*ibid.*: 495).

Po preteku desetih let od omenjenega merjenja – torej na vrhuncu zadnje ekonomske krize in najostrejših varčevalnih ukrepov (leta 2013) – je v slovenski politiki zaznati izdatnejše poudarjanje domoljubnih čustev kot pa v desetletju pred tem. Javno mnenje je na politično oživljanje nacionalizma reagiralo na videz shizofreno, kot prikazuje preglednica 3.

Preglednica 3: Odnos do domoljubnih čustev (povzeto po SJM 2013: 20).

Koliko soglašate ali ne soglašate s trditvami glede vloge močnih domoljubnih čustev v Sloveniji?	močno soglašam + soglašam	sploh ne soglašam + ne soglašam
a. Močna domoljubna čustva krepijo položaj Slovenije v svetu.	55,5 %	14,4 %
b. Močna domoljubna čustva vzbujajo nestrpnost v Sloveniji.	38,5 %	29,0 %
c. Močna domoljubna čustva so potrebna za ohranjanje enotnosti Slovenije.	66,7 %	9,3 %
d. Močna domoljubna čustva vzbujajo negativna stališča do priseljencev v Sloveniji.	45,2 %	24,8 %

Čeprav je tisti del javnega mnenja, ki se zaveda, da močna domoljubna čustva škodijo priseljencem in vzbujajo nestrpnost (*b*, *d*), občutno večji od nasprotnega dela javnosti, ki s tem ne soglaša, se kljub temu močno domoljubje pokaže kot zelo sprejemljivo (*a*, *c*), saj ga kot koristnega ocenjuje večinski del javnosti, nasprotnikov pa je zgolj desetina. Ignorirati zadrego ob navedenih številkah zgolj s sklicevanjem na logično nedoslednost javnega mnenja je preveč optimistična razlaga.³² Realnejšo sliko dobimo z upoštevanjem prej omenjenih podatkov o socialni

³¹ Navedeni odstotek označuje vsoto tistih, ki izjavljajo, da je treba število priseljencev »nekoliko zmanjšati« + »močno zmanjšati«, in enako je pri nasprotnikih, kjer sta v treh odstotkih združeni opciji »nekoliko povečati« + »močno povečati« (uporabljena je bila petstopenjska lestvica).

³² Podatke iz preglednice 3 je treba razumeti tako, kot so bili zbrani: stališča iz prvega stolpca so bila respondentom ponujena v okviru istega vprašanja, ne pa ločeno niti razpršeno po različnih koncih (obširne) ankete; to bi sicer povečalo možnost nekonsistentnih odgovorov.

distanci in odnosu do tujcev. Šele v tej zvezi lahko razumemo, da javnost ni niti nelogična niti shizofrena, ampak konsistentna. Ker tujce – tudi begunce – javnost rangira vrednostno nižje od matičnega prebivalstva, je v izbiri stroškov³³ in želenih nagrad³⁴ bilanca pozitivna; »položaj Slovenije v svetu« (a) in »ohranjanje enotnosti« države (c) očitno pomenita Slovencem večjo nagrado od pomena neželenih posledic. Natančneje rečeno: kompenzatorji³⁵ (v našem primeru a in c) funkcionirajo kot močnejše nagrade v primerjavi s stroški na račun priseljencev (b, d). Tu je razlog za konsistentnost med pričakovanji javnosti in ponudbo političnih elit, ki ni nelogična niti v razmerah, ko se nacionalizmi povampirijo. Če se izbira vzpostavlja na diferenci mi/oni (Leskošek 2005), za nadaljnji razvoj dogodkov ne potrebujete niti poneumljenih množic, niti avtokratskega vodje, niti odsotnosti kritičnih intelektualcev (čeprav seveda v takih primerih vse prav pride).

Še bolj eksplozivno mešanico za izbruh sovražnosti pa dobimo, ko se socialna distanca prelije v družbeno strukturo s pospeševanjem, ki ga pomeni povečanje družbenih neenakosti (zlasti revščine). Neenakosti so kinetična, predsodki pa potencialna energija. Ko družba razpolaga z obojim, je potrebna le še vžigalica. Najpogostejši primer tega nevarnega pojava je sovpadanje socialne stratifikacije z etnično – to je podlaga za diskriminacijo in segregacijo večjih razsežnosti. V slovenski zgodovini (od druge svetovne vojne) se s tem problemom nismo ukvarjali, saj smo etnično zelo homogena družba.³⁶ Izjema je romska manjšina, kjer je diskriminacija tradicionalna in sistemska, a številčno in lokalno omejena (predvsem na dolensko območje). Vendar se trendi tudi v zvezi z neromsko populacijo poslabšujejo, kot je razvidno iz preglednice 4, ki prikazuje nastajajočo diskriminacijo naših državljanek in državljanov z neslovenskim poreklom na trgu dela.

Preglednica 4: Slovenski državljani po statusu aktivnosti (ob zadnjem popisu prebivalstva 2002; povzeto po Korošec 2008: 19).

AKTIVNOST	STAROSELCI		PRISELJENCI		POTOMCI PRISELJENCEV	
	Število	%	Število	%	Število	%
Vsi skupaj	492.539	100	74.360	100	16.019	100
a. Aktivno prebivalstvo	467.712	95	69.554	93,5	15.023	93,8
b. Zaposleni	380.182	81,3	57.732	83	11.831	78,8
c. Samozaposleni	31.733	6,8	3115	4,5	950	6,3
d. Kmetovalci	13.466	2,9	109	0,2	47	0,3
Brezposelni	42.331	9,1	8598	12,4	2195	14,6
Stopnja delovne aktivnosti = (b+c+d)x100 / a	90,9 %		87,6 %		85,4 %	

³³ »Stroški so karkoli, čemur se ljudje skušajo izogniti« (definicija 4; Stark, Bainbridge 2007: 326).

³⁴ »Nagrade so karkoli, za kar si ljudje povzročijo stroške, da bi jih dobili« (definicija 3; Stark, Bainbridge 2007: 326).

³⁵ Ne vidim prav nobenih zadržkov, da ne bi najnovejšega in najcelovitejšega dela v zvezi s teorijo religije (Stark, Bainbridge 2007) uporabljali tudi za teoretsko orodje pri razumevanju nacionalizma. Tri ključne postavke, izpeljane iz aksiomov v Stark-Bainbridgevi teoriji izmenjave (P13, P14, P15), so formulirane takole: P13: »Čim vrednejša ali splošnejša je nagrada, tem težje je ovrednotiti razlage, kako jo doseči.« P14: »Kadar zaželene nagrade ni, ljudje pogosto sprejmejo razlage, ki postavljajo njeno doseganje v daljno prihodnost ali v kakšen drug nepreverljiv kontekst.« P15: »Ljudje obravnavajo kompenzatorje, kakor da so nagrade« (ibid.: 335). Od tod teza, ki je pomembna tudi pri interpretaciji naše preglednice 5: »Za politiko je tako kakor za religijo eden od motivov za monopol, da zaščiti kompenzatorje pred tem, da bi jih izpodbijali« (ibid.: 300).

³⁶ Država Slovenija je v času svojega nastanka (1991) imela malenkost manj od dveh milijonov prebivalcev (1.999.068). Po zadnjih podatkih iz leta 2015 pa jih ima malenkost več od dveh milijonov (2.062.874) – med njimi je tujcev zgolj 4,9 % prebivalstva (Razpotnik 2015).

Za etnične Slovence (v preglednici označeni kot staroselci) je stopnja delovne aktivnosti več kot 90-odstotna, pri priseljencih prve generacije pa je že opazno nižja, najnižja pa pri priseljencih druge generacije (85,4 %), čeprav so rojeni, vzgojeni in šolani v Sloveniji in imajo tudi slovensko državljanstvo. Še očitnejši je trend pri brezposelnosti. V primerjavi z etničnimi Slovenci je brezposelnost priseljencev druge generacije večja za 5,5 odstotne točke, torej kar za 60 odstotkov, med priseljenci prve generacije pa je za dobro tretjino več brezposelnih kot med staroselci.

Nevarnost

Četrto stoletje od nastanka naše države opazamo nevarne trende. Odpor do tujcev – tako zunanjih (begunci) kot notranjih (priseljenci, izbrisani) – se v Sloveniji povečuje. Prav tako se povečuje nezaupanje do demokracije, do kapitalizma kot tipa ekonomskega sistema in tudi do vseh predstavnikov naše države, od političnih elit do državnih uslužbencev, kot lahko razberemo iz izrazito skromnih deležev zaupanja, ki se z leti še zmanjšujejo in še nikoli niso bili tako skromni, kot so izmerjeni ob zadnjih meritvah slovenskega javnega mnenja. Ob teh skrb zbujajočih podatkih, razvidnih iz zgornje polovice preglednice 2, pa izstopa tudi vtis o bolj optimističnih trendih. Na primer (gl. zgornjo polovico preglednice 2): povečanje deležev zaupanja v socializem, ki se vsa leta gibljejo na opazno višji ravni kot pa zaupanje v kapitalizem, povečanje pozitivnega vrednotenja sindikalnih pravic delavcev in seveda stalno povečevanje visokega vrednotenja sintagme »majhne socialne razlike«. Vse to kaže na čvrsto zavezanost enakosti med ljudmi v vrednotnem profilu Slovenk in Slovencev kot tudi na to, da politične elite ta podatek neverjetno in konstantno podcenjujejo. Smo torej kljub vsemu lahko optimistični?

Niti ne. V tem primeru bi optimizem pomenil zanikanje realnosti, pesimizem pa je sinonim za previdnost in ustrenejša podlaga za aktivistično držo. Kajti omenjenih (redkih) pozitivnih trendov ne smemo brati brez povezave z vsemi drugimi, izrazito negativnimi. Ne pozabimo lekcije iz prve polovice 20. stoletja, ko so krvavi zlomi družbenih sistemov in množični izbruhi sovražnosti vzniknili iz enakih javnomnenjskih koordinat, kot jih opazamo tudi danes pri nas. Koketiranje s socializmom je v povezavi z averzijo do parlamentarne demokracije, z revščino in rasizmom privedlo do nacionalsocializma in stalinizma.

Viri

- AI (2016 a), Amnesty International, *Akcija*, 1. april ,16, let. 13, št. 1: 6.
- Browne, M. (2016), Slavoj Žižek: 'Trump is really a centrist liberal'. *The Guardian*, 28. april 2016. Dostopno na: <http://www.theguardian.com/books/2016/apr/28/slavoj-zizek-donald-trump-is-really-a-centrist-liberal> (29. 4. 2016).
- Dedič, J., Jalušič, V., Zorn, J. (2003), *Izbrisani*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Delo* (2016 a), 17. 4. 2016. Dostopno na: <http://www.delo.si/svet/sosescina/budimpesta-ponuja-svojo-vizijo-resitve-migrantske-krize.html> (17. 4. 2016).
- (2016 b), 22. 4. 2016. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/politika/predlogu-sds-za-referendum-o-migrantih-ne-bodo-nasprotovali-v-nsi-ostali-proti.html> (22. 4. 2016).
- (2016 c), 23. 2. 2016. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/slovenija/kranjcane-zaradi-begunskih-otrok-brez-starsev-zagrabila-histerija.html> (19. 4. 2016).
- Dragoš, S. (2005 a), Islamophobia in Slovenia: politically produced intolerance. *Journal of contemporary European studies*, 13, 3: 229–315.
- (2005 b), Multikulturalizem – rešitev ali problem? V: Leskošek, V. (ur.), *Mi in oni, nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut (41–80).
- (2006), Socialni vidiki reform. V: Toš, N. (ur.), *Pogledi na reforme: družboslovne refleksije na predlog reform: Slovenija 2005–2006*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (171–184).

- (2007), Inovativnost Gosarjevega korporativizma. V: Pirjevec, J., Pleterski, J. (ur.), *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave, 23: 233–247).
- (2009), Ekonomska depresija in realnost. V: Gaber, S., Sardoč, M., Strel, J., Lukšič, A. (ur.), *Za manj negotovosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta (91–104).
- (2011), Demokratičnost demokracije in alternative? *Teorija in praksa*, 48, jubilejna številka (ob 50-letnici FDV): 1242–1263.
- (2013 a), Erosion of Slovenian social policy. *Ljetopis socijalnog rada*, 20, 1: 143–170.
- (2013 b), Prihodnost socialne države. *Socialni izziv*, 34, 18: 27–29.
- (2014), Džamija: katalizator moralne panike. *Socialno delo*, 53, 2: 63–83.
- (2015 a), Socialna razdalja (distanca). V: Sardoč, M. (ur.), *Osnovni pojmi in dileme državljske vzgoje*, 2. del. Ljubljana: Civitas (83–94).
- (2015 b), Teleologija socialnih pravic. *Socialno delo*, 54, 3–4: 137–151.
- (2015 c), Nova socialnost na Slovenskem. V: Lessenich, S., *Ponovno izumljanje socialnega: socialna država v prožnem kapitalizmu*. Ljubljana: Krtina (185–215).
- (2016 a), Slovenski nacionalsocializem. *Mladina*, 11. marec 2016, št. 10. Dostopno na: <http://www.mladina.si/173053/slovenski-nacionalsocializem> (19. 4. 2016).
- (2016 b), RKC in UTD. *Mladina*, 8. april 2016, št. 14: 34–35.
- Dragoš, S., Hribnik, A., Ignjatović, M., Jaklič, M., Likar, B., Stanojević, M., Vehovar, U., (2010), *Neosocialna Slovenija?* Koper: Univerza na Primorskem, Annales.
- ESS (2015), *Evropska družboslovna raziskava – ESS 2014*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Eurostat (2016), *Asylum decisions in the EU: EU Member States granted protection to more than 330 000 asylum seekers in 2015*. Eurostat Press Office, 20. april 2016. Dostopno na: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7233417/3-20042016-AP-EN.pdf/34c4f5af-eb93-4ecd-984c-577a5271c8c5> (20. 4. 2016).
- Ferluga, P. (2015), Antisemitizem kot dogma. *Demokracija*, 5. marec 2015, str. 8.
- Hafner-Fink, M. (2004), Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK (55–80).
- Iveković, R. (2016), Vsi smo na neki način v eksilu (intervju). *Sobotna priloga Dela*, 23. april 2016: 8–10.
- Jowell, R. (2003), *European Social Survey 2002/2003*. Technical Report. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kogovšek, N., Petković, B. (ur.) (2010), *Brazgotine izbrisa*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Korošec, V. (2008), *Socialni in kulturni kapital kot dejavnika razlik v uspešnosti na trgu dela med staroselci, priseljenci in potomci priseljencev*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.
- Leskošek, V. (ur.) (2005), *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Leskošek, V., Dragoš, S. (2014), Social inequality and poverty in Slovenia: policies and consequences. *Družboslovne razprave*, 30, 76: 39–53.
- Mežnarič, S. (1986), »Bosanci«. *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: ZSMS, KRT.
- Mihelj, V. (2004), Slovenija na presečišču vrednostnih geografij. V: Malnar, B., Bernik, I. (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK (81–109).
- MMC (2016), Anketa: najbolj priljubljena ostajata SDS in Pahor. *Prvi interaktivni multimedijški portal*, 11. april 2016. Dostopno na: <http://www.rtvsl.si/slovenija/anketa-najbolj-priljubljena-ostajata-sds-in-pahor/390318> (15. 4. 2016).
- Petrovčič, P. (2016), V Sloveniji ostaneta dva od stotih prosilcev za azil. *Mladina*, 20. maj 2016, št. 20: 28–29.
- Piketty, T. (2016), Francoski ekonomist in avtor Kapitala v 21. stoletju (intervju). *Sobotna priloga*, 30. april 2016: 4–7.
- Razpotnik, B. (2015), *Prebivalstvo, Slovenija, 1. januar 2015*. Statistični urad RS. Dostopno na: <http://www.stat.si/statweb/prikazi-novico?id=5148&cidp=17&headerbar=15> (28. 3. 2016).
- SJM 2013 (2013), *Pregled in primerjava rezultatov*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za družbene vede – IDV.

- SJM 2015 (2015), *Slovensko javno mnenje 2015 (Primerjalni sumarnik)*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za družbene vede – IDV.
- Smrke, M. (2007), *Družbena mimikrija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Stark, R., Bainbridge, W. S. (2007), *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šoltes, I. (2016), Postajamo Evropa zaprtih meja. *Dnevnik – Objektiv*, 19. marec 2016. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042732141/mnenja/odprta-stran/postajamo-evropa-zaprtih-meja> (29. 3. 2016).
- Toš, N. (ur.) (2004), *Vrednote v prehodu III, Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.
- (ur.) (2014), *Vrednote v prehodu VIII, Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.
- Toš, N., Vovk, T. (ur.) (2014), *Mednarodna raziskava: Nacionalna identiteta (National Identity III, ISSP 2013)*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za družbene vede – IDV.
- Trampuš, J. (2016), Intervju: dr. Miro Cerar. *Mladina*, 4. marec 2016, št. 9, str. 31–35.
- UNESCO (2001), *Splošna deklaracija o kulturni raznolikosti*. Šentjur: Izobraževalni center Eksena (slovenski prevod: 2016).
- UNHCR (2016), Pozivi k integraciji beguncev. *Mladina*, 21. junij 2016. Dostopno na: <http://www.mladina.si/174895/pozivi-k-integraciji-beguncev> (24. 6. 2016).
- Utenkar, G. (2015), V Sloveniji je bilo že 70.000 beguncev. *Nedelo*, 30. 8. 2015. Dostopno na: <http://www.delo.si/nedelo/v-sloveniji-je-bilo-ze-70-000-beguncev.html> (28. 3. 2016).
- Vičič, D. (2015), Migrantske kvote: v Slovenijo več kot 200 beguncev. *Mladina*, 13. 5. 2015. Dostopno na: <http://www.mladina.si/166372/migrantske-kvote-v-slovenijo-vec-kot-200-beguncev> (12. 4. 2016).
- Videmšek, B. (2016), Pisma iz Grčije: Iluzija. *Delo*, 27. april 2016. Dostopno na: <http://www.delo.si/svet/evropa/pisma-iz-grcije-iluzija.html> (27. 4. 2016).
- Vižintin, A. M. (2016), Raziskovalka vključevanja otrok priseljencev v šolo (intervju). *Mladina*, 25. 3. 2016, št. 12. Dostopno na: <http://www.mladina.si/173303/dr-marijanca-ajsa-vizintin> (19. 4. 2016).

Liljana Rihter

ZAPOSLOVANJE OSEB Z OVIRAMI

Vrzeli med zakonodajo in možnostmi na trgu dela

V članku so prikazani rezultati analize preučevanja ukrepov za izboljšanje položaja oseb z ovirami. Analiza zakonodaje na splošni (makro) ravni pokaže, da ta vsebuje pozitivne vidike (splošna načela o prepovedi diskriminacije, možnost zaposlovanja v običajnem delovnem okolju, spodbude za delodajalce, ki zaposlujejo več oseb z ovirami), pomanjkljivosti pa so v prevladovanju ukrepov oz. možnosti zaposlovanja oseb z ovirami v okoljih, ki so prostorsko segregirana od običajnega delovnega okolja. Hkrati odsotnost področja zaposlovanja v splošnem zakonu o zagotavljanju enakih možnosti oseb z ovirami povzroči, da preprečevanju diskriminacije ne namenimo dovolj pozornosti. Analiza na izvedbeni (mezo) ravni pokaže, da se osebe z ovirami bolj vključujejo v zaposlitve v okoljih, za katere tudi (nekateri) izvajalci zaposlitvene rehabilitacije navajajo, da ne pomenijo prave socialne vključenosti. Nekatere težave pri izvajanju storitev zaposlitvene rehabilitacije nakazujejo na odsotnost uporabe konceptov socialnega dela. Na mikroravni je opaziti, da je v primerih, ko imajo osebe same dovolj virov ali podpore, vključevanje v običajno delovno okolje lažje. Osebam, ki so pri tem manj uspešne ali neuspešne, pa sistem zaposlitvene rehabilitacije omogoča, da najdejo okolja in možnosti za zaposlitev.

Ključne besede: delovno okolje, socialna vključenost, socialno delo, zaposlitvena rehabilitacija.

Doc. dr. Liljana Rihter je visokošolska učiteljica in raziskovalka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

EMPLOYMENT OF DISABLED PEOPLE – GAPS BETWEEN LEGISLATION AND PRACTICE

The article focuses on results of an analysis examining measures to improve the employment situation of people with disabilities. Analysis of the Slovenian legislation on general (macro) level shows both positive aspects (general principles of non-discrimination, possibility of employment in an ordinary working environment, incentives for employers to employ disabled people) as well as shortcomings in the prevalence of measures that promote employment opportunities for people with disabilities in areas that are spatially segregated from the normal working environment. At the same time the lack of the themes of employment issues in the general law guaranteeing equal opportunities for people with disabilities might not devote enough attention to the prevention of discrimination. Analysis of implementation (mezzo) level shows that people with disabilities work mostly in work environments for which also (some) vocational rehabilitators argue that they do not imply real social inclusion. Some problems in the implementation of vocational rehabilitation services imply the absence of the concepts of social work. At the micro level, it is noted that in cases where people themselves have enough resources or support, integration into the normal working environment is easier. For people who are less successful or unsuccessful in integrating into normal working environment, the system of vocational rehabilitation presents opportunity to find the environments and possibilities for employment.

Keywords: work environment, social inclusion, social work, vocational rehabilitation.

Liljana Rihter, PhD, is a senior lecturer and researcher at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: liljana.rihter@fsd.uni-lj.si.

Uvod

Pravica do dela kot ena od temeljnih človekovih pravic je v evropskih dokumentih glede preprečevanja revščine in socialne izključenosti omenjena kot ključna za izboljšanje socialnega položaja posameznika in posameznice (Jordan 1996, Bollerot 2002). Ljudje z ovirami so bili na področju dela in zaposlovanja ves čas podvrženi omejevanju in segregaciji in celo izključeni iz možnosti zaposlovanja. V času moderne so videli predvsem njihove pomanjkljivosti in nezmožnost za delo. Kot take so jih definirali za nezaposljive. Tako jim je bila odvzeta oziroma jim ni bila priznana pravica do dela, to pa jih je odrinjalo na robu družb, pogosto v revščino (Oliver 1990). Pristop, ki človeka vrednoti le na podlagi njegove delovne zmožnosti, zanemari druge pomembne vidike. To so sistematične, družbeno konstruirane ovire in omejitve, ki vplivajo na posameznikovo zmožnost, da se vključuje na trg dela (Parker Harris *et al.* 2014). Ko se je pod vplivom razlag socialnega modela oviranosti (Barnes 2012), ki je prikazal različne oblike diskriminacije oseb z ovirami, začela spreminjati tudi zakonodaja, so osebe z ovirami formalno pridobile pravico, ki jim je bila odvzeta, in s tem možnost za izboljšanje svojega položaja.

Avtorji, ki se ukvarjajo z raziskovanjem položaja oseb z ovirami (Russel 2002, Parker Harris *et al.* 2014, Goodley 2013, Barnes 2012), kot pomemben ukrep za doseganje večje pravičnosti in preseganja revščine poudarjajo pravico do dela in antidiskriminatorsko zakonodajo. Parker Harris in soavtorji (2014) pa opozarjajo, da se težave, kot so stigma, diskriminacija v postopkih zaposlovanja in druge oblike diskriminacije oseb z ovirami na delu, kljub taki zakonodaji še vedno pojavljajo. Zato samo ustrezna zakonodaja ni dovolj, da bi odpravili vse omejitve, s katerimi se pri iskanju zaposlitve in zaposlovanju srečujejo osebe z ovirami. Pri preučevanju ukrepov, ki so namenjeni izboljšanju položaja oseb z ovirami, je zato potrebna analiza na več ravneh. Na splošni ravni (makroraven) je treba upoštevati zakonodajni okvir in različna priporočila. Na izvedbeni ravni (mezoraven) je treba pregledati uvedbo teh ukrepov v prakso (priložnosti in ovire). Preučiti pa je treba tudi, kako se ti ukrepi kažejo v vsakdanjem (delovnem) življenju ljudi z ovirami (mikroraven) in kako izboljšati njihov položaj.

Ukrepe na področju zaposlovanja, ki so ljudem z ovirami na voljo v Sloveniji, ureja zakonodaja, ki je na deklarativni ravni opredeljena kot antidiskriminatorška in jo s ključnimi smernicami določa Konvencija o pravicah invalidov (2012). Za ureditev področja zaposlovanja oseb z ovirami sta pomembna dva zakona. Prvi je Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (2010). V 1. členu omenja preprečevanje in odpravljanje diskriminacije ter enake možnosti na vseh področjih življenja. Področja zaposlovanja posebej sicer ne omenja in tako ne vsebuje eksplicitne zaveze k zagotavljanju dostopa do dela in zaposlitve brez diskriminacije v delovnem okolju, kot so v eni od študij ugotovili Breclj in soavtorji (2011). Vendar pa področje zaposlovanja navaja kot eno od ključnih tem akcijskega programa in to je v aktualnem akcijskem programu tudi upoštevano (Akcijski program za invalide 2014–2021).

Zaposlovanje oseb z ovirami je urejeno v posebnem Zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (2007). S tem zakonom se določajo postopki in storitve zaposlitvene rehabilitacije ter ukrepi in spodbude za zaposlovanje oseb z ovirami. S tem naj bi jim zagotovili enake možnosti. Za osebe z ovirami je zelo pomembno, da je jasno opredeljena prepoved posredne in neposredne diskriminacije pri zaposlovanju, v času trajanja in prenehanja zaposlitve (5. člen).

Že na ravni zakonodaje lahko nekatere ukrepe in spodbude opredelimo kot bolj, druge pa kot manj vključujoče. Kot bolj vključujoč ukrep (to pomeni, da se osebe z ovirami lahko zaposlijo v okoljih, kjer so zaposlene osebe brez ovir) lahko omenimo ukrep zaposlovanja v običajnem delovnem okolju (36. in 37. člen) v obliki podporne zaposlitve. Gre za zaposlitev v običajnem delovnem okolju s strokovno in tehnično podporo osebi, delodajalcu in delovnemu okolju (48.–51. člen).

Manj vključevanja pa je zagotovljenega v drugih ukrepih zaposlovanja, kot so invalidska podjetja in zaščitne zaposlitve. Gre namreč za prostorsko segregacijo oseb z ovirami. Zaščitna zaposlitev se praviloma izvaja v zaposlitvenih centrih ali invalidskih podjetjih, kjer sta na voljo strokovna pomoč in spremljanje na delovnem mestu. Zaposlitveni centri se ustanovijo samo za zaposlovanje invalidov na zaščitnih delovnih mestih (41.–47. člen). V invalidskih podjetjih pa so zaposlene tako osebe z ovirami (najmanj 40 %) kot tudi osebe brez njih (52.–61. člen). Še večjo, popolno segregacijo, je zaznati v programih socialne vključenosti (35. člen). V te programe se vključujejo osebe, ki jih v postopku zaposlitvene rehabilitacije ocenijo kot nezaposljive. Programe izvajajo izvajalci, izbrani na podlagi javnega razpisa, v katerem so določeni pogoji za delovanje. Iz razpisa Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve iz leta 2010 (Javni razpisi in javna naročila 2010) je razvidno, da morajo biti ti programi prostorsko v celoti ali delno ločeni od drugih ukrepov. Tako imamo v resnici nasprotje med samim poimenovanjem programa, ki naj bi omogočal socialno vključenost, in izvedbo v konkretnih okoliščinah.

Za podporo vsem tem ukrepom so pomembne spodbude delodajalcem za zaposlovanje oseb z ovirami (67. člen Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov 2007). Gre za finančne spodbude v obliki subvencij plač ali prispevkov za zavarovanja, plačil stroškov določenih prilagoditev, nagrad ipd. Prav tako naj bi bolj vključujoče oblike podpiral kvotni sistem, a ga je težko enopomensko ovrednotiti. Kvotni sistem sicer spodbuja delodajalce, ki imajo zaposlenih

20 ali več oseb, da zaposlijo z zakonom oz. z uredbo vlade Republike Slovenije določeno kvoto oseb z ovirami. Tako so povečane možnosti zaposlovanja v običajnem okolju. Vendar so na voljo tudi t. i. nadomestne izpolnitve kvote (pogodbe z invalidskimi podjetji ali zaposlitvenimi centri) in plačila zaradi neizpolnjevanja kvote v Sklad RS za spodbujanje zaposlovanja invalidov. To delodajalcem omogoča, da jim v njihovem delovnem okolju ni treba zaposliti ljudi z ovirami (62.–65. člen). Z nadomestnimi izpolnitvami kvote se razpoložljivost mest v običajnem delovnem okolju za osebe z ovirami zmanjša.

Na mezoravni spremljanja izvajanja zakonodaje s področja zaposlovanja oseb z ovirami oz. spremljanja konkretnih ukrepov imamo v Sloveniji podobne težave kot večina evropskih držav. Po podatkih ANED – Academic Network of European Disability Experts (ANED DOTCOM 2012) v večini držav članic Evropske unije ni zagotovljenega sistematičnega spremljanja položaja oseb z ovirami. S tem se ukvarjajo v okviru posameznih projektov inštitutov in univerz oziroma sistematično na ravni držav ali lokalnih skupnosti spremljajo le določene vidike. Največja težava pri zbiranju podatkov je, da niso enopomenski. Pojavlja se dilema, koga opredeliti kot osebo z ovirami. Če so merila natančno določena vnaprej, ljudje pa so na podlagi tega uvrščeni v določene kategorije, prevzamemo medicinski model. Če gre za samooceno oseb, pa v raziskavah v tujini (Kruse, Schur 2003) ugotavljajo, da se v času recesije več oseb opredeli kot oseba z ovirami; v času, ko je več priložnosti zaposlovanja, pa se ne zaznavajo več kot osebe z ovirami.

V Sloveniji so na voljo podatki, zbrani ob spremljanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 (2007). Zadnje sprejeto poročilo je objavljeno za leto 2012. Poročila sicer ne omogočajo natančnega vpogleda v kvantitativne podatke. Pri opisovanju izvedenih ukrepov namreč različne organizacije oz. institucije, ki jih izvajajo, navajajo različne podatke. Nekatere o tem, kaj zagotavljajo (ukrepi), druge tudi, koliko oseb je bilo vključenih. Leta 2011 so na Inštitutu Republike Slovenije za socialno varstvo (Smolej *et al.* 2011) opravili raziskavo o pravicah invalidov, ki jih zagotavlja država, in tako zbrali nekoliko več podatkov. Kvantitativni podatki s področja zaposlovanja so v omejenem obsegu na voljo tudi na spletnih straneh Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje, Razvojnega centra za zaposlitveno rehabilitacijo URI Soča in Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

Ker so podatki za Slovenijo precej razpršeni in je zato izvajanje ukrepov težko ocenjevati, želimo v tem prispevku pregledno pokazati položaj oseb z ovirami v Sloveniji na področju zaposlovanja na izvedbeni ravni (mezoraven). Ključna raziskovalna vprašanja, na katere želimo odgovoriti, so: kateri ukrepi in storitve, ki so predvideni v zakonodaji (podporne zaposlitve, zaščitne zaposlitve, invalidska podjetja, programi socialne vključenosti), se izvajajo v praksi? V kakšnem obsegu se izvajajo? Kako se izvajajo (kaj so prednosti in pomanjkljivosti; kje se pri izvajanju teh ukrepov pojavljajo ovire, ki bi lahko pomenile manjše možnosti za vključevanje oseb z ovirami)? Pri opisih izvajanja ukrepov in storitev pa bomo še posebej pozorni na okoliščine, v katerih je očitno, da so izvajalci ukrepov spoštljivi in odgovorni zavezniki oseb z ovirami (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2009), oz. na tiste okoliščine, ki kažejo, da so, nasprotno, pri delu z ljudmi z ovirami še vedno opazna negativna prepričanja in pokroviteljski pristopi; nanje opozarja Zaviršek (2014 a).

Namen prispevka je, da na podlagi ugotovljenih prednosti in pomanjkljivosti pri izvajanju ukrepov in storitev zaposlovanja oseb z ovirami podamo predloge za spremembe v smeri bolj vključujočih možnosti zaposlovanja oseb z ovirami. Ena od ključnih nalog socialnega dela je namreč, da spodbuja družbene spremembe, reševanje problemov na področju medosebnih odnosov, krepi moč uporabnikov in zagotavlja svobodo z namenom izboljšanja položaja ljudi in se ob tem zavzema za spoštovanje človekovih pravic in socialne pravičnosti (International Association of Schools of Social Work 2012). Zato želimo tematizirati vidike, ki so urejeni tako, da odpravljajo stigmatizacijo in diskriminacijo oseb z ovirami na področju zaposlovanja, in opozoriti na tiste, ki odstopajo od načel zagotavljanja enakih možnosti za vse. Prizadevanja za izboljšanje položaja ljudi so še posebej pod drobnogledom v času ekonomskih kriz, ko so ukrepi socialne politike prevladujoče obravnavani kot strošek za družbo in ko se spregleda

dolgoročne koristi takih ukrepov (Rihter 2004, 2005). Zato bomo v analizi pozornost namenili tudi morebitnim spremembam z vidika možnosti za zaposlovanje, ki so se v Sloveniji zgodile v času zadnje ekonomske krize (od leta 2009).

Metodologija

Za analizo položaja oseb z ovirami na mezoravni smo uporabili dva pristopa. Prvega, kvantitativnega, smo uporabili za prikaz ukrepov, ki se izvajajo v praksi, in njihovega obsega. Tu smo uporabili sekundarne vire podatkov: poročila na podlagi Akcijskega programa za invalide 2007–2013 (2007), poročila Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (2010, 2011, 2012, 2014) in Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013). Nekatere podatke smo povzeli iz raziskave, ki so jo leta 2011 opravili na Inštitutu Republike Slovenije za socialno varstvo (Smolej *et al.* 2011). V navedenih poročilih smo poiskali podatke o številu izvedenih ukrepov, o številu vključenih oseb in o sredstvih, ki se zagotavljajo za ta namen. Ti podatki nam omogočajo oceniti, kateri ukrepi se uporabljajo v Sloveniji, in ugotoviti, ali prevladujejo bolj ali manj vključujoče oblike zaposlovanja oseb z ovirami.

Drugi pristop, kvalitativno raziskovanje, smo uporabili za ovrednotenje dela predvidenih ukrepov na ravni izvajalcev. V Sloveniji je področje zaposlovanja oseb z ovirami urejeno tako, da daje veliko vlogo službam za zaposlovanje oziroma specifično izvajalcem zaposlitvene rehabilitacije (Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov 2007). Zato smo podrobnejše informacije o izvajanju storitev pridobili od predstavnikov izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije. Populacija so v tem primeru bili strokovni delavci pri izvajalcih zaposlitvene rehabilitacije v letu 2012. Vzorec pa je bil izbran neslučajnostno. Gre za namenski vzorec, saj smo želeli podatke pridobiti od ključnih informatorjev – to so vodje strokovnih timov pri izvajalcih zaposlitvene rehabilitacije. Tako smo leta 2012 spremljali srečanja vodij strokovnih timov in zapisovali pogovore na teh srečanjih. Srečanja so potekala v dveh skupinah (ena v Ljubljani in ena v Mariboru). Obe sta se sestali sedemkrat (marca, aprila, maja, junija, septembra, oktobra in novembra). Na srečanjih skupin pa je bilo v povprečju poleg obeh moderatorjev navzočih po 10 oseb (najmanj sedem in največ 15). Namen srečanj je bil, da si izvajalci zaposlitvene rehabilitacije zaupajo podatke o vprašanjih, dilemah, težavah pri delu in o primerih dobre prakse. Zato so se v njihovih pogovorih pojavljale različne teme. Za namen raziskave smo s kvalitativno analizo analizirali tiste dele pogovorov, iz katerih je bilo mogoče razbrati, kako se izvajajo ukrepi s področja zaposlitvene rehabilitacije in ali je opazen pokroviteljski pristopi do oseb z ovirami (Zaviršek 2014 a) ali pa strokovni delavci bolj ravnaajo v skladu s konceptom, da je socialna delavka odgovorna in spoštljiva zaveznica (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2009) oseb z ovirami. Te teme so bile: vidiki dela oz. izvajanja storitev (proces dela) ter prispevek in vloga uporabnikov storitev zaposlitvene rehabilitacije v tem procesu; zakonodaja in sistem zaposlitvene rehabilitacije.

Izvajanje ukrepov in storitev zaposlovanja oseb z ovirami v praksi

Podatki o stanju in trendih na področju zaposlovanja oseb z ovirami in uveljavljanja pravičice do dela so v Sloveniji težko dostopni. Institucije (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, Razvojni center za zaposlitveno rehabilitacijo, URI- SOČA, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, Sklad Republike Slovenije za spodbujanje zaposlovanja invalidov) na svojih spletnih straneh in v poročilih večinoma navajajo opise izvedenih ukrepov, precej manj je konkretnih podatkov o položaju oseb z ovirami. Bolj so vidni podatki o izvajalcih in načinu dela (kaj delajo) kot pa o uporabnikih (kako jim storitve in ukrepi pomagajo pri večanju samostojnosti in neodvisnosti). Poleg tega so javno dostopni podatki v nekaterih institucijah na voljo zgolj za nekaj let nazaj, ni pa aktualnih podatkov (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2012).

Nekoliko večji obseg podatkov, pa še to le za določeno leto, je na voljo v poročilu Inštituta Republike Slovenije za socialno varstvo (Smolej *et al.* 2011). V njem so navedene pravice z vidika dela in zaposlovanja, ki so pod določenimi pogoji zagotovljene ljudem z ovirami in tistim, ki so potencialni zaposlovalci. Ukrepi so vsaj delno ovrednoteni tudi z vidika uporabniške perspektive. Zato v nadaljevanju po posameznih področjih prikazujemo kombinirane podatke iz obeh poročil (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2012, Smolej *et al.* 2011) in jim dodajamo nove razpoložljive podatke za leta od 2010 do 2014 (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje 2010, 2011, 2012, 2014).

Podatki o brezposelnosti oseb z ovirami in vloga Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje pri uveljavljanju pravice do zaposlitvene rehabilitacije

V poročilu iz leta 2009 (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2009: 69) je podana ocena o visoki stopnji brezposelnosti oseb z ovirami, prav tako je bil velik njihov delež med dolgotrajno brezposelnimi, njihova izobrazba pa nižja od povprečne.

Iz podatkov Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (2010, 2011, 2012, 2014) o deležu brezposelnih invalidov med vsemi brezposelnimi osebami (preglednica) je razbrati, da se v letih ekonomske krize položaj oseb z ovirami z vidika zaposlovanja ni občutno poslabšal. Le leta 2011 je opaziti spremembo v drugo smer (povečanje deleža brezposelnih invalidov med vsemi brezposelnimi osebami). A to na videz razmeroma dobro stanje je bolj posledica tega, da se večja absolutna številka tako brezposelnih oseb na sploh kot tudi brezposelnih invalidov. Delež brezposelnih invalidov med vsemi brezposelnimi se po letu 2008 ne spreminja veliko. V letnih poročilih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (2010: 58, 2011: 55, 2012: 56, 2014: 48) navajajo tudi, da se je leta 2010 zaposlilo 1618 brezposelnih invalidov, leta 2011 2107, letu 2012 2694, leta 2013 2937 in leta 2014 2929, približno za tretjino več kot v prejšnjih letih. Prevladujejo zaposlitve v invalidskih podjetjih, običajnem delovnem okolju in le v manjšem deležu se kot delodajalci pojavljajo zaposlitveni centri ali pa gre za podporno zaposlovanje. Leta 2012 se je povečal tudi obseg vključevanja v javna dela. Zgolj številčni podatki pa nam ne razkrivajo, kakšna je kakovost teh zaposlitev.

Zavod za zaposlovanje po Zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (2007) izvaja postopke za priznanje statusa invalida oziroma uveljavitev pravice do zaposlitvene rehabilitacije. Tako vključujejo brezposelne osebe z ovirami v aktivne oblike obravnave na podlagi zaposlitvenih načrtov; zagotavljajo individualen pristop za vključitev v zaposlitveno rehabilitacijo na podlagi rehabilitacijskega načrta; podpirajo delodajalce in jih informirajo o spodbudah za zaposlovanje oseb z ovirami; sodelujejo pri razvijanju znanj za delavce na področju zaposlitvene/poklicne rehabilitacije in v drugih delovnih skupinah za podporno zaposlovanje (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2009). Kar zadeva vključevanje oseb z ovirami v zaposlitveno rehabilitacijo, je leta 2010 po

Preglednica 1: Deleži brezposelnih invalidov med vsemi registriranimi brezposelnimi osebami

Leto	Brezposelne osebe na dan 31. 12.	Brezposelni invalidi	Delež brezposelnih invalidov med vsemi brezposelnimi osebami (v %)
2006	78.303	9138	11,67
2007	68.411	10.346	15,12
2008	66.239	11.025	16,64
2009	96.672	13.132	13,58
2010	110.021	14.920	13,56
2011	112.754	16.873	15,0
2012	118.061	17.454	14,8

Vir: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (2010, 2011, 2012).

podatkih MDDSZ (v Smolej *et al.* 2011: 38) Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje izdal 2034 napotnic za zaposlitveno rehabilitacijo, vendar zaradi čakalnih dob vsi niso bili vključeni. Od marca do decembra 2010 je bilo po podatkih izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije (*ibid.*) v resnici vključenih 1678 oseb. Leta 2011 je bilo po poročanju Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (2011: 54) realiziranih 1945 vključitev v storitve zaposlitvene rehabilitacije, leta 2012 pa 1758 (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje 2012: 56). Osebe, ki jim je priznana vključitev v zaposlitveno rehabilitacijo, imajo pravico do denarnih prejemkov. V povprečju je bilo leta 2010 na mesec 558 takih upravičencev (Smolej *et al.* 2011: 40).

Pravice iz programov aktivne politike zaposlovanja, ki se nanašajo na osebe z ovirami in do katerih so lahko upravičene tudi nevladne organizacije, delodajalci, društva invalidov, so leta 2010 obsegale: zdravstveno in zaposlitveno svetovanje, v katerega je bilo na novo vključenih 3574 oseb; subvencioniranje zaposlitev pri izvajanju pomoči na domu, osebne asistence in oskrbovanja invalidov – program »invalid invalidu« (474 aktivnih pogodb); nadomestitev dela plače invalidni osebi (36 aktivnih pogodb); usposabljanje za učinkovito vključevanje invalidov in drugih funkcionalno oviranih oseb na trg dela in spodbujanje njihovih enakih možnosti in socialne vključenosti (vključene 104 osebe). (*Op cit.*: 47.)

Osebe, ki so vključene v programe aktivne politike zaposlovanja, imajo pravico do denarnih dajatev, kot so dodatek za aktivnost, dodatek za prevoz, nadomestilo življenjskih stroškov. Leta 2010 je bilo sklenjenih 3353 pogodb s takimi osebami (*op cit.*: 47–48).

Podatki kažejo, da imajo brezposelne osebe z ovirami v Sloveniji na voljo različne možnosti vključevanja. V nekatere ukrepe se vključuje večji, v druge pa manjši delež oseb. Zaradi omejenih podatkov, iz katerih ni mogoče razbrati trendov (saj so na voljo zgolj za posamezna leta), pa je težko razbrati vzorce, iz katerih bi lahko sklepali, da se večja ali manjša vključevanje v oblike zaposlitev, ki so bolj ali manj vključujoče in pomenijo večjo ali manjšo segregacijo.

Možnosti zaposlovanja oseb z ovirami z vidika posameznih ukrepov

V Poročilu o uresničevanju akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2009 (str. 13–14) je navedeno, da se je v javni upravi (običajno delovno okolje) med letom 2006 do 2009 število zaposlenih invalidov povečalo z 892 na 914. To rast lahko glede na to, da zaposlovanje v javni upravi takrat še ni bilo omejeno, ocenimo kot zelo skromno (v povprečju okrog sedem oseb na leto). V poročilu za leto 2012 (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2012: 33) pa zasledimo, da je bilo v javni upravi na dan 31. 12. 2012 zaposlenih 930 invalidov.

V zvezi z zaposlitvami v invalidskih podjetjih so predstavniki Zavoda invalidskih podjetij v Sloveniji v poročilu (Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2009: 32) navedli, da se je leta 2009 položaj invalidskih podjetij poslabšal (v devetih se je začel stečaj). Opozorili so na preveč birokratizirane postopke pri uveljavljanju pravic po zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji invalidov in na to, da je dve leti prekratek čas subvencioniranja delavcev z ovirami. Do leta 2009 še niso ustanovili invalidskega podjetja za zaposlovanje gluhih in naglušnih, čeprav so se o tem dogovorili že dve leti prej. Zaviršek (2014 a) sicer navaja nekoliko drugačne številke, a kažejo podoben trend. Leta 2008 je bilo 167 invalidskih podjetij, konec leta 2009 jih je bilo 166 in leta 2010 165. Če k temu dodamo še podatke v registru invalidskih podjetij na spletnih straneh Ministrstva za delo družino in socialne zadeve (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013) – ob koncu leta 2013 je bilo navedenih 144 invalidskih podjetij – je torej opaziti zmanjšanje števila invalidskih podjetij.

Zaposlitveni centri glede na Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (2007: 43.–47. člen) omogočajo zaščitne zaposlitve za osebe, ki imajo nižje ocene zmožnosti dela. Zaviršek (2014 a) navaja, da je bilo med letoma 2008 in 2010 27 zaposlitvenih centrov. Po podatkih ministrstva pa je bilo konec leta 2013 v Sloveniji 34 zaposlitvenih centrov. Dela, ki jih lahko opravljajo osebe v zaposlitvenih centrih, so večinoma čiščenje, sestavljanje, pomožna

dela v proizvodni, tisk, lažja administrativna dela; le redkeje se pojavljajo zahtevnejša dela, npr. uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013). Število zaposlitvenih centrov se v Sloveniji povečuje.

Kar zadeva programe socialne vključenosti, je bilo vanje po podatkih iz poročila Inštituta Republike Slovenije za socialno varstvo decembra leta 2010 vključenih 311 oseb s statusom invalida (Smolej *et al.* 2011: 42). Podatki, ki so na voljo na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013), kažejo, da je programe socialne vključenosti pred letom 2010 izvajalo 16 izvajalcev, potem pa je bilo na razpisu izbranih 18. Torej se povečuje tudi število programov socialne vključenosti.

Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je do leta 2010 storitve zaposlitvene rehabilitacije opravljajo 13,5 timov za zaposlitveno rehabilitacijo pri 12 koncesionarjih. Po letu 2010 (ko so bile razpisane nove koncesije na podlagi utemeljitve, da se je povečalo število brezposelnih oseb z ovirami) pa deluje 17 timov pri 12 koncesionarjih in v enem javnem zavodu. (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013.)

Finančne spodbude za vključitev oseb z ovirami v zaposlitev, pri kateri so upravičenci tako uporabniki kot pri določenih pravicah delodajalci, so bile leta 2010 uporabljene takole. Izvedli so plačilo ene prilagoditve delovnega mesta v višini 2563,73 evrov. Prav tako je bila le v enem primeru uveljavljena pravica do plačila stroškov storitev v podpornem zaposlovanju (627 evrov), ni pa bilo nobene nove vloge (Smolej *et al.* 2011: 45). Za pravico do vključitve v programe socialne vključenosti je bilo zagotovljenih 1.654.987,75 evrov (*op. cit.*: 42). Oprostitev plačila prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje¹ je znašala skupaj 14.448.647,00 evrov. Nagrade za preseganje kvote so bile podeljene v 2756 primerih (14.460.767,87 evrov). Letnih nagrad delodajalcem za dobro prakso na področju zaposlovanja oseb z ovirami ni bilo izplačanih (*op. cit.*: 41). Pravico do subvencije plače je dobilo 4687 upravičencev, pri tem pa je bil obseg finančnih sredstev za ta namen 5.173.880,67 evrov (*op. cit.*: 46).

Ne glede na to, da Smolej in sodelavci (*op. cit.*: 38, 170–175) ugotavljajo, da je bilo leta 2010 za zagotavljanje naštetih ukrepov namenjenih okrog 29 milijonov evrov, pa uporabniki oz. predstavniki invalidskih organizacij v istem poročilu skrb države za področje dela in zaposlovanja ocenjujejo kot večinoma neustrezno. Še posebej je neustrezna pomoč za osebe z več ovirami (npr. gluhoslepi). Kot ključni problemi so omenjeni: prehitro upokojevanje oseb z ovirami, pomanjkanje ustreznih oblik zaposlitvene rehabilitacije za ljudi z višjimi stopnjami izobrazbe, zaposlitveni načrti niso prilagojeni vrstam invalidnosti, dolgi postopki za prilagajanje delovnih mest, premalo zaposlovanja v običajnem delovnem okolju in prenizka stopnja informiranosti glede pravic.

Na podlagi podatkov o številu razpoložljivih ukrepov oz. oblik zaposlitev in vključevanja pa lahko razberemo, da se povečuje število izvajalcev tistih oblik, ki v resnici pomenijo manj vključujoče oblike oz. bolj prostorsko segregirane oblike zaposlovanja. Na drugi strani pa nimamo natančnih informacij o tem, koliko oseb se samih (brez vključitve v zaposlitveno rehabilitacijo) zaposli v običajnem delovnem okolju. Da bi lahko spremljali in ustrezno oblikovali odločitve o potrebnih ukrepih, je nujno vzpostaviti enotne baze podatkov tako o razpoložljivih ukrepih kot tudi o vključenih osebah.

Izvajalci storitev zaposlitvene rehabilitacije in njihov pogled na zakonodajo, na proces izvajanja storitev in vlogo uporabnikov v tem procesu

Ker je po Zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (2007) precejšen obseg izvajanja storitev zaposlitvene rehabilitacije zaupan koncesionarjem, smo podrobneje

¹ Delodajalci lahko za osebe z ovirami, ki jih zaposlujejo nad določeno kvoto in pri katerih se invalidnost ni pojavila zaradi poškodbe ali bolezni pri istem delodajalcu, z odločbo Sklada za spodbujanje zaposlovanja invalidov pridobijo oprostitev plačila prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (Smolej *et al.* 2011: 40).

pogledali, kako te storitve ocenjujejo izvajalci sami in kje vidijo morebitne ovire ter kako jih po njihovem mnenju odpraviti. Njihova mnenja lahko razdelimo v več sklopov².

Pri izvajanju zaposlitvene rehabilitacije (proces dela) izvajalci omenjajo več tem: neposredno delo z uporabniki, izvajanje predpisanih standardov in normativov v praksi in spremljanje rezultatov dela, strokovni razvoj in informiranje izvajalcev storitev zaposlitvene rehabilitacije.

Pri neposrednem delu z uporabniki so izvajalci storitev zaposlitvene rehabilitacije opazili več težav in pomanjkljivosti. Nekatere so splošne, značilne za vse skupine uporabnikov, druge pa specifične za določene skupine. Izvajalci opažajo, da v proces dela vstopajo različno motivirani uporabniki. Razlike v motivaciji so posebej opazne pri uporabnikih z duševnimi težavami; to je razlog za pogostejše prekinitve rehabilitacije. Če na delo z njimi gledamo z vidika učinkovitosti (poraba časa in denarnih sredstev), zanemarimo pomemben vidik, da je zaradi narave oviranosti za doseg cilja (zaposlitve) potrebnega več časa kot pri drugih skupinah uporabnikov. Premalo pozornosti je namenjene uporabnikom, pri katerih opažajo posledice zasvojenosti z računalnikom (internet), kot sta majhna motivacija in otopelost. Izvajalci namreč menijo, da obstoječe metode in tehnike niso ustrezne za delo z njimi in potrebujejo dodatno znanje. Posebej omenjen je še položaj uporabnikov zaposlitvene rehabilitacije z visoko izobrazbo. Mlade, izobražene osebe s posebnimi potrebami pogosto pridejo na zavod za zaposlovanje in ne povedo, da imajo odločbo, ter zaposlitev iščejo po običajni poti. Nekaj jih pride v proces zaposlitvene rehabilitacije, nekateri v okviru tega procesa tudi diplomirajo. Velikokrat se pokaže, da razlog za neuspešne izide v zaposlitveni rehabilitaciji (npr. usposabljanje, ki se ne konča z zaposlitvijo) ni ovira sama, ampak odnosi na delovnem mestu (težje vključevanje v delovno okolje, konflikti v odnosih). Precej je primerov oseb z duševnimi težavami, ki so visoko izobražene, vendar izjemno težko najdejo zaposlitev, ki bi ustrezala njihovi izobrazbi. Na podlagi ugotovljenih pomanjkljivosti predlagamo večjo vlogo socialnega dela v delovnem okolju, saj lahko težave v odnosih vpletene osebe ustrezno razrešijo ob pomoči strokovnih delavcev.

Pri delu so izvajalci zaznavali tudi trenja in medsebojno izključevanje uporabnikov različnih ukrepov. Kjer imajo izvajalci lokacijsko blizu programe socialne vključenosti in zaščitne zaposlitve, lahko imajo osebe v zaščitni zaposlitvi občutek, da strokovni delavci več delajo z osebami v programih socialne vključenosti in da jih bolj podpirajo. Nekaj nesporazumov verjetno izhaja iz tega, da gre za različna ukrepa – eden je ukrep zaposlovanja, drugi pa je program, ki bi bolj sodil na področje socialnega varstva. Kljub temu uporabniki programov socialne vključenosti govorijo, da hodijo v službo, čeprav niso formalno zaposleni. Imajo določene obveznosti; opravičiti morajo odsotnosti, čeprav formalnih sankcij ni; z navzočnostjo in delom so lahko povezane nagrade. Iz tega sklepamo, da je meja med programom socialne vključenosti (ki ne pomeni formalne zaposlitve) in npr. zaščitno zaposlitvijo v očeh uporabnikov zabrisana. Z vidika formalnih pravic, ki jih imajo uporabniki, pa je razlika zelo velika tako v materialnem kot tudi v simbolnem pomenu. Vloga strokovnih delavcev je pri takih težavah ključna. Potrebni so skupni sestanki oseb, ki imajo priznane različne statusse, ali pa osebni pogovori.

Glede izvajanja standardov in normativov storitev v praksi zaznavajo težave zaradi neenakih praks dela. Različni izvajalci izvajajo delo na različne načine in tako vsem uporabnikom niso zagotovljene enake storitve. Prav tako nimajo vsi na voljo enakih možnosti za zaposlitev oz. vključitev v storitve, saj se te razlikujejo glede na okolja, kjer živijo uporabniki. Nekatere težave v zvezi z delom izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije, ki imajo hkrati zaposlitvene centre, invalidska podjetja in programe socialnega vključevanja, so v praksi povezane s tem, da so v preteklosti ocene delovne sposobnosti uporabnikov v posameznih primerih prilagajali zaposlitvenim možnostim v okolju. Če npr. ni bilo zaposlitvenega centra, so uporabnika zaposlili v invalidskem podjetju, saj je bilo to za uporabnika ugodneje, vendar pa ni dosegal predvidenih rezultatov. V času ekonomske krize so se zaradi zmanjšanja financiranja programov socialne vključenosti

² Podrobneje so rezultati analize srečanj izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije predstavljeni v poročilu Tabaj *et al.* (2012).

podobne težave pojavljale pri uporabnikih, ki so imeli oceno nezmožnosti za zaposlitev, saj jih niso mogli vključiti, ker ni bilo (več) prostih mest.

Zelo malo je podpornega zaposlovanja. To je primerno za osebe, ki dosegajo visoke ocene. Razlogi so lahko administrativne ovire in birokracija ter premajhna podpora sklada za spodbujanje zaposlovanja invalidov delodajalcem. Več možnosti za uspeh imajo uporabniki, ki si sami iščejo zaposlitev, in če potrebujejo le podporo izvajalca, ne pa tudi plačila sklada. Poseben problem je zaposlovanje oseb z več ovirami, ker zanje ni ustreznih zaščiteneh delovnih mest. Kot primer dobre prakse izvajalci navajajo, da jim je uspelo na podlagi predhodne ocene in usposabljanja v konkretnem delovnem okolju zunaj prostorov izvajalca zaposlitvene rehabilitacije vključiti uporabnike, ki so po oceni dosegali delovne rezultate za vključitev v programe socialne vključenosti. Menijo, da taki primeri – ko so osebe vključene v običajno delovno okolje – v resnici pomenijo socialno vključevanje. Nekateri imajo dobre izkušnje s konkretnimi delodajalci, pri katerih v času rehabilitacije usposablajo uporabnike. Po končanem usposabljanju se lahko tam tudi zaposlijo. Tako je mogoče sklepati, da je pomemben dejavnik za uspešen izid to, da delodajalcu in osebi omogočijo dovolj časa, da se spoznata.

Ko pristojne institucije ocenjujejo rezultate dela pri izvajalcih zaposlitvene rehabilitacije, (pre)velik pomen pripisujejo številčnim podatkom o vključenih uporabnikih. Bolj bi bilo treba upoštevati, da na razlike med številom uporabnikov pri izvajalcih vpliva več dejavnikov. Prvi je število napotitev iz Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje. Drugi so značilnosti uporabnikov (različne sposobnosti in ovire). Tretji vpliv so organizacijske ovire (geografska razpršenost, ki otežuje možnosti določenih oblik dela, npr. skupinskega dela). Težava so tudi pomanjkljiva navodila za poročanje (npr. ocenjevalne lestvice, različna interpretacija navodil). Na koncu pa nekatere osebe ne želijo uveljavljati pravic iz statusa, ki so ga pridobile na podlagi ocen. Tako ni informacij o tem, koliko uporabnikov je npr. vključenih v delo v običajnem delovnem okolju, ki so si ga našli sami, čeprav je mogoče njihova ocena zmožnosti dela bila nižja.

Naslednji sklop tem je povezan s strokovnim razvojem in informiranjem izvajalcev storitev zaposlitvene rehabilitacije. Velikokrat so neustrezno ali nenatančno informirani o spremembah zakonodaje na drugih področjih, ki imajo vpliv na položaj uporabnikov storitev zaposlitvene rehabilitacije. Pojavljale so se nedoslednosti pri izvajanju zakona o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev, in sicer zaradi različnih razlag na centrih za socialno delo glede tega, kaj pripada uporabnikom, ki dobivajo nadomestilo za stroške zaradi vključenosti v določeno storitev. Če je center za socialno delo to upošteval kot prihodek, so uporabniki izgubili pravico do denarne socialne pomoči, s tem pa tudi plačilo osnovnega in dodatnega zdravstvenega zavarovanja. Za izboljšanje prenosa informacij in možnosti strokovnega razvoja so se pojavile ideje in zasnova spletne platforme (forum) za izvajalce zaposlitvene rehabilitacije. Izvajalci se v zadnjem obdobju srečujejo z velikimi socialnimi stiskami uporabnikov in bi tudi sami potrebovali podporo ob tem, saj se velikokrat počutijo nemočne, ker nimajo formalnih vzvodov, kako podpreti uporabnika. Nekateri so kot možno obliko podpore predlagali intervizijo ali supervizijo.

Na področju zakonodaje oz. sistema zaposlitvene rehabilitacije izvajalci opozarjajo na nekatere pomanjkljivosti. Prvi sklop tem so potrebne spremembe zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov in iz tega izhajajočih aktov. Pomanjkljivo je urejen položaj oseb, ki ne zmorejo delati več kot štiri ure na dan. Spregledana je skupina oseb, ki bi za uspešno vključevanje v običajno delovno okolje potrebovala več ur usposabljanja, kot je to določeno zdaj. Opaziti je tudi težave oseb, ki imajo status po zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (1983), saj se ne morejo zaposliti, tudi če bi se želele, ker tako izgubijo status. Predlog, da se možnost ponovne pridobitve statusa po morebitni zaposlitvi, ki je oseba ne bi zmogla, vključi v zakonodajo, je bil podan že večkrat, a to do zdaj še ni bilo upoštevano.

Problematizirali so tudi sodelovanje in povezovanje med institucijami, ki sestavljajo sistem zaposlitvene rehabilitacije. Vloge oz. pristojnosti glede medsebojnega informiranja namreč niso določene. Natančneje je treba opredeliti izmenjevanje osebnih podatkov med vpletenimi institucijami in plačila mentorstev. Drugi sklop tem so predlogi dopolnitev in sprememb sistema

zaposlitvene rehabilitacije. Nekateri izvajalci se sprašujejo, ali zaposlovanje v zaposlitvenih centrih in programi socialne vključenosti res pomenijo socialno vključevanje, saj uporabniki tu delajo zgolj med ljudmi s podobnimi težavami. Zato bi bile bolj smiselne zaposlitve v običajnem okolju.

Drugi izvajalci zagovarjajo obstoječe oblike. Razlika v mnenjih najverjetneje izhaja iz tega, kako izvajalci gledajo na sistem zaposlitvene rehabilitacije in zaposlovanja. Če ga vidijo skozi oči uporabnikov, bolj zagovarjajo odprte, običajne oblike zaposlovanje. Če pa gledajo z organizacijskega vidika (kako je lažje zagotoviti storitve), bi segregacijo še povečali. Dodatna ovira za načrtovanje in izvajanje storitev so v zadnjem obdobju nejasne informacije glede financiranja programov in nezmožnost ustreznega informiranja uporabnikov o tem, katere storitve bo država financirala in kam se bo mogoče vključiti.

Sklep

Če želimo odgovoriti na vprašanje o tem, kateri ukrepi in storitve na področju zaposlovanja oseb z ovirami se izvajajo v praksi in v kakšnem obsegu, lahko ugotovimo, da se manj izvajajo ukrepi, ki smo jih opredelili kot bolj vključujoče. Iz dostopnih podatkov (Smolej *et al.* 2011: 38–39, 170–175) lahko razberemo, da je malo zaposlovanja oseb z ovirami v običajnem delovnem okolju. Veča pa se število izvajalcev ukrepov, ki so manj vključujoči (zaščitne zaposlitve, socialna vključenost). Izvajalci zaposlitvene rehabilitacije predvidevajo, da je zaposlovanja v običajnih delovnih okoljih več, če za to poskrbijo osebe z ovirami same, in manj, če jih najprej vključijo v sistem zaposlitvene rehabilitacije. Vključevanje v običajno delovno okolje je lažje, če imajo osebe same oz. v svojem socialnem omrežju dovolj virov ali podpore.

Osebam, ki so pri takem vključevanju manj uspešne, sistem zaposlitvene rehabilitacije omogoča, da najdejo druga okolja in možnosti za zaposlitev. A so to velikokrat zaposlitve v okoljih, kjer je vključevanje povezano z osebami, ki imajo podobne ovire (invalidska podjetja, zaposlitveni centri) oz. gre za vključevanje v programe socialne vključenosti (kadar osebe dobijo odločbo o nezaposljivosti). Prav take zaposlitve oz. predvsem vključitev v programe socialne vključenosti nekateri izvajalci storitev zaposlitvene rehabilitacije ocenjujejo kot manj primerne, saj ne pomenijo tega, kar je ideja socialnega vključevanja.

Na Finskem (O'Brien, Dempsey 2004) so te oblike del sistema socialnega varstva. Izvajajo pa jih na različne načine, od produkcijskih delavnic, ki zagotavljajo plačano delo za ljudi z ovirami (dobijo od 87 % do 98 % minimalne plače), integriranih zaposlitev, kjer imajo uporabniki finančno podporo države, delajo pa lahko na odprtem trgu, do oblike neplačanih delovnih aktivnosti v varstvu. Najbrž bi razmislek o več različnih možnostih za uporabnike precej izboljšal vsaj njihov materialni položaj.

Na ravni izvajanja storitev zaposlitvene rehabilitacije podatki kažejo, da se je v zadnjih letih povečalo število timov izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije (Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja 2013). Ob tem se postavlja vprašanje: ali ne bi namesto zgolj količinskega povečanja enakega načina dela veljalo razmisliti, da bi model rehabilitacije, ki po Zaviršek (2014 b) temelji na normativni ideji, da je »neustrezne« treba rehabilitirati in vrniti v stanje »normalnega«, nadomestiti s socialnim modelom podpore pri okrevanju in spodbujanju sposobnosti osebe, da ponovno pridobi nadzor nad svojim življenjem neodvisno od ovire oz. diagnoze.

Na podlagi splošnih statistik o deležu brezposelnih oseb z ovirami (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje 2010, 2011, 2012, 2014) bi lahko sklepali, da se njihov položaj v času po letu 2009, ko se je tudi v Sloveniji začelo govoriti o ekonomski krizi, ni občutno poslabšal. Poslabšanje je podobno kot tudi sicer v populaciji delovno aktivnih oseb. A če je ta podatek o sorazmernem povečevanju števila brezposelnih oseb z ovirami v primerjavi z drugo populacijo brezposelnih posledica tega, da se večina oseb z ovirami zaposli na podlagi ukrepov, ki smo jih opredelili kot manj vključujoče, s takim rezultatom ne moremo biti zadovoljni. Vsekakor razpoložljivi podatki niso dovolj, da bi lahko ustrezno oblikovali odločitve o potrebnih ukrepih. Zato je nujno vzpostaviti enotne baze podatkov tako o razpoložljivih ukrepih kot tudi o vključenih osebah.

Z analizo odgovorov na vprašanje, kako se ukrepi na področju zaposlovanja oseb z ovirami izvajajo v praksi, smo ugotovili več stvari. Izvajalci storitev zaposlitvene rehabilitacije navajajo pomanjkljivosti pri opisovanju vloge (in motiviranosti) uporabnikov storitev zaposlitvene rehabilitacije in razloge za težje vključevanje v delovno okolje (zaradi težav v odnosih in ne zaradi ovire same). Prav tako opisujejo pomanjkljivosti v samem procesu dela (neenaki načini dela, neenakomerna razporejenost možnih ukrepov po Sloveniji, neustrezno ocenjevanje rezultatov njihovega dela) in tudi primere dobrih praks, predvsem tam, kjer imajo delodajalci možnost spoznati uporabnike. Iz teh ugotovitev je mogoče predpostaviti, da uporaba konceptov socialnega dela v timih izvajalcev storitvene rehabilitacije nima (dovolj) velikega pomena. Za odpravljanje nekaterih pomanjkljivosti (pomanjkanje motivacije, težave v odnosih) so nujni ustrezni, jasni dogovori z uporabnikom.

V okviru socialnega dela je uveljavljen koncept vzpostavljanja delovnega odnosa (Čačinovič Vogrinčič *et al.* 2009). Vodi nas pri tem, kaj naredi strokovni delavec, kaj uporabnik in kako bosta preverjala zastavljene korake oz. cilje. Uporabnike je treba upoštevati kot ljudi, ko so eksperti na podlagi osebne izkušnje. Zato je pomembno, da izvajalci zaposlitvene rehabilitacije upoštevajo mnenja uporabnikov, da jih preizkusijo na tistih delovnih mestih, kjer si želijo in ki so v skladu z njihovo izobrazbo, in jim omogočiti vpogled v vso dokumentacijo, ki zadeva ocenjevanje njihovega dela. Na druge, sistemske pomanjkljivosti (preverjanje smiselnosti določenih ukrepov in določb zakonodaje o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev oz. zakonodaje o socialnovarstvenih prejemkih; spremembe zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov) pa prav tako lahko odgovore poiščemo v angažiranem delu socialnih delavcev. Ti naj bi po definiciji Mednarodne zveze šol za socialno delo (International Association of Schools of Social Work 2012) spodbujali družbene spremembe, krepili moč uporabnikov in zagotavljali svobodo z namenom izboljšanja položaja ljudi ter se zavzemali za spoštovanje človekovih pravic in socialne pravičnosti (*op. cit.*).

Na te pomanjkljivosti lahko odgovorimo z vlogo socialnih delavcev kot zagovornikov oseb z ovirami oz. posrednikov v odnosu do zakonodajalca (Milošević Arnold 1998). Ne moremo pa trditi, da izvajalci zaposlitvene rehabilitacije še vedno uporabljajo zgolj pokroviteljske pristope in da pri njihovem delu prevladujejo negativna prepričanja o osebah z ovirami. Nekateri navedeni podatki namreč kažejo, da so prav strokovni delavci tisti, ki v vlogi zagovornikov uporabnikov opozarjajo na kritične vidike v zakonodaji. Hkrati z navajanjem primerov dobre prakse omenjajo možnosti za bolj vključujoče oblike dela oseb z ovirami. Pogosto poskušajo upoštevati želje uporabnikov in menijo, da bi moralo biti čim več zaposlovanja v običajnem okolju z ustrezno podporo. So pa med izvajalci tudi takšni, ki razmišljajo, da bi bila v primerih posameznih skupin uporabnikov potrebna posebna okolja za delo (npr. zaščitne zaposlitve za uporabnike z več ovirami v specializiranih zaposlitvenih centrih).

Čeprav je v Sloveniji na področju izobraževanja oseb s posebnimi potrebami vsaj v zakonodajo, pa tudi v prakso že vpeljan koncept inkluzije, je to na področju zaposlovanja precej spregledano. Neoliberalni koncepti in poudarjanje produktivnosti kot enega od kazalnikov uspešnosti družbe so lahko razlog za to, da delodajalci vztrajajo pri predsodkih glede uspešnosti, če zaposlijo osebe z ovirami. Zato bo v prihodnosti za uspešno vpeljevanje koncepta inkluzije v sistem zaposlovanja potrebnega veliko več ozaveščanja in dela z delodajalci. Ti so v sistemu zaposlitvene rehabilitacije ključni, če želimo ponuditi ustrezno podporo osebam, ki iščejo zaposlitev.

Ker je pri ugotavljanju oz. vrednotenju zaposlovanja oseb z ovirami pomembno preučiti vse dejavnike, ki jih omenjajo Newton in sodelavci (2007) – sistem (zakonodaja), delovno okolje (delodajalci), podporne storitve (posredovanje zaposlitve, rehabilitacija), uporabniki (značilnosti) – bo v nadaljnjem raziskovanju v Sloveniji treba podrobneje preučiti še vidika delovnega okolja oz. delodajalcev. Čeprav v Sloveniji zakonodaja (Zakon o socialnem podjetništvu 2011, Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov 2007) nakazuje možnosti za zaposlovanje v skladu s socialnim modelom, pa prikazani kvantitativni podatki in podatki o razpisih, ki spodbujajo socialno podjetništvo (Javni razpis za spodbujanje razvoja socialnega podjetništva

II 2012), pri katerih imajo prednost že uveljavljeni izvajalci, organizacije in ne posamezniki, še vedno kažejo to, na kar opozarja Zaviršek (2014 a): da so možnosti za zaposlovanje oseb z ovirami omejene na tiste priložnosti, ki jih bolj zaznajo svetovalci in so sploh na voljo na trgu, to pa se bolj sklada z medicinskim modelom.

Viri

- Akcijski program za invalide 2007–2013 82007), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/word/api_07_13_cilji_cistopis_jun11.doc (10. 3. 2013).
- Akcijski program za invalide 2014–2021 (2014), Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/pomembni_dokumenti/#c8074 (18. 8. 2014).
- ANED DOTCOM (2012). Dostopno na: <https://goo.gl/fqEd9o> (13. 7. 2012).
- Barnes, C. (2012), Understanding the social model of disability: past, present and future. V: Watson, N., Roulstone, A., Thomas, C. (ur.), *Routledge handbook of disability studies*. London: Routledge.
- Bollerot, P. (2002), Labour shortages and employability: a European and International approach. *International Social Security Review*, 55, 3: 19–39.
- Brecelj, V., Rihter, L., Kobal Tomc, B., Dular, T., Polajnar, B., Kovačič, A., Tabaj, A. (2011), *Metodologija za evalvacijo Zakona o izenačevanju možnosti invalidov*. Ljubljana: Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije – Soča, Razvojni center za zaposlitveno rehabilitacijo.
- Čacinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N., Možina, M (2009), *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Delovna področja, invalidi, vojni veterani, žrtve vojnega nasilja (2013), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/invalidi_vzv/ (29. 12. 2013).
- Goodley, D. (2013), Dis/entangling critical disability studies. *Disability & Society*, 28, 5: 631–644.
- International Association of Schools of Social Work (2012), Definition of Social Work. Dostopno na: http://www.iasw-aiets.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=26&Itemid=51 (12. 4. 2012).
- Javni razpis za spodbujanje razvoja socialnega podjetništva II (2012), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Javni razpisi in javna naročila. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi_in_javna_narocila/?tx_t3javnirazpis_pi1%5Bshow_single%5D=953 (20. 12. 2012).
- Javni razpisi in javna naročila (2010), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/jr-sv-besedilo-3-9-10.pdf (20. 12. 2012).
- Jordan, B. (1996), *A Theory of poverty and social exclusion*. Cambridge: Polity Press.
- Konvencija o pravicah invalidov (2012). Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/konvencija_o_pravicah_invalidov.pdf (11. 3. 2012).
- Kruse, D., Schur, L. (2003), Employment of people with disabilities following the ADA. *Industrial Relations*, 42, 1: 31–66.
- Milošević Arnold, V. (1998), Nekatere značilnosti socialnega dela v Sloveniji. *Socialno delo*, 37, 3–5: 213–244.
- Newton, R., Ormerod, M., Thomas, P. (2007), Disabled people's experiences in the workplace environment in England. *Equal Opportunities International*, 26, 6: 610–623.
- O'Brien, J., Dempsey, I. (2004), Comparative analysis of employment services for people with disabilities in Australia, Finland and Sweden. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 1, 3–4: 126–135.
- Oliver, M. (1990), *The politics of disablement*. New York: Macmillan Education.
- Parker Harris, S., Renko, M., Caldwell, K. (2014), Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political-economic and socio-cultural factors. *Disability & Society*, 29, 8: 1210–1275.
- Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2009 (2010), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/api2009_net.pdf (11. 4. 2012).

- Poročilo o uresničevanju Akcijskega programa za invalide 2007–2013 za leto 2012 (2014), Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/invalidi_vzv/Porocilo_API_za_leto_2012.pdf (14. 1. 2014)
- Rihter, L. (2004), Trendi razvoja državne blaginje. *Socialno delo*, 43, 2–3: 65–72.
- (2005), Globalization and its effects on pluralism in welfare states. *Social development issues*, 27, 1: 25–34.
- Russel, M. (2002), What disability civil rights cannot do: employment and political economy. *Disability & Society*, 17: 117–135.
- Smolej, S., Marčič, R., Boljka, U., Kobal Tomc, B., Nagode, M. (2011), *Raziskava o pravicah invalidov, ki jih zagotavlja država, in njihovem uresničevanju – Zbirka socialnih transferjev in drugih pravic invalidov s finančnim ovrednotenjem le-teh ter ocena njihove ustreznosti iz uporabniške perspektiv*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Tabaj, A., Rihter L., Vidmar, J., Toplak, L., Breclj, V. (2012), *Razvoj sistemskega modela zaposlitvene rehabilitacije*. Ljubljana: Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije – Soča, Razvojni center za zaposlitveno rehabilitacijo.
- Zakon o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (1983), *Ur. l. SRS*, št. 41/1983.
- Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (2010), *Ur. l. RS*, št. 94/2010.
- Zakon o socialnem podjetništvu (2011). *Ur. l. RS*, št. 20/2011.
- Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (2007), *Ur. l. RS*, št. 16/2007, 87/2011.
- Zaviršek, D. (2014 a), 'Those who do not work shall not eat' A comparative perspective on the ideology of work within Eastern European disability discourses. V: Rasell, M., Iarskaia-Smirnova, E (ur.), *Disability in Eastern Europe and the former Soviet Union: history, policy and everyday life (BASEES/Routledge Series on Russian and East European Studies, 94)*. London: New York: Routledge (184–203).
- (2014 b), Time for recognition: people with disabilities today. *Socialno delo*, 53, 3–5: 123–133.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (2010), *Letno poročilo za leto 2010*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
- (2011), *Letno poročilo za leto 2011*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
- (2012), *Letno poročilo za leto 2012*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.
- (2014), *Letno poslovno poročilo za leto 2014*. Ljubljana: zavod Republike Slovenije za zaposlovanje.

Ana Curk

JEZIK IN KOMUNIKACIJA V VSAKODNEVNIH SITUACIJAH

Zgodbe oseb z ovirami

V prispevku so povzete temeljne ugotovitve raziskave iz magistrske naloge »Diskurzi – jezik, komunikacijske dejavnosti in druge oblike interakcije: zgodbe oseb«. V prispevku avtorico zanimajo predvsem komunikacijske strategije med osebami z ovirami in ljudmi, ki nimajo posebnih ovir. V kontekstu avtobiografij oviranih se posebej osredotoči na usakdanje interakcijske scene med ljudmi z ovirami in tistimi, ki nimajo posebnih ovir, tako da vzpostavlja relacije med intimnimi medosebnimi odnosi in socialnim kontekstom.

Ključne besede: predsodki, diskriminacija, oviranost, neenakosti, interakcija.

Ana Curk je magistrica socialnega dela. Študij je dokončala na drugostopenjskem magistrskem programu socialno delo z družino. Kontakt: ana.curk1@gmail.com.

LANGUAGE AND COMMUNICATION IN EVERYDAY SITUATIONS – STORIES OF THE HANDICAPPED

In the paper I the main findings of the master's thesis "Discourses – language, communication and other forms of interaction: stories of the handicapped are presented". The author is mainly interested in the communication strategies among persons with handicaps and those without them. In the context of the autobiographies of the disabled, she focuses on everyday interaction between people with handicaps and those without specific obstacles, so that she establishes a relation between intimate interpersonal relationships and social context.

Keywords: prejudices, discrimination, disability, inequality, interaction.

Ana Curk is a Master of social work. She completed her studies at the second-level master's program of Social Work with Families. Contact: ana.curk1@gmail.com.

Uvod

V prispevku predstavljam zgodbe ljudi z ovirami, ki so mi jih zaupali. Ves čas namreč upoštevam, da je treba raziskovati življenjski svet ljudi, s katerimi se srečujemo socialne delavke in delavci. Tej temeljni usmeritvi v stroki socialnega dela velik pomen pripisuje tudi Urek (2005: 134), ki meni, da je poznavanje vsakdanjega življenja uporabnikov ključno in da se mora socialno delo osredotočati na konkretne izkušnje, na vsakdanji jezik uporabnikov – na osebne zgodbe ljudi.

K takemu načinu dela nas usmerjajo tudi konstruktivistični pristopi v socialnem delu, ki poudarjajo dialog, poslušanje in pogovor (Parton, O'Byrne 2000).

V rezultatih raziskave, ki sem jo opravila za svojo magistrsko nalogo (Curk 2015) in jo v nadaljevanju predstavljam v skrajšani različici, so predstavljene predvsem komunikacijske strategije med osebami z ovirami in ljudmi, ki nimajo posebnih ovir. V kontekstu avtobiografij oviranih se tako posebej osredotočam na vsakdanje interakcijske scene med ljudmi z ovirami in tistimi, ki nimajo posebnih ovir. Različna življenjska obdobja, ki jih osebe opisujejo v narativnem toku, ko sestavljajo osebne zgodovine, so nekakšno ogrodje, na katerega nizam vnaprej zastavljene raziskovalne teme. V procesu raziskovanja vsakdanjih interakcij med ljudmi z ovirami in tistimi, ki nimajo posebnih ovir, se ne omejujem zgolj na področje govorniške prakse ljudi – komunikacijske dejavnosti, ampak jih podobno kot Ule (2004: 198) razumem širše, kot materialne in duhovne prakse ljudi, vpete v ustaljene simbolne sisteme in družbena razmerja.

Osebe z ovirami v avtobiografijah razkrivajo veliko konkretnih načinov za vzpostavljanje uspešnih dialoških praks med ljudmi z ovirami in tistimi, ki nimajo posebnih ovir. V rezultatih moje raziskave so natančno opredeljene vedenjske sheme, ki jih intervjuvani interpretirajo in doživljajo kot pozitivne, in tudi tiste, ki se jim je v interakcijah bolj izogniti. Vse opise interakcijske strategije lahko tako socialne delavke in delavci preprosto razumemo tudi kot smernice za delo z uporabniki z ovirami.

OVIRANOST IN NEENAKOSTI

Prizadetost, hendikep, invalidnost in oviranost so sopomenke, ki jih uporabljamo, ko govorimo o najrazličnejših poškodovanostih na splošno in lahko pomenijo različne oviranosti, ne da bi natančno specificirale, o kateri vrsti oviranosti govorimo. Termini lahko označujejo: gibalno oviranost (npr. paraplegija, mišična distrofija), senzorno oviranost (npr. težave s sluhom, vidom), intelektualno oviranost (lažja, zmerna, hujša in huda duševna prizadetost), težave z duševnim zdravjem (npr. depresija, psihoza, shizofrenija, anoreksija), in to v povezavi z najrazličnejšimi neenakostmi in diskriminacijami, s katerimi se našteje kategorije ljudi srečujejo v vsakodnevnih situacijah (Zaviršek 2000: 7).

Oviranost je sestavljena kategorija, saj obsega dejansko oviranost, ki je lahko opazna ali pa tudi ne (depresija, rak ipd.), pa tudi dodatne, družbeno ustvarjene ovire, s katerimi se na najrazličnejših področjih vsakdanjega življenja (na ekonomski, družbeni, psihološki in simbolni ravni) srečujejo ljudje z ovirami (*op. cit.*: 7–8).

Oviranost je torej izkušnja, ki je zelo povezana z družbo in njeno organizacijo vsakdanjega življenja. Občutenje oviranosti je odvisno od tega, koliko se oseba lahko udeležuje običajnih dejavnosti, kot so vključenost v delovno okolje, možnosti za preživljanje prostega časa, dostopnost izobraževanja ipd. Oviranost tako lahko opredelimo tudi kot zgodovinsko kategorijo, saj je odnos do oviranosti zaznamovan z družbeno-kulturnim kontekstom in tudi obdobjem (*op. cit.*: 18).

Po mnenju Ule (2005) naj bi v sodobni družbi procesi podrejanja in dominacije potekali predvsem v zasebnosti. Obseg predsodkov in z njimi tesno povezane diskriminacije se ni zmanjšal, temveč se le drugače izražajo. Zavračanje »drugačnih« tako ni več neposredno, ampak postaja vse bolj neopazno in simbolno. Negativni odnos do »manjvrednih« posameznikov in skupin ljudi ne izraža več neposredno, predsodki se ne kažejo več kot zavračanje, sovraštvo, nasilje, ampak so posredni. Vzdržujejo jih prikriti načini diskriminiranja, kot so izogibanje stikom, ignoriranje, distanca, cinizem, pasivno odklanjanje ipd. (*op. cit.*: 21–25). Tudi Benokratis in Feagin (1986), podobno kakor Ule (2005: 22–23), kot sodobni obliki izključevanja, ki sta nadomestili odkrito fizično nasilje, pojmujeta ignoriranje in distanco. Menita, da smo v sodobnosti priče »prikriti in simbolni diskriminaciji«, ali kot to poimenuje Renner (2008), »kultiviranju nasilja«.

Oviranost tako razumem kot družbeni konstrukt, ki različne in enkratne izkušnje oseb z ovirami enači z nezmožnostjo in nesposobnostjo ter tako ustvarja sekundarno poškodovanost, ki je predvsem družbena (Zaviršek 2000).

METODOLOGIJA

Ključno raziskovalno vprašanje, na katerega poskušam odgovoriti v prispevku, je: s kakšnimi družbenimi odzivi se osebe z ovirami srečujejo v sferi vsakdanjega sveta?

Moja raziskava (Curk 2015) je bila glede na odnos do neposrednega izkustvenega gradiva empirična, glede na vrsto podatkov pa kvalitativna. Zbirala sem besedne opise oziroma pripovedi oseb z ovirami v vsakdanjih okoljih, s poudarkom na njihovih osebnih interpretacijah, pomenih in doživljanjih. Raziskavo lahko opredelim tudi kot narativno, biografsko. Središče raziskovanja so kratke življenjske zgodbe, poročila oseb z ovirami o njihovih življenjih, z njihovimi besedami (Urek 2005: 256–257). V drugem delu je raziskava glede na stopnjo v procesu spoznavanja eksplorativna, saj sem poskušala opredeliti tudi pozitivne interakcijske vzorce med osebami z ovirami in ljudmi brez posebnih ovir, ki v teoriji o hendikepu še niso opisani.

Za namen raziskave sem oblikovala podobna merska instrumenta, v obliki smernic za intervjuje. Prvi vprašalnik je namenjen tistim intervjuvancem, ki so ovirani od rojstva, drugi pa tistim, ki so oviro pridobili pozneje v življenju. Raziskovalne teme sem razdelila v več sklopov glede na naravne poteke v življenju respondentov. Prvi sklop vsebuje splošna vprašanja o intervjuvanki/intervjuvancu; v drugem sklopu se vprašanja nanašajo na rojstvo in zgodnje otroštvo; v tretjem sklopu so vprašanja o mladosti in prehodu v odraslost; zadnji, četrti sklop pa so vprašanja o odnosih z drugimi. V drugem merskem instrumentu, ki je namenjen tistim respondentom,

ki so oviro pridobili pozneje v življenju, sem vključila dodaten sklop vprašanj o življenjskih spremembah po pridobitvi ovire.

Populacija so vse osebe z ovirami – ne glede na vrsto ovire, torej tako gibalno, senzorno, intelektualno ovirani kot tudi osebe, ki imajo težave z duševnim zdravjem, ki živijo v Republiki Sloveniji na dan 23. 12. 2014. Vzorec je neslučajnostni, priložnostni, osebe sem izbrala po metodi »snežene kepe« in obsega pet oseb z oviro.

Podatke sem zbirala iz primarnih virov, zgolj z intervjuji. Tako sem poskušala dobiti poglodbene odgovore. Intervjuji, ki sem jih izvedla, so delno standardizirani odprti intervjuji.

Obdelava gradiva je bila kvalitativna. V postopku analize sem formulirala teorijo kratkega dosega.

Rezultati raziskave

Uvodni podatki

V raziskavi so sodelovali tri ženske in dva moška. Osebi s prirojeno oviro sta v primerjavi s tistimi, ki so oviro pridobili, mlajši. Intervjuvanca sta stara 25 in 26 let. Člani druge skupine, torej tisti, ki so oviro pridobili pozneje, pa so, če jih razvrstim od najmlajšega do najstarejšega, stari 49, 52 in 65 let. Osebe prihajajo iz različnih krajev: iz Podbrezij, Slovenske Bistrice, Ljubljane, Komna in Ribnice. Štirje torej prihajajo iz manjših krajev, samo eden od respondentov je iz urbanega okolja.

Vse osebe, s katerimi sem se pogovarjala, so gibalno ovirane, ena oseba je poleg tega ovirana tudi senzorno. Vzroki za prirojene in pridobljene ovire oseb so različne bolezni in poškodbe: prva oseba se je rodila brez obeh nog in brez ene roke, druga ima cerebralno paralizo, tretji so amputirali nogo, zaradi prometne nesreče ima težave tudi s sluhom, četrta oseba ima multiplo sklerozo, peta pa je preživela možgansko kap, že v otroštvu pa so ji ugotovili tudi redko sistemsko bolezen sklerodermijo.

Družinska zgodovina: spomini na otroštvo

Način opisovanja spominov na rojstvo in zgodnje otroštvo se med osebami, ki so ovirane že od rojstva, in tistimi, ki so oviro pridobile pozneje, precej razlikuje. Osebe s prirojeno oviro začnejo zgodbo tako, da pripovedujejo o svoji prirojeni telesni oviri, o zgodnji določitvi diagnoze (cerebralna paraliza), o prvih znamenjih drugačnosti, ki so bila posledica prezgodnjega poroda, natančno opišejo tudi vzroke za oviranost. Potem pa spregovorijo tudi o tem, kako je dejanska ovira zaznamovala nadaljnje poteke v njihovem najzgodnejšem obdobju.

Rodila sem se s sedmimi meseci, pri porodu je prišlo do možganske krvavitve, posledica tega je bila ta, da je bil prizadet center za ravnotežje. Od tod izvira moja bolezen, cerebralna paraliza. Pri porodu nisem takoj zajokala oziroma nisem takoj zadihala, tako da so posumili, da nekaj ni v redu. Ob rojstvu je bila diagnoza mnogo slabša, kot pa se je kasneje izkazalo. Rekli so, da ne bom govorila, hodila, niti sedela. Vse najslabše. (B)

Osebe, ki so oviro pridobile pozneje in v otroštvu še niso bile ovirane, avtobiografsko pripoved začnejo z opisovanjem utrinkov in drobnih vsakdanjih dogodkov iz zgodnjega otroštva, tudi na humoren način. Ob tem dogodke umestijo v širši kontekst, nekateri vključijo tudi kratke opise družbenega dogajanja, ki se ga spominjajo.

Sem iz obdobja informbiroja, starši so mi povedali, da je bilo takrat zelo težko. Za vsako stvar je bilo treba čakati v vrsti. S sestro sva hodila čakati v vrsto za kruh, mleko in vedno sva potem hitela domov. Spomnim se dogodka, ko je sestra kupila šalčke za kavo, če bo kdo prišel k nam na kavico. Nekje sem staknil kladivo in se igral z njim. Vse šalčke sem razbil s kladivom. Ni vedela, ali bi se jokala ali bi me tepla. Spomnim se tudi tega, da sva imela z bratom otroškega jahalnega konja, ki sem ga razrezal, ker me je zanimalo, kakšno meso ima. Bil sem nagajiv. (C)

Način življenja in družinske oblike

Večina intervjuvancev je odrasčala v jedrni, matični družini, ena oseba je bila nameščena v rejniško družino. Starejši respondenti omenijo tudi tradicionalno delitev vlog v družinah. Oče je predstavljen kot hranitelj družine, nekateri opišejo tudi značilno materinsko vlogo – kot nenadomestljivo vlogo podrejene ženske, ki je zaposlena večinoma z gospodinjskimi opravili in skrbjo za otroke.

Oče je veliko delal, v največji krizi je bil v službi tudi po šestnajst ur na dan. Videli smo ga samo ob nedeljah. Delal je kot krojač. Oče je delal, da nas je lahko preživel. Mama je bila doma. Včasih je bilo to drugače. Mama je živela suženjsko življenje, če lahko tako rečem. Bila je sama z otroki, tako da je imela veliko dela. (Č)

Domača oskrba/ustanova

Vsi intervjuvanci so odrasčali v domačem okolju. Nihče ni bil v posebnem zavodu. Posamezni povedo, da so bili vključeni tudi v vrtec. Že v vrtcu so otroke z oviro ločevali od »zdravih« v posebne oddelke. V posameznih primerih so bile osebe s prirojeno oviro najprej vključene v razvojne oddelke, šele pozneje pa so bile na željo staršev premeščene v običajni oddelek.

Medosebni odnosi in čustveno življenje v družini

Glede medosebnih odnosov v družinah intervjuvanih lahko ugotovim, da osebe s prirojeno oviro opisujejo določene odnosne značilnosti in vzorce, ki kažejo na to, da so bile v družinskih skupinah teh oseb zadovoljene nekatere temeljne psihološke potrebe (na primer temeljna potreba po povezanosti, pripadnosti, varnosti). Intervjuvani omenjajo razumevanje med družinskimi člani, izkušnjo sprejetosti, domačnosti v družini, podporo družine.

Zelo dobro, sprejeto, varno, domače, točno tako kot se otrok mora počutiti v družini. (A)

Osebe s pridobljeno oviro pa družinske odnose opredelijo drugače. Opišejo, da so skrbeli za mlajše brate in sestre. Spregovorijo tudi o vzgojnih pristopih staršev, ki so od njih, če so se želeli izogniti kazni, zahtevali poslušnost. Drugi intervjuvanci s pridobljeno oviro pa poročajo o za tisti čas značilnih družinskih vlogah, o odsotnosti očeta, ki je bil predvsem hranitelj družine.

Značilni odnosi z zunanjim svetom

Iz odgovorov intervjuvancev s prirojeno oviro lahko ugotovimo, da je povezanost teh družin z zunanjim svetom taka, kot je značilna za »dovolj dobre«, »zdrave« in »uspešne« družine (Čačinovič Vogrinčič 1998: 225–227). Govorijo o odprtosti družinske skupine in zaupljivi povezanosti s socialnim okoljem. Osebe s prirojeno oviro povedo, da so bile v družini in širši sorodstveni ter prijateljski mreži sprejete z odobravanjem ter da so drugi spoštovali njihovo enkratnost in tudi različnost, ki je posledica ovire. Povedo tudi, da so bili sorodniki, družinski prijatelji in znanci do njih spoštljivi in da so z njimi gradili enakovredne odnose. Nekateri to vedenje tudi pojasnijo. Menijo, da je bil za sprejemanje pri drugih ključen pozitiven odnos staršev do svojih otrok z oviro.

Glede na to, da so me starši lepo sprejemali, so me tudi drugi. Nihče me ni pomiloval, ali pa da bi se komu smilila. Starši so dajali tak vtis sorodnikom, zato so me tudi oni sprejemali. Sprejeta sem bila z odobravanjem, kljub temu da sem drugačna, posebna. Nisem čutila odpora. (B)

Stiki z vrstniki in vključenost pri skupnih aktivnostih

Intervjuvanci s prirojeno oviro se spominjajo predšolskega obdobja. Prve prijateljske stike z »neoviranimi vrstniki« so tkali predvsem v soseski in vrtcu. Povedo, da so v vsakdanjih

interakcijah z vrstniki doživljali sprejetost. Bili so vključeni in so sodelovali pri vsakdanjih, običajnih aktivnostih. S sprotnim prilagajanjem nekaterih dejavnosti pa so drugi upoštevali tudi dejanske ovire teh oseb.

Že kot otrok sem bila v družbi dobro sprejeta. Bila sem komunikativna. V vrtcu me je vzgojiteljica vključila v pevski zbor, spomnim se solo nastopa. Nisem imela občutka, da sem diskriminirana. Povsod sem bila vključena. Nobeden ni niti pomislil, da bi bilo kako drugače. (B)

Osebe, ki v otroštvu še niso bile ovirane, se iz predšolskega obdobja spominjajo predvsem prijateljskih stikov z vrstniki. Nekateri tudi na kratko predstavijo svoje prijatelje iz otroštva. Opišejo tudi skupne igre, ki so se jih, ko so bili otroci, igrali z vrstniki.

Nadaljevanje biografije: mladost in odraslost

Vključitev v izobraževalni sistem

Vsi intervjuvanci s prirojeno oviro so se vključili v šolski sistem, v redne programe.

Posamezni podrobno opišejo svojo zgodbo in spomine. Starši so morali zato, da so se lahko šolali na običajni osnovni šoli, zelo potruditi.

Imeli smo borbe, ker redno šolanje za otroke s cerebralno paralizo takrat še ni bilo možno. Zelo se je posploševalo: »Ima cerebralno paralizo in zato zmore samo to in to in to.« Brez da bi raziskali tvoje dejanske sposobnosti. Grozno, res. Res so nas kategorizirali na podlagi diagnoze. Zaradi nje naj bi bila nesposobna za veliko reči. Skoraj da ni bilo možnosti, da bi lahko poskusila živeti drugače. Hoteli so me vpisati v Kamnik v posebno šolo. To je šola za ovirane, duševno in telesno. [...] Še danes imam slab občutek, ko se peljem skozi Kamnik, čutim odpor. Tam sem morala risati risbice, pikice in podobno. Na podlagi tega so potem ugotovili, da nisem primerna za normalno šolo. Meni pa fina motorika ne gre tako dobro. Oče in mami sta vztrajala, da ne želita, da grem v Kamnik. V Kamniku, v šoli pa so bili prepričani, da vedo, kaj je zame najboljše. [...] Potem sta se obrnila direktno na ravnatelja osnovne šole v domačem okolju, v katero naj bi šla sicer. Pristal je na to, da lahko pridem poskusno, za kako leto. Potem so tudi v Kamniku pristali, da mogoče pa lahko, zgolj za kako leto. [...] Kasneje me niso nikoli več nič spraševali, ker so dobili mnenje ravnatelja, da napredujem. Celotno osnovno šolo sem bila odlična. (B)

Iz tega so razvidni značilni odnosi dominance in podrejenosti, ki kažejo na neenakomerno distribucijo moči v družbi in na sistemsko diskriminacijo, ki od oseb z ovirami želi zgolj izpolnjevanje pričakovanj večine. Izkušnje respondentke potrjujejo nekatere diskriminatorne prakse dominantne skupine, ki jih opisuje Zaviršek (2000: 80–95).

Vzorci neenakosti (abstrahirana raven odgovorov):

- pokroviteljstvo – komisija za usmerjanje predlaga vključitev v prilagojen program šolanja;
- segregacija ljudi z oviro v ločene, posebne institucije;
- odrekanje enakih zmožnosti in možnosti;
- uporaba dvojnih meril – dokazovanje zmožnosti in sposobnosti;
- generalizacija in unifikacija zmožnosti in sposobnosti – obravnavanje ljudi z oviro, kot da gre za homogeno skupino;
- kategorizacija ljudi z oviro.

Poleg diskriminatornih praks, ki so imele negativen vpliv, pa nekateri omenjajo tudi pozitivno diskriminacijo v šolskem sistemu (določene individualne prilagoditve pri izvajanju programa in druge oblike pomoči).

Vsakdanji dogodki, spomini na osnovnošolsko obdobje

Intervjuvanci s prirojeno oviro so prav zaradi možnosti vključitve v običajno okolje razvili prijateljske stike z vrstniki, ki nimajo posebnih ovir. V vsakdanjih interakcijah s sošolci so se počutili sprejete. Nekateri povedo, da so jim vrstniki pomagali tudi pri gibanju in mobilnosti po šoli.

Usmeritev po osnovni šoli

Intervjuvanca s prirojeno oviro sta se odločila za nadaljevanje šolanja na ekonomski gimnaziji oz. srednji ekonomski šoli. Dve osebi iz skupine intervjuvancev, ki so oviro pridobili pozneje, pa na srednji ekonomski šoli in srednji trgovski šoli. Tretji v tej skupini se je po osnovni šoli usmeril in si izbral poklic in ga začel tudi opravljati.

Odnosi z vrstniki v obdobju mladostništva

Tudi v srednješolskem obdobju sta intervjuvanca, ki sta ovirana od rojstva, navezala stike z »zdravimi« vrstniki in ti so ju sprejeli v svojo družbo. Oseba s prirojeno oviro podrobno opiše vsakdanji dogodek iz biografije, ko pripoveduje o tem, kako se je pri sedemnajstih letih prvič pripravljala na druženje s prijatelji za vikend:

Fajn je bilo. Pri sedemnajstih sem šla prvič ven. Bil je cel podvig. Kaj bom oblekla? Kdaj pridem domov? S kom grem ven? Mama je bila zelo nervozna. Telefon je imela kar pod vzglavnikom, če bi bilo kaj narobe. Zdaj pa se je že navadila. Skoraj noben vikend me ni doma. (B)

Intervjuvani, ki so oviro pridobili, pa opišejo aktualne, vzpostavljene prijateljske mreže. Nekateri so v obdobju odraščanja razvili močan občutek pripadnosti v vrstniških skupinah; zanje so te socialne mreže pomenile tudi pomembno življenjsko podporo.

Izbira in nadaljevanje šolanja na fakulteti

Intervjuvanca v prvi skupini sta se odločila za nadaljevanje šolanja na fakulteti. Oba s prvo izbiro študija nista bila zadovoljna in sta se pozneje prepisala na drugo fakulteto. Eden zdaj končuje študij na Fakulteti za poslovne vede, druga pa na Fakulteti za socialno delo.

Ob tem omenita tudi spoštljiv in razumevajoč odnos profesorjev in poudarita pomen fleksibilnosti, ki je ključna za to, da lahko študirata znotraj običajnega izobraževalnega sistema.

V drugi skupini respondentov se nihče ni odločil za šolanje na fakulteti.

Življenjski poteki na prehodu v samostojnost

Intervjuvanci s prirojeno oviro povedo, da je bila odločitev za študij med drugim zanje tudi velik preizkus samostojnosti in zmožnosti za neodvisno življenje. Do tedaj so v njihovih življenjih vse potrebno zagotavljali starši, saj so jim zagotavljali čustveno in instrumentalno pomoč v okviru podpornih družin. Za doseganje avtonomije pa je bilo treba življenje na novo organizirati. Pri tem je pomembna mobilnost – organizacija prevozov in potrebne arhitekturne ter druge prilagoditve, ki so pogoj za uspešno samostojno življenje. Respondenta izrazita visoko stopnjo zadovoljstva s svojo življenjsko situacijo, ki je povezana prav z doseženo avtonomijo in neodvisnostjo.

Zame je bil prehod na faks velik izziv. Prej so ves čas za mano stali starši. Preizkusila sem se v samostojnosti, predvsem v tem, ali bom tudi v prihodnosti sposobna samostojno živeti. Vidim, da z določenimi prilagoditvami lepo funkcioniram. V stanovanju imam nižji štedilnik, v kopalnici potrebujem držala, nujno je tudi dvigalo. Kar se mobilnosti tiče, se moram prilagajati, vozim se s kombijem ali taksijem, včasih se peljem tudi s sošolkami. Živim popolnoma samostojno, razen za prevoze poskrbi društvo. Včasih grem tudi na avtobus. Hoduljo da šofer k prtljagi. Na vlak ne hodim. Tisti stari vlaki so popolnoma nedostopni. Nemogoče je, da grem gor. Tudi LPP je zame nedostopen, ker bi me preveč premetavalo. Drugače pa si vse po potrebi prilagodim. Na primer, ker imam težave s fino motoriko in si težko zavežem čevlje, to rešim tako, da si priskrbim take z ježki. (B)

Intervjuvanci, ki so oviro pridobili pozneje, v odrasli dobi, pa svoje prehode v samostojnost opisujejo tako, da iz biografskih dogodkov sestavljajo osebno zgodovino. Izpostavljajo

nekatero ključne in tudi naključne izbire ter izkušnje, ki so pomembno vplivale na njihovo nadaljnje življenje: služenje vojaškega roka, zaposlitev, ekonomska migracija, partnerstvo in starševstvo. Posamezniki jih nanizajo glede na časovno zaporedje in ustvarijo urejeno sosledje pomembnih dogodkov. V kratki pripovedi strnejo različne izkušnje, vse od ločitve in selitve v podnajemniško stanovanje do izgube zaposlitve, nove službe in nakupa stanovanja.

Življenje po pridobitvi ovire

Razlogi, vzroki za nastanek ovire

Intervjuvani, ki so oviro pridobili pozneje, navajajo razloge za gibalno oviranost. Opisujejo različne vzroke, kot so amputacija noge zaradi zamašitve žile, možganska kap in multipla skleroza.

Odnos do ovire

Vsak od intervjuvancev na svoj način opiše trenutke spoznanja in spoprijemanja z dejansko oviro. Gre za globoke spomine oseb, ki se jim je življenje na lepem popolnoma spremenilo.

Terapevtka mi je rekla, naj se usedem na posteljo, da se bom presedla na voziček. Ko sem se po približno enem mesecu usedla, se mi je v glavi močno vrtelo. [...] Potem mi je terapevtka rekla, naj počasi vstanem. Šele takrat sem ugotovila, da ne morem stati na nogah. Terapevtka je rekla, da ve, da ne morem stati in da naj se je primem okrog vratu. Jaz pa sem ji rekla, da tudi roke ne morem dvigniti. Povedala mi je, da tudi to ve. Sesedla sem se nazaj na posteljo in začela jokati in kričati. Tisti trenutek sem dojela. Kričala sem. (D)

Odzivi in vplivi: družina

Intervjuvanci opisujejo različne odzive svojcev po tem, ko so izvedeli za njihovo gibalno oviro. Opisujejo predvsem spremembe v odnosnih vzorcih in vedenju bližnjih.

Ravnanja pomembnih drugih lahko razvrstim na tista, ki so jih osebe s pridobljeno oviro razumele in interpretirale pozitivno (podporni odzivi sorodnikov, zaskrbljenost svojcev, obiskovanje v bolnišnici in domu za stare, finančna pomoč), in na tista vedenja, ki so jih doživljale negativno (nelagodje, odsotnost sočustvovanja in tolažbe pri svojcih, bližnji so zanikali njihove zmožnosti, sposobnosti za okrevanje in rehabilitacijo, pomembni drugi so jih zaničevali ter jim pripisovali odgovornost in krivdo za pridobitev ovire, postopno odtujevanje med partnerjema, konflikti in razpad partnerske skupnosti).

Še vedno mislim, da si tega ne zaslužim, saj zanju nisem naredila vsega, onidve pa sta zame naredili več kot vse. Šest mesecev sta me vsak dan obiskovali v bolnišnici in na Soči. Ko sem bila še s partnerjem in mi je kar naprej govoril, da naj se pogledam, kakšna sem, da ne bom nikoli več hodila. Odrival me je stran. Če bi mi to rekel kdo od znancev, mi ne bi bilo tako hudo, težko mi je bilo zato, ker je to rekel on. On, ki bi mi moral pomagati in me spodbujati. To se pa res pozna, če te kdo od domačih zatira. Ne moreš napredovati, zelo nazaduješ. Psiha trpi. (D)

Pri opisovanju negativnih odzivov sem ugotovila, da ti vsebujejo ne samo konkretna ravnanja, ampak tudi pomanjkanje pozitivnih vedenj, ki so jih intervjuvanci pogrešali, saj so jih od najbližjih oseb pričakovali.

Institucionalno varstvo

Predvsem tiste osebe, ki so oviro pridobile, so po končanem zdravljenju in intenzivnih rehabilitacijah začele iskati primerno namestitev. Nekatere so se odločile za institucionalno varstvo, saj stanovanje v domačem okolju zanje ni bilo več primerno. Drugi so se za namestitev v domu za stare odločili, ko je bolezen tako napredovala, da so potrebovali pomoč pri vsakodnevni

negi in osnovnih življenjskih opravilih pa tudi pri temeljnih dnevnih aktivnostih.

Iz opisov intervjuvanih lahko sklepam na slabo razvito mrežo socialnih storitev v skupnosti, ki bi osebam z oviro omogočila življenje v domačem okolju. Kljub številnim pobudam je v sodobnosti še vedno zelo opazna segregacija ljudi z oviro v ločene, posebne, totalne institucije. Po mnenju nekaterih intervjuvancev, ki to doživljajo na lastni koži, je institucionalno varstvo nesprejemljiva in neustrezna oblika pomoči.

Samo eden od intervjuvanih s pridobljeno oviro iz druge skupine se je po pridobitvi ovire vrnil v domače okolje. V skupnosti pa že ves čas živijo mlajše osebe s prirojeno oviro, ki so bile vse življenje vključene v običajno okolje.

Spremembe

Pridobitev ovire je gotovo spremenila življenjske poteke oseb. Ko sem jih povprašala, kako se jim je življenje spremenilo, so odgovorili, da je precej drugače, da so postali bolj odvisni od drugih in da je njihov življenjski ritem upočasnen. Posamezni povedo, da so se spremenili tudi osebnostno. Spregovorijo o depresiji in obupu, ki so ga doživljali v obdobju, ko so bili popolnoma nemočni in odvisni od pomoči drugih.

Na depresijo vpliva tudi vreme. Če je en teden megla in ne grem ven, me začne tiščati v prsih in ne morem dihati. Nazadnje sem poklicala zdravnico, ki mi je povedala, da sem najverjetneje depresivna. Rekla sem ji, da je to nemogoče, da sem na splošno dobre volje. Odgovorila mi je, da še sama ne vem, da sem depresivna, da pa se moram zavedati, da so za mano velike spremembe. In je imela prav, prej sem bila polno zasedena, veliko sem delala. Delala sem kot gospodinjstva pomočnica, pa še eno majhno njivico sem imela, da sem pridelovala zelenjavo. Potem pa, kar naenkrat, nisem mogla več niti do stranišča, še zato sem mogla nekoga prositi za pomoč. To je bil velik šok. Takrat, ko še do stranišča nisem mogla, bi, če bi lahko, gotovo skočila čez balkon. Tako hudo je bilo. Še dobro, da nisem mogla do balkona. Ko pa sem enkrat toliko okrevala, da sem šla lahko sama do stranišča, me je minila tudi želja, da bi se vrgla z balkona. Rekla sem si, da se ne splača več. Na začetku sem toliko časa ležala v postelji, da sem sama sebi obljubila, da se nikoli več ne bom »brez zveze« ulegla. (D)

Ljubiteljske dejavnosti in druge aktivnosti

Intervjuvani povedo, kaj jih v življenju veseli, kaj radi počnejo in ob katerih aktivnostih se sprostijo. Mlajše osebe s prirojeno oviro spregovorijo o velikih, življenjskih dosežkih v vrhunskem športu (svetovni rekord na paraolimpijskih igrah v plavanju) in na glasbeni sceni in v drugih dejavnostih, ki bogatijo njihov vsakdan. Naštejejo ljubiteljske dejavnosti: solo petje, pisanje knjige, novinarstvo, glasbena skupina, druženje s prijatelji, kino, kolesarjenje, plavanje.

Mlajše osebe so osredotočene na svoje zmožnosti, sposobnosti, uspehe in cilje, intervjuvanci iz druge skupine pa se osredotočajo na to, kar so izgubili, opustili, na tisto, česar ne zmorejo več.

Odnosi z drugimi

Pomembni drugi

Osebe naštejejo pomembne druge, ki sestavljajo njihovo družinsko in prijateljsko mrežo. Za nekatere so to otroci, s katerimi imajo zaupen in prijateljski odnos, za druge starši, bratje in sestre, trener, dekle.

Vsakdanje interakcije, komunikacije

V središču tega sklopa so odnosi, ki jih osebe z ovirami v vsakodnevnih situacijah vzpostavljajo z ljudmi, ki nimajo posebnih ovir. Vedenja so razdeljena na tista, ki jih respondenti opisujejo

in doživljajo kot pozitivna, in na tista, ki nanje delujejo negativno. Nekatere interakcijske sheme povzemam iz teorije, opisuje jih tudi Zaviršek (2000: 80–95), druge so njihova modificirana različica. Dodajam tudi nove premise, vse postavke pa izhajajo neposredno iz odgovorov intervjuvanih:

- sproščenost, neobremenjenost, uporaba humorja v vsakdanjih interakcijah;
- enakovreden odnos in enaka obravnava;
- pozitivne spodbude in opora drugih;
- doživljanje sprejetosti v vsakdanjih interakcijah;
- odprtost za pogovor;
- pozitivna nebesedna sporočila;
- pomoč;
- odsotnost pomilovanja;
- skupno proslavljanje uspehov in dosežkov.

Ko sem s svojimi ljudmi, se kjerkoli in kadarkoli počutim dobro. S prijatelji smo sproščeni, ne pazijo na to, kaj bodo rekli zato, ker sem hendikepirana. (B)

Vsi intervjuvani so večkrat spregovorili o pomoči, ki jo potrebujejo. Prav pogostost pojavljanja te teme v različnih sklopih raziskave kaže na to, da odnosom, ki se vzpostavljajo na podlagi zagotavljanja pomoči, intervjuvani pripisujejo velik pomen. Interakcijske scene, ki se oblikujejo v tem kontekstu, lahko intervjuvani doživljajo pozitivno ali pa tudi ne. To je precej odvisno od namere tistih, ki pomoč zagotavljajo. Dobronamerna pomoč se lahko hitro sprevrže v odnose dominance in podrejenosti, ko je oseba z oviro prepoznana kot infantilna in inferiorna. Intervjuvani pomoč, ki jo želijo in je v skladu z njihovimi dejanskimi potrebami, večinoma doživljajo kot pozitivno gesto, v nasprotju z nezaželeno, vsiljeno pomočjo.

Pri odraslih so odzivi večinoma pozitivni, vsi mi želijo pomagati. Dostikrat ne želim, da bi mi pomagali, ker če me nekdo narobe potegne, me lahko hitro prevrne. Dostikrat se lažje sama premikam in lovim ravnotežje, kot če se me kdo dotika. Sama vem, kako se moram gibati, da ne padem. (D)

Tole pa je nabor medosebnih vzorcev, ki jih osebe z ovirami opredeljuje kot nezaželene in moteče:

- manifestacije predsodkov v zasebni sferi vsakdanjega sveta;
- vzpostavljanje distance, izogibanje stikom, marginalizacija;
- nelagodje;
- strah;
- pomilovanje, usmiljenje;
- pokroviteljstvo;
- podcenjujoč odnos;
- negativna nebesedna sporočila.

Moti me, ko pride sestanovalka do mene in me počoha po glavi in mi govori: »Ma, boga ti, ma boga.« Najraje bi jo brcnila, če bi jo lahko. Nobeden si ne želi, da bi ga drugi pomilovali. (Č)

Večinoma mi hočejo vsi pri vsem pomagati. [...] Še nekaj časa po operaciji, ko sem prišla iz bolnice domov, so se drugi do mene vedli pokroviteljsko. [...] Mislila sem si, da je mogoče res, da sem neboljena. Sedaj tega ne mislim več, postavila sem se nazaj na svoje noge. (D)

Nekateri intervjuvanci spregovorijo še o eni o zanimivi temi. Pomembna, a pogosto spregledana sestavina človeških interakcij je tudi naša najgloblja notranja usmerjenost. Ule (2004: 198) meni, da so diskurzi tudi duhovna praksa ljudi. Naše misli so gonilo vsega in vplivajo na medosebni svet, čeprav molčimo. Omenjeni intervjuvanci omenjajo pomembnost nebesednih sporočil.

Diskriminacija – neprimerno ločevanje

Na vprašanje, ali so bili kdaj diskriminirani zaradi katerekoli osebne značilnosti, večina intervjuvanih odgovori pritrdilno. Vsakdanje interakcijske sheme vključujejo diskurzivno

diskriminacijo, začudenje in pomisleke ljudi, ki nimajo posebnih ovir, ter ustvarjanje nevidnosti in ignoriranje ljudi zaradi ovire. Omenijo pa tudi izkušnje odkrite nestrpnosti in sovražnosti. V nekaterih primerih je diskriminacija posledica strahu ljudi, da bi se stigma prenesla nanje.

Nekaj časa nazaj sem imela tudi neprijetno izkušnjo s taksistom. Ko je prišel in videl, da imam hoduljo, sem takoj začutila, da ima do mene odpor. Tudi na njegovem obrazu sem videla, da mu nisem všeč in da mu je vse skupaj odveč. Vozil je tako hitro, da me je na zadnjem sedežu v avtomobilu premetavalo levo in desno. Vozil je z ihto in jezo. Na koncu sem mu pustila nekaj drobiža. Odgovoril mi je, da to je pa gotovo za pomoč in da bi mu lahko plačala še več. (B)

Več intervjuvancev omenja tudi sovražni odziv drugih oseb, ki pripadajo »njihovi lastni skupini«, torej kategoriji ljudi z ovirami.

Ja, in to od gospe, ki je prav tako na vozičku. Skupaj sva se peljali z dvigalom. Pritisnila sem na tipko in me je začela napadati, da sem nesposobna, da se ne znam peljati. (Č)

Razmere v javnosti

Na te partikularne relacije med posamezniki, ki jih ustvarjamo večinoma v zasebni sferi, pa lahko pogledamo tudi iz bolj oddaljene perspektive. Prav simbolne družbene prakse na makroravni pomembno vplivajo na naše dojemanje in dejavnosti v vsakdanjem svetu.

Nekateri intervjuvanci ugotavljajo pozitivne premike v družbeni sferi. Menijo, da so ljudje z ovirami vse bolj vključeni v vsakdanje življenje v skupnosti. Povedo tudi, da imajo ljudje do te kategorije ljudi na splošno bolj pozitiven odnos in so do njih prijaznejši kot v preteklosti. Ob tem opišejo enakovredne odnose v socialnem okolju, ki večinoma temeljijo na odprtosti in zaupanju.

Drugi vidijo družbeno konstelacijo drugače in predstavijo nekatere družbene ostaline, anahronizme, ki jih pozitivni premiki še niso dosegli. Intervjuvanci povedo, da pripadniki večinske skupine osebam z ovirami še vedno »lepijo nalepke«, temelječe na bolj ali manj odkriti antipatiji, ki izvira iz preprostih prepričanj, poenostavitev, predsodkov in vrednostnih ocen. Predsodke, ki so po mnenju nekaterih posledica vzpostavljene distance, velikokrat izražajo s prikrito pasivnostjo in brezbriznostjo.

Intervjuvanci opažajo tudi negativne reprezentacije ljudi z ovirami v medijih, ki o njih še vedno pogosto poročajo v negativnih kontekstih.

Mislim, da se preveč govori o tem, kako smo hendikepirani zapostavljeni, na primer tudi v medijih so podobe hendikepiranih večinoma negativne. Pogrešam pozitivne prispevke. Premalo poudarjajo naše zmožnosti in sposobnosti. Preveč se govori o tem, kako je sistem krivičen, kako se nič ne da spremeniti, preveč je pritoževanja. Saj do neke mere se strinjam s tem. Ni enostavno, veliko je ovir, kljub vsem prizadevanjem, da smo enaki in da imamo enake pravice, se moramo hendikepirani bolj dokazovati in potrjevati. (B)

Nekateri kot posebno obliko diskriminacije ljudi z ovirami v skupnosti omenjajo tudi arhitekturne ovire. Gre za omejevanje in preprečevanje dostopa do družbenih dobrin. Neizogibni posledici tega sta marginalizacija te manjšinske skupine in potiskanje na rob družbe.

Ljudje z ovirami tako pogosto sploh nimajo možnosti, da bi lahko živeli v domačem okolju. Intervjuvanci omenjajo segregacijo v posebne ustanove in »prisilno bivanje« v domu za stare ljudi. Osebe z ovirami, mlajše od 65 let, so lahko tam nastanjene le izjemoma (starost 65 let je namreč zakonsko določena meja, ko oseba postane upravičena do institucionalnega varstva), če podpišejo izjavo, da se zavedajo in strinjajo, da bodo bivale v instituciji, ki je namenjena drugi populaciji. V resnici pa nimajo alternative.

In potem imajo še tak odnos, da moraš biti vesel, da si sploh lahko tukaj, ker si mlajši od petinšestdeset let. Če si hendikepiran, v naši državi nimaš kam iti. Nikomur se zaradi tega ne moreš pritožiti. (Č)

Večina oseb z ovirami, ki bivajo v domu za stare ljudi, je omenila nepovezanost in individualizem znotraj ustanove ter prevelike starostne razlike med stanovalci. So tudi primeri, ko so osebe spregovorile o nekaterih posebnostih, ki so značilne za življenje v domu za stare ljudi. Opisi spominjajo na fiktivna razmerja v panoptikumu, ki temeljijo na nenehnem potencialnem nadzoru vseh podrobnosti človekovega življenja. Ta oblastna razmerja, značilna za različne totalne institucije, pa se potem vtisnejo v ljudi same, da nase prevzamejo prisile oblasti (Foucault 2004: 219–222).

Zaposleni v domu nas ves čas analizirajo, praktično vedo o nas vse. Vedo, kdaj smo dobre volje, kdaj smo slabe volje, kdaj si zaljubljen, kaj delaš, in to je moteče. (Č)

Sklep

Ljudje ustvarjamo svoje življenjske svetove v različnih družbenih kontekstih in oblikujemo vrednostne sisteme, ki se med seboj razlikujejo. Ljudje, ki pridejo »po moč«, pogosto ne dobijo podpore, ki jo potrebujejo, ampak so v procesu pomoči še dodatno zaznamovani (Flaker 2012: 111).

Do pomoči so vedno bolj upravičeni le tisti, ki so pripravljeni v zameno zanjo izgubiti sebe. Človek postane problem, ki ga drugi izključijo in odrinejo na rob, zato da lahko družba – prazna, iztrošena, nekreativna in brez sanj – funkcionira. (Ibid.)

Za sprejemanje pa je treba razširiti pogled. Le s širokim pogledom lahko povežemo na videz nepovezane stvari in dogodke, le tako lahko ustvarimo prostor, kjer drugačni lahko ustvarijo svoj svet. Leskošek (2005: 9) podobno razume toleranco ali strpnost, ko govori o načinu bivanja, kjer so v odnosih v ospredju

spoštovanje, sprejemanje in cenjenje bogate raznolikosti svetovnih kultur, načinov izražanja in oblik človečnosti, humanosti. [...] Omogočajo jo znanje, odprtost, komunikacija in svoboda misli, zavesti ter prepričanj. [...] Je aktivna drža, ki je posledica zavedanja pomena univerzalnih človekovih pravic in svoboščin ne le zase, temveč predvsem za druge.

Ko na koncu prispevka na svoje raziskovalno delo pogledam iz bolj oddaljene perspektive, lahko ugotovim, da je bila zadana naloga zahtevna, saj so partikularne človeške interakcije, ki so ves čas v fokusu raziskovanja, velikokrat težko ulovljive in zahtevne za interpretacije. Poleg tega pa je bilo življenjske zgodbe intervjuvanih včasih težko sistematizirati, saj glavne zgodbe prehajajo v številne podzgodbe, preteklost in sedanjost pa se prepletata. Interakcijske sheme, ki sem jih oblikovala, tako ostajajo odprte in nedokončane.

Viri

- Benokrat, N. V., Feagin, J. R. (1986), *Modern sexism: blatant, subtle, and covert discrimination*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Curk, A. (2015), *Diskurzi – jezik, komunikacijske dejavnosti in druge oblike interakcije: zgodbe oseb z ovirami*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (magistrska naloga).
- Čacinovič Vogrinčič, G. (1998), *Psihologija družine: prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Flaker, V. (2012), *Vito Flaker@Boj za: Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba/*cf.
- Foucault, M. (2004), *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- Leskošek, V. (ur.) (2005), Uvod: med nestrpnostjo in sovraštvom. V: Breznik, M., Dragoš, S., Hanžek, M., Kozinc, N., Leskošek, V., Mencin Čeplak, M., Ule, M., Ž. Žagar, I., *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Parton, N., O'Bryne, P. (2000), *Constructive social work: towards a new practice*. Palgrave: New York.
- Rener, T. (2008), O življenju med filozofi in plemenskim govedom. *Narobe*, 2, 7: 24–25.

- Ule, M. (2004), *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- (2005), Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V: Breznik, M., Dragoš, S., Hanžek, M., Kozinc, N., Leskošek, V. (ur.), Mencin Čeplak, M., Ž. Žagar, I., *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Urek, M. (2005). *Zgodbe na delu: pripovedovanje, zapisovanje in poročanje v socialnem delu*. Ljubljana: Založba/*cf.
- Zaviršek, D. (2000), *Hendikep kot kulturna travma: historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba/*cf.

Tadeja Kodele, Nina Mešl (ur.) (2016)

Družine s številnimi izzivi: soustvarjanje pomoči v skupnosti

Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, str. 178,
ISBN 978-961-6569-57-6

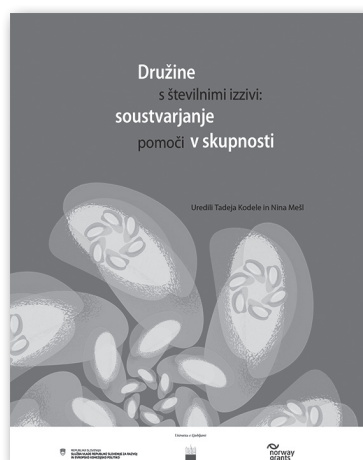
Znanstvena monografija *Družine s številnimi izzivi: soustvarjanje pomoči v skupnosti* prinaša pomemben prispevek k razvoju znanosti socialnega dela, saj prikazuje pomembnost uporabe razvitih konceptov socialnega dela v praksi, prav tako pa jih hkrati v praksi in za prakso znanstveno razvija. Zato so znanstveni rezultati ne le bolj razvidni, temveč tudi uporabnejši, kot smo tega sicer vajeni pri klasičnem raziskovanju. To je verjetno prva monografija na področju znanosti in stroke socialnega dela v Sloveniji, ki hkrati združuje konkretno delo in raziskovanje.

Delo prikaže širšo družbeno problematiko družin, ki se v današnjem času srečujejo s številnimi in medsebojno krožno povezanimi življenjskimi izzivi, kot so šolski neuspeh otrok, nezaposlenost, revščina, fizična neaktivnost in socialna izključenost. V praksi pogosto spregledane problemske situacije družin pa niso izziv le za družine same, temveč tudi za socialne delavke, saj je njihova najpomembnejša naloga ustvarjanje pogojev za varen prostor za pogovor, kjer se bodo s filigranskim delom v delovnem odnosu soustvarjale nove zgodbe, zgodbe o premaganih težavah in novih generacijah teh družin, katerih člani bodo učno uspešnejši, družbeno bolje sprejeti, socialno bolj vključeni in bolj zdravi.

Monografija je aktualna, ker je nastala prav v času, ko se poklic socialne delavke redefinira. Čeprav je znanost socialnega dela razvila specifične teoretske koncepte in pristope za delo v praksi, se socialne delavke v praksi vedno pogosteje ukvarjamo z reševanjem socialnih problemov na administrativen način. Monografija pa s svojim inovativnim pristopom v raziskovanju ne le predstavi konkretne uporabe konceptov socialnega dela v praksi, temveč razišče in potrdi tudi njihovo učinkovitost. Zato je delo opora socialnim delavkam pri njihovem delu, omogoča novo učenje za prakso, hkrati pa tudi daje podporo poklicu socialne delavke, saj poudarja njegovo specifičnost – torej delo s koncepti soustvarjanja v delovnem odnosu in izvirnem delovnem projektu pomoči.

Zato je pomembno in uporabno učno gradivo za učenje socialnih delavk, ki že delajo v praksi, kot tudi za tiste, ki se šele začenejo učiti za poklic socialne delavke. Čeprav je bil poudarek avtoric pri raziskovanju na socialnem delu z družinami, je monografija uporabna tudi pri razvijanju osebnega socialnodelovnega pristopa na drugih področjih socialnega dela, saj prikazuje koncepte podpore in pomoči, ki so pomembni, specifični in uporabni v socialnem delu na sploh.

Monografija pa ni pomembna le kot učno gradivo, temveč pomeni pomembno podporo stroki socialnega dela. Vsebuje namreč zelo pomembno sporočilo o tem, kaj socialno delo je, s čim se ukvarja in kaj je njegova specifičnost. Predvsem poudari pomembnost vzpostavljenega delavnega odnosa s sogovorniki, uporabe jezika soustvarjanja, pridruževanja družini tam, kjer je, da se lahko vzpostavijo enkratni delovni projekti pomoči, ki presegajo trenutno v praksi pogosto upravno in administrativno usmerjenost obravnave številnih izzivov družin in tudi posameznikov.

Monografija torej ni za socialne delavke le možnost učenja in konkretno orodje za direktno delo v praksi, temveč tudi pomoč in spodbudo za to, da si bomo na podlagi relevantnih rezultatov raziskovanja teorije v praksi in za prasko socialnega dela dovolile razmišljati o socialnem delu in ga udejanjati.

Monografija se ukvarja s temami, aktualnimi tudi za druge stroke, institucije in državne organe, saj so predstavljeni izzivi družin zanimiva iztočnica za aktivacijo zdravstva, šolstva, mestnih občin in drugih. Gledano iz te perspektive lahko monografija pomeni začetek soustvarjanja in povezovanja številnih strok in institucij kot izziv za skupno soustvarjanje pomoči družinam s številnimi izzivi, s temeljnim ciljem, da se izboljša tako položaj družin na mikroravni kot tudi položaj družbe na makroravni.

Ker pa monografija obravnava tudi vprašanja, povezana z drugimi strokami (zdravstvo, šolstvo idr.), je lahko uporabna tudi kot temelj za začetek sodelovanja in soustvarjanja skupnih projektov različnih strok, ki bi, glede na rezultate raziskave, prikazane v monografiji, pripomogle k številnim pozitivnim rezultatom pri premagovanju različnih izzivov družin kot tudi posameznikov v sodobni družbi.

Sanja Sitar Surič

Tadeja Kodele, Nina Mešl (ur.) (2016)

Co-creating processes of help: collaboration with families in the communityLjubljana: Faculty of Social Work, str. 165.
ISBN 978-961-6569-58-3.

Soustvarjanje procesov pomoči: sodelovanje z družinami v skupnosti bi se v slovenskem prevodu glasil naslov znanstvene monografije, ki je rezultat dela trinajstih avtoric in avtorja, sodelujočih v interdisciplinarnem projektu *Helping families in the community: the co-creation of desired changes for reducing social exclusion and strengthening health*. Omenjeni projekt je potekal od februarja 2015 do septembra 2016 in je nadaljevanje predhodnega projekta istih partnerjev, izvedenega med letoma 2009 in 2014 – daljšega raziskovalnega sodelovanja treh raziskovalnih področij: socialnega dela, športa in delovne terapije.

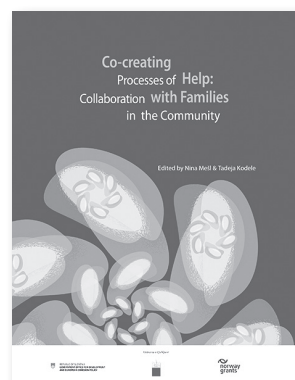
Monografija, ki jo sestavlja sedem poglavij, je razdeljena na dva vsebinska sklopa. Prvi del obsega predstavitev socialnega dela z družinami in njegovih specifičnih konceptov, razvitih v Sloveniji (prva štiri poglavja), in je, kot menita urednici, izpolnitev želje avtoric, da bi v tujini predstavili razvoj dogajanja na tem področju v slovenskem prostoru. Drugi del (zadnja tri poglavja) pa obsega prispevke drugih partnerjev, ki predstavljajo različne tematike, povezane z družinskimi življenjem in kažejo različne vidike skrbi za kakovost (so)bivanja v družinah.

Prvo in drugo poglavje ponujata bralki, bralcu teoretsko podlago za razumevanje v nadaljevanju prikazane metodologije in rezultatov raziskovanja za del projekta, ki obsega socialno delo z družinami s številnimi izzivi. Jasno so opredeljeni paradigma socialnega dela z družinami in koncepti, ki jih avtorice uporabljajo v knjigi. V prvem poglavju *Socialno delo z družinami: teorija in praksa soustvarjanja procesov podpore in pomoči*¹ avtorica Gabi Čačinovič Vogrinčič poveže vse koncepte, pomembne za razumevanje metodološke zasnove izvirnega delovnega procesa pomoči: koncept soustvarjanja, pogoji in značilnosti delovnega odnosa v socialnem delu z družinami ter delo z družino na dveh ravneh. V drugem poglavju *Socialno delo – znanost, stroka in umetnost kompleksnega ravnanja s kompleksnostjo* avtorica Lea Šugman Bohinc pojasni, kako znanost o kompleksnosti in sinergetika s svojimi sinergetičnimi načeli ponujata orodje za delovanje s sistematično nesistematičnostjo narave socialnega dela. Njen prispevek je po besedah urednic tudi epistemološko ogrodje raziskovalnega dela projekta.

V tretjem poglavju z naslovom *Sodelovalni procesi pomoči in razvoja novega znanja v socialnem delu z družinami* avtorici Nina Mešl in Tadeja Kodele predstavi izvirni delovni projekt pomoči (IDPP), kakor so ga izvajali v raziskovalnem projektu (vanj vključene študentke in študenti II. stopnje študijskega programa socialno delo z družino so vsak posamezno sodelovali z eno družino s številnimi izzivi ob intenzivni podpori mentoric s Fakultete za socialno delo). Potem predstavi metodološki okvir pridobivanja podatkov (dokumentacija IDPP) in analiziranja s pomočjo kvalitativne metodologije ter rezultate, ki prikazujejo pomen reflektivnega pristopa in sodelovalnega ustvarjanja novega znanja. Poglavje skleneta z razmislekom o podpori študentkam in študentom za reflektivno uporabo znanja v praksi. Nadaljnji rezultati projekta in dosledna interpretacija vseh temeljnih konceptov socialnega dela z družinami pa so prikazani v četrtem poglavju *Podpora in pomoč družinam s številnimi izzivi: prikaz procesa socialnega dela z družinami* avtoric Ane Jagrič in Patricije Vidonje. Z njunim prispevkom se tudi sklene vsebinski del monografije, ki se nanaša na socialno delo z družinami.

Drugi vsebinski del monografije se začne s petim poglavjem *Motivacijski intervju s posamezniki, ki doživljajo družbene izzive: norveška izkušnja*, avtoric Mari Nordstrand in Nine Schjøll Skjefstad. Prikazuje uporabo v svetu uveljavljene metode motivacijskega intervjuja v norveškem kontekstu. Zame je posebna odlika tega poglavja kritična opredelitev avtoric do etičnih izzivov te metode; individualizacija posameznikove stiske, možnost manipulativne uporabe ter tehnicističen pristop in perspektiva avtoric oz. njuni odgovori na omenjene pomisleke.

¹ Vse naslove poglavij v delu navajam v slovenskem jeziku (lasten prevod).

V nasprotju s predhodnimi poglavji so v šestem in sedmem izsledki raziskovanja, pridobljeni z uporabo kvantitativne metodologije. V šestem poglavju z naslovom *Intervencije pri fizični aktivnosti za neaktivne odrasle iz družin z ekonomskimi izzivi: »Volja za gibanje in gibanje za voljo«* avtorice Saša Ceci Erpič, Petra Prevc in Katja Tomažin prikažejo rezultate 15 tednov trajajočega programa za spodbujanje fizične aktivnosti odraslih. Zadnje poglavje, *Javni prevoz in vaje za izboljšanje mobilnosti kot podpora za neodvisno mobilnost starejših družinskih članov* Marije Tomšič, Franca Sevska in Darje Rugelj, pa prinaša ugotovitve glede navad, percepcije in zadovoljstva starejših uporabnikov javnih avtobusov in glede programa spodbujanja mobilnosti. Rezultati so predstavljeni na deskriptivni ravni, za bralko, bralca pa bi bilo verjetno zanimivi tudi nekateri specifični odnosi med spremenljivkami, npr. razlika v zadovoljstvu s storitvami javnega prevoza med različnimi podskupinami starejših.

Po pregledu monografije naj opozorim še na nekatere vidike njene kakovosti. Kljub zavzetosti za uporabo metodologije izvirnega delovnega projekta pomoči urednici izrecno poudarjata, da se avtorice zavedajo, da morajo metodologijo IDPP spremljati spremembe na sistemski ravni, torej makroravni, saj bi jo bilo sicer moč razumeti kot individualizacijo kompleksnih sistemskih neenakosti. Drug kritični razmislek urednic se nanaša na uporabljeno terminologijo v monografiji. Poimenovanja za koncept ljudi, ki potrebujejo pomoč, koncept družine/družin in koncept družin, ki se srečujejo s številnimi izzivi v današnjem svetu, so problematizirana, avtorice še vedno iščejo primerne izraze. To kaže, da se soustvarjanje ne dogaja zgolj na ravni sodelovanja z družinami v skupnosti, temveč tudi na ravni komuniciranja z bralko, bralcem, saj implicira, da so v monografiji rabljeni termini še vedno v procesu ustvarjanja/nastajanja in zato zvenijo kot vabilo bralki, bralcu k skupnemu iskanju novih rešitev.

Tema sodelovanja z družinami s številnimi izzivi je v trenutni družbenopolitični situaciji po svetu in v Sloveniji izjemno pomembna. Vse večja revščina, s katero se srečujejo različne družbene skupine, in drugi dejavniki tveganja, kot so visoka stopnja nezaposlenosti, migracije, beg prebivalcev iz vojnih žarišč, so samo nekatere izmed vidnejših dejavnikov, ki pripomorejo h kompleksnim situacijam, s katerimi se srečujejo družine in njihovi člani. Številni drugi dejavniki so na prvi pogled manj očitni, a dodatni izzivi, ki jih prinašajo družinam, zato niso nič manjši.

Drug vidik aktualnosti obravnavane tematike je refleksija o strokovni poziciji delujočih v poklicih pomoči. Tisti, ki profesionalno pomagamo drugim, se moramo namreč še vedno učiti, kakšna je razlika med nadzorom in pomočjo. Soustvarjanje procesa pomoči z družinami s številnimi izzivi je tako učna pot za vse strokovnjakinje in strokovnjake, ki sodelujemo z družinami, da bi se (na)učili, kaj pomeni v praksi ustvarjati proces pomoči v dialogu na način, da prepoznavamo in sprejememo to, da družine že imajo veliko znanja in zmogljivosti. Še več, ne gre samo za prepoznavanje in sprejemanje tega, temveč tudi za udejanjanje. To je toliko zahtevnejše zaradi kompleksnosti, kot avtorice na več mestih omenijo osrednjo značilnost sodelovanja z družinami s številnimi izzivi v skupnosti.

Ko pa razmišljam o uporabnosti oz. uporabni vrednosti tega dela, izstopa predvsem pojem refleksivnega znanja. Poglavja o izvajanju IDPP študentk in študentov ob podpori mentoric s fakultete natančno prikazujejo pomen in nujnost vzpostavljanja in razvijanja intenzivne mentorske prakse na do- in podiplomskih študijskih programih, ki študentke in študente usposablja za psihosocialno strokovno delo. Takaa praksa namreč študentkam in študentom omogoča, da prevajajo teoretske koncepte v prakso in v praksi ustvarjenim odgovorom dajo besede v teoriji. Povedano z besedami, s katerimi Mešl in Kodele v svojem prispevku nadgradita Huntovo parafrazo Lewinovega razumevanja povezanosti teorije in prakse (str. 85): »Dobra teorija je praktična in dobra praksa je teoretična«. Pri tem ne gre zgolj za to, da študentke in študenti ustvarjajo refleksivno znanje, ki ga bodo nekoč prenesli v prakso, temveč to omogoča dodatno znanje, drugačne perspektive v praksi že delujočim strokovnjakinjam in strokovnjakom, s katerimi sodelujejo. Tako to postane trajen cikel soustvarjanja znanja na posameznem strokovnem področju.

Za akademsko sfero (zagotovo pa tudi za stroko) je prava obogatitev diskurz o transteoretskih konceptih, ki ga uvaja Šugman Bohinc v svojem prispevku. Ti koncepti so tako rekoč generični in lastni različnim raziskovalnim področjem in njim pripadajočim strokam (psihologija, socialno delo, socialna pedagogika ...), čeprav za zdaj to, vsaj v Sloveniji, še ni doseglo visoke ravni zanimanja pri različnih znanstvenih disciplinah.

Delo predstavlja dosežke zadnjih treh desetletij na področju razvoja znanja in prakse socialnega dela z družinami (s številnimi izzivi), hkrati pa je samo po sebi dober primer sodelovalnega dela med različnimi raziskovalnimi področji. Predvidevam, da bo knjiga kakovostno branje za tujo strokovno javnost, da si pridobi vpogled v konstruiranje socialnega dela z družinami v slovenskem prostoru, gotovo pa bo zanimiva tudi za domačo strokovno javnost, saj ponuja dober vpogled v interdisciplinarni projekt in njegove rezultate s primerno mero kritične refleksije.

Mija M. Klemenčič Rozman